

ЯРОСЛАВ ПАЦАК

Родимий край, село родине

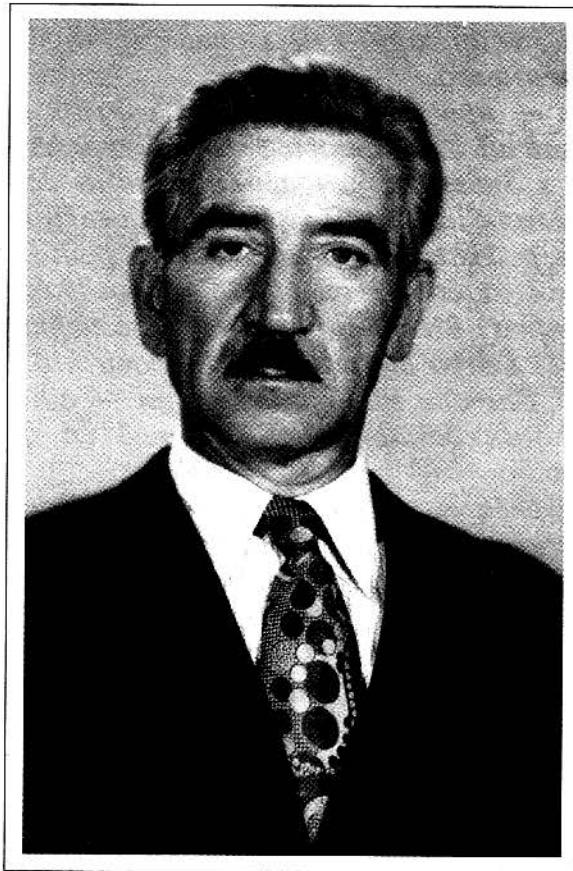

Ярослав Пащак

*Родимий край,
село родите*

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ
НАРИС

КІЇВ «ВЕСЕЛКА» 2001

Ярослав Пащак
1922—1996

Дорогий читачу!

Книжка ця, осяяна щирим українським словом «родимий», побачила світ у видавництві з небесною назвою «Веселка».

Книжка ця — про вічність української нації, яка є і буде на землі, мов біблійна «неопалима купина», славний терновий кущ, який горів і не згорав і промовляв до народу голосом Всешишнього.

Книжка ця — про українців, синів і дочок нації, коріння яких комуністичні диктатори вищвали із землі родимого села Бонарівки з Засяння, позбавили рідного дому, розлучили родини і розселили по Україні, але не зламали сильного духу.

Книжка ця родинна, бо народилася з родинної любові. З такої родинної любові і святої віри возвдвигнули українці колись на Покрову в селі Бонарівці свою церкву. А сьогодні з їхньої любові і віри виріс храм Покрови під рідним небом України у селі Глибока на Прикарпатті — одному з острівців депортованих bonařiv'jan, що став ім другою малою батьківчиною.

Книжка і церква — храм духовний і храм Господній — освячені небесами на зорі третього тисячоліття одного свято-го, світлого дня великого християнського свята Покрови.

Бонарів'яни покинули церкву в родимому селі, а вона воскресла з їхньої любові та любові їхніх дітей і онуків у селі Глибока. Бонарів'яни вималювали проект церкви. Бонарів'яни здобували кошти на будову. Бонарів'яни зводили свій храм і освячують на храмове свято, як колись у Бонарівці, — на Покрову.

Бонарів'яни написав книжку як сповідь душі.

Борів'яни, який дитиною покидав з батьками родимий край, тужив за ним, доклав сил, любові й коштів, щоб ця сповідь з'явилася на світі, відродилася з дитячої сльози.

Бонарів'яни вдячні прикарпатцям, що доклали своїх зусиль до видання книжки і спорудження храму, за все добре між нами, бо ми, українці, живемо однією родиною.

Благослови, Пречиста Мати, своїх дітей-українців, спаси, щоб не блукали світами, бережи, Пресвята Заступниця, нашу Україну.

Ярема ГОЯН,
писменник, лауреат
Національної премії
імені Тараса Шевченка,
уродженець Прикарпаття

Наталка АСАТУРЯН,
журналіст,
дочка bonařiv'янина

ББК 63.3(4УКР)-6
П22

Документальний нарис про історію села Бонарівка на Засянні, населення якого протягом віків стійко боронило свої права, боролося за волю і незалежність.

Автор книжки, учасник національно-визвольного руху, борець за українську державність, політичний в'язень, висвітлює історію рідного краю на тлі важливих історичних і політичних подій у Європі.

Вступне слово, примітки
Зиновія Буця

Післямова
Олександра Болехівського

© Ярослав Пащак, 2001

© Зиновій Буцьо, вступне слово, примітки, 2001

© Олександр Болехівський, післямова, 2001

ISBN 966-01-0150-3 © Видавництво «Веселка», підготовка видання, 2001

СПОКОНВІЧНА УКРАЇНСЬКА ЗЕМЛЯ

ХХ століття принесло людству небачений прогрес і водночас страшні катаklізми: дві світові війни, тоталітарні режими, голодомори, геноцид, депортaciю народів, ядерну зброю, екологічні катастрофи і мільйони загублених життів.

Про одну із сумнозвісних сторінок новітньої історії – переселення українців із своїх споконвічних земель – у книжці «Родимий край, село родиме» розповідає мій земляк Ярослав Пащак.

Усе пізнається в порівнянні. Коли послухати російських і деяких наших політиків, вони часто говорять про «трагедію» розпаду Союзу: «Це же резать по живому! Сколько смерщанных семей...». Це питання й справді існує. Однак для поїздки з України до Росії чи навпаки є лише одна проблема – вартість квитка. І вона породжена не границею між державами, а економічним станом та матеріальним достатком людей. І ще треба показати паспорт на кордоні. А от те, що й справді «різали по живому» й відрізали велику частку української землі, «добровільно»-примусово переселяли з неї сотні тисяч українців до колишньої УРСР або насильницьки евакуювали тих, хто залишився, на західні, так звані повернуті, землі Польщі, не тільки не засуджувалося, а й було поза обговоренням. Залишені села заросли чагарями. Знищено цвинтарі, нерідко – й церкви. Похилені хрести і каплички довгі десятиріччя чекали на повернення людей, предки яких жили тут не одне століття, та довго не могли дочекатися навіть їхнього приїзду-візиту, бо приїхати з Союзу навіть до «народно-демократичної» Польщі було нелегко. Тепер, коли це стало можливим, постаріли люди, а більшість із тих, що виїхала дорослими, вже пішли з життя...

Чи була ця земля, і зокрема Бонарівка, заселена українцями здавна? Автор книжки Ярослав Пащак на підставі

історичних документів і конкретних фактів засвідчує при-
наймні 500-річну історію Бонарівки і навколоїшніх сіл –
північно-західного бастіону українства. Від часу переселен-
ня Бонарівки минуло понад п'ятдесят років. Чому це стало
можливим? Тут були й об'єктивна налаштованість польської
влади щодо розв'язання українського питання, й такі
суб'єктивні фактори, як «досвід» Радянського Союзу щодо
депортації народів. Комуністична влада Польщі мало в чому
відрізнялася від попередньої, так званої буржуазної, у став-
ленні до українців. Більше того, збагачена досвідом ко-
муністичного режиму з цього питання, застосовувала знач-
но радикальніші заходи аж до виселення і знищення всього
українського на теренах, що відійшли до повоєнної Польщі.

В Україні і Польщі відома так звана акція «Вісла»*, яку
було здійснено 1947 року. Примусове виселення українців
Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя на західні
землі згідно з нею стало другою акцією польської влади що-
до українців. Ця акція, як свідчать документи, здійснювалася
під безпосереднім керівництвом Політбюро ЦК Польсь-
кої робітничої партії, на засіданні якого обговорювалися й
ухвалювалися всі рішення щодо реалізації операції. Безпо-
середньо розроблення планів і реалізацію акції здійснювали
служба безпеки й армія. До цієї роботи було залучено та-
кож міністерства повернення земель, громадської адміні-
страції і державного репатріаційного управління, які опра-
цьовували конкретні плани й інструкції переселення.

Міністерство закордонних справ забезпечило домовле-
ність із СРСР і Чехословаччиною про акцію «Вісла». Водно-
час велася наступально-агресивна атака преси для посилен-
ня антиукраїнських настроїв у суспільстві.

Першою ж акцією, ще до операції «Вісла», було так зва-
не «добровільне» переселення українців із цих земель в
СРСР.

Переселення українців з Польщі *«не можна, зрозуміла річ,*
розглядати як питання втікачів, і аж ніяк евакуації. Пере-
селення здійснено внаслідок радянсько-польського договору
*про обмін населенням, що його підписано 03.09.1944 р.»***.

*Акція «Вісла»: Документи. — Львів — Нью-Йорк, 1997. — С. 8.

** Лемківщина — історія — культура. — Ч 1. // Записки Наукового То-
вариства ім. Т. Шевченка., — Т. 206. — С. 8.

Термін переселення був визначений – 31 грудня 1945 року. Державна репатріаційна управа Польщі почала роботу в жовтні 1944 року. Як показала практика, переселення було добровільно-примусовим. Це бачимо на прикладі Бонарівки, де «добровільність» переселення полягала в тому, що люди зрозуміли – вижити на власній землі буде неможливо...

Наведу фрагмент радіопередачі Івано-Франківського облтелерадіо «Дорога з дому», яку вела кореспондент Наталя Асатурян.

«Кор.: І люди, як птахи перелітні, є і ті, що тримаються свого гнізда, і вела їх недоля-біда чи мрія-надія, а все ж відлітали, та тільки не всім була дорога назад, до рідного дому, бо десь війна і чужа сваволя перекроїли землі, перевернули душі, зруйнували гнізда; а що там... Малу мураху не видно з даху нічного неба, а їй так мало треба. А тут лінія Керзона з півночі на південь проведена наосліп... І 680 українських церков залишилися за межею, а мільйони українського населення – хто на схід, хто на захід, а ще був отої Никифор, художник з Криниці, і він лишився, і ховався в лісах, і не покинув рідної землі. Ох, зелена моя Бонарівко, одне з тих сіл нинішньої Польщі, що повністю було вивезене в радянську Україну. Роман Світисік – один із птахів, «добровільно-примусово» перелітних, що живе зараз під Отинією у селі Глибока.

Світисік: Приїжджали до нас з КДБ і агітували про виїзд на Україну, а ми ся з того сміяли: як це можливо – лишати свої хати рідні, і свою землю, і все і виїжджати десь... Ми ся сміяли з того. А як зачали нападати... На село Гвоздянку напали за одну ніч і там вимордували людей, може, зо сотню, точно не знаю того, бо то від нас було трохи далі, так вже тоді ми настришилися і вже самі просилися на виїзд...»

Отже, треба було їхати...

Бонарів'янин Ярослав Падох у передмові до 206 тому Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка «Лемківщина. Земля – люди – історія – культура» пише: «До двох українських масових загибелей у цьому сторіччі – запланованого голоду в Україні у тридцятих роках та багатомільйонних втрат українського народу в часи Другої світової війни і після неї, зокрема в часи боротьби УПА, – долучилася третя, регіональна, масова загиbelь Лемківщи-

ни. Кого і чого не було знищено раніше, силою виселено в дружній співпраці варшавського і московського урядів поза межі Лемківщини, значна частина виселеного краю стоять облогом і досі. Ця «нічия земля» залишилася у пам'яті і серцях її відвічних мешканців. Вона і туга за нею народили цю книгу».

Ці слова з повним правом можемо віднести і до долі Надсяння, Холмщини, Підляшшя, жителі яких також були виселені і розкидані по світах. Саме туга за цим найдорожчим і наймилішим краєм спонукала ще одного бонарів'янина – Ярослава Пащака – написати книгу-спогад про рідне село Бонарівку.

Де знаходяться ця земля і це село? Хто його сусіди? Про це детально і цікаво описав автор. Щоб краще уявити собі географічне розташування Лемківщини і Надсяння, подаю карту цих земель.

Десять сіл: Бонарівка, Ванівка, Опарівка, Коростенка, Ріпник, Петруша Воля, Чорноріки, Близенка, Гвоздянка і Яблуниця – були найдальшим північно-західним українським кутком. Одні відносять їх до Надсяння, інші – до Лемківщини, їх виділяють в окрему групу з назвою Замішанщина (замішанці). Доїхати до Бонарівки можна з Перемишля, рухаючись прямо на захід, через Дубецько – Барич – Лютчу, а можна і з Ряшева, прямуючи на південний до Коросна. Десь посередині цієї дороги розташувалося містечко Стрижів. Це – передгір'я, де закінчується рівнина і на берегах р. Вислок розкинулись пагорби, вкриті лісами, що творять неповторний пейзаж цього краю. Від Стрижева на схід веде дорога на Лютчу через села Годова і Жизнів. У Жизніві ще й зараз є залишок великого панського маєтку, обсадженого деревами. Саме біля нього, направо з дороги Стрижів – Лютча, є поворот на Бонарівку. Через ліс, уздовж потоку, який мав, як пише Ярослав Пащак, просту назву Ріка, в'їжджаємо в Бонарівку. Тепер у ній живуть близько п'ятдесяти родин. Це – люди із сусідніх польських сіл, а також переселені з України поляки.

Так, на місці хати моїх батьків, яку розібрали на другий день після нашого виїзду в Коросно, звідки нас вивезли в Україну, побудувався і живе поляк, переселенець із Тернопільщини. Він казав мені, що батькову хату розібрали годов'яки (жителі села Годова). Хата моого діда Василя Голея,

рідного брата Михайла Голея, про якого як учителя, активіста «Просвіти», розповідається в книзі, стоїть і досі. Там живе літня жінка, діти якої роз'їхалися по містах.

Ростуть яблуні, посаджені дідом Василем, які вперше зацвіли в травні того трагічного для моїх односельців 1945 року – року виселення з рідного села з його 500-річною історією. Стоять каплички, стоять хати із забитими навхрест вікнами, в яких так ніхто і не жив із того часу. Стоять і нові хати, навіть кілька модерних, у стилі «євро». Цілющий клімат, джерельні лікувальні води, прадавні ліси і пагорби притягають людей на відпочинок. Стоїть і наша церква...

Мені було неповних шість років, як ми виїжджали з Бонарівки. Батькові – тридцять чотири, мамі – двадцять дев'ять. У Сороках Городенківського району, де ми поселилися спочатку, і в Августдорфі (тепер вулиця Гоголя м. Снятин), куди переїхали 1946 р., в розмовах батьків, особливо в перших роках по переїзді, вечорами, по роботі чи коли хтось заходив з «наших» (так називали себе bonaрів'яни на відміну від «місцевих»), завжди звучали ці слова: Чорноріки, Опарівка, Ванівка, Близенка, Хітчина, Годова, Лютча, Жизнів, Стрижів. І досі назви цих сіл і містечок тривожать душу світлим смутком дитячих спогадів, непоправимої туги батьків за рідним, назавжди покинутим краєм.

Може, найбільшим полегшенням для них у ті часи було добре ставлення людей нашої другої малої батьківщини – Прикарпаття. Пам'ятаю, як у Сороках я, першокласник, іду біля школи з сусідом Іванком. Нас зустрічає учитель і запищує його: «Хто це з тобою?» – «Українець», – відповідає Іванко. Учитель усміхнувся і питає: «А ти – що, не українець?» Іванко зашарівся, опустив голову і сказав: «Українець, але...».

Як виявилося, в українському селі нас назвали українцями за те, що там, десь далеко на заході, в польському оточенні, ми й зосталися ними, не сполячилися. Хоругви з нашої церкви Покрови були передані до місцевої церкви. Пам'ятаю, як на Великдень їх винесли з церкви – запам'яталися мені білий та синій кольори на золотистому тлі, і мама кажуть мені: «То – наші хоругви».

У Снятині, особливо в перші роки, ми мали підтримку місцевих жителів, які були і є добрими сусідами й приятелями для родин bonaрів'ян.

А вже в останні роки – ще один спогад, пов’язаний із церквою. Мені вдавалося майже щороку виrivатись додому, в Снятин, на Різдво. В Августдорфі, де компактно поселилися bonařiv’jani, щорічно на Святий вечір поряд із загальновідомими «Нова радість стала», «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Бог предвічний» та іншими колядами звучали величні «Господь Бог предвічний» та «Іде звізда чудна», яких у Снятині не колядували і які вимагали не лише сильних голосів, а й умілого виконання. Ці коляди виконувались у двох-трьох хатах, у найповажніших господарів. Тому несподіваним і великим для мене дарунком була різдвяна Служба Божа в Снятинській греко-католицькій церкві, коли церковний хор заколядував цю bonařiv’ську коляду – «Іде звізда чудна». Тенорову партію вів Лесь Лиско, син керівника хору «Просвіти» в Бонарівці, відомий скрипаль, як і його батько, що не вернувся з сибірського заслання. Збережені ноти цієї коляди стали музичним пам’ятником батькові Леся – Костянтинові Лиску, патріоту, музикантові, якому завдячують bonařiv’jani, що вміють і люблять співати. Про нього також ідеться в цій книзі.

На підставі наукових документів автор подає історію Bonařivki від її заснування у XV столітті й аж до 1940 року. Назва села походить від прізвища боярина Михайла Бонара, який «дав дозвіл чотирьом селянам Качмарському, Голодинському, Голеєві та Лискові року Божого 1460 з поблизуких до себе лісів приготувати ріллю. I так ці прізвища є найбільш розповсюдженими в селі Bonařivci аж до сьогоднішніх часів». Це написано у 1879 році. Ці ж прізвища, як пише автор, збереглися в селі до їх переселення у 1945 р. на Західну Україну. В усіх місцях Івано-Франківщини, де поселилися bonařiv’jani, є ці прізвища. Так, на Августдорфі* ми маємо Голеїв, Голодинських, Качмарських і Лисків. Як і в Горішньому Залуччі, того ж Снятинського району, в Глибокій, Станіславівці, Грабичу, Дубках, Білці та в інших селах і містах Прикарпаття.

Ярослав Пащак подає широку історичну довідку про боярина Bonařa, околиці Bonařivki і про всю західну частину Галицької Русі, що опинилася під Польщею в середині XIV століття. Ці землі з центром у Львові були названі Русь-

* Детальніше про переселення до Августдорфа в додатках.

ким воєводством, до складу якого входила і Бонарівка. В книжці описано і навколошні села так званої Замішанщини.

Ярослав Пащак подає історію села на фоні тих політичних і соціальних змін, що відбувалися в Польщі й Україні. Детально висвітлено австрійський період наших земель (після першого поділу Польщі у 1772 р.) аж до Першої світової війни, роль греко-католицької церкви, її священиків у збереженні населення краю в лоні України, в проведенні культурно-просвітницької роботи.

Де ж знаходиться Бонарівка? До якої мовної групи українського народу вона належить? Якщо виходити з того, що українські землі, що відійшли після Другої світової війни до Польщі, діляться на Лемківщину, Надсяння (і Ярославщину), Холмщину та Підляшшя, й подивитись на мапу, що додається, то Бонарівка із сусідніми селами розташувалась на північ від Лемківщини і на захід від Надсяння. Від обох цих частин вона була відмежована польськими селами. Цей регіон має і свої мовні особливості. Мабуть, саме тому учений Іван Верхратський, який вивчав українські говірки, назвав говір Бонарівки й околиць «замішанським». Так виник термін «замішанці».

Хтось пояснює походження цього слова від того, що ці українські села, будучи відрізаними від суцільного українського анклаву як від Лемківщини з півдня, так і від Надсяння зі сходу кількома польськими селами, немовби замішалися між ними. Інші ж говорять про перехідну (замішанську) говірку між надсянським і лемківським діалектами. Люди, які пишуть про Лемківщину, приєднують Бонарівку до Лемківщини; ті ж, хто пише про Надсяння, подають бонарівські околиці до Надсяння.

Є і спільні мапи Лемківщини й Надсяння, як, наприклад, у двотомному виданні «Лемківщина» (Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, 1988), де подається така спільна мапа В. Кубійовича і М. Кулицького.

В «Енциклопедії українознавства»* на с. 197 читаємо: «... До лемків *близькі* (підкр. моє.— З.Б.) замішанці на північ від м. Коросно». Там же, на с. 196, подається мапа

* Енциклопедія українознавства / Інститут української археології АН України, Наукове т-во ім. Т. Шевченка у Сарсель (Франція), Фундація енциклопедії України в Торонто (Канада). — Перевид. в Україні: — К., 1994.

західноукраїнських племен, на якій землі замішанських сіл лежать поза територією лемків, як окремий острів під Ряшевом, на захід від Перемишля, віднесено до долинян (надсянців).

Цінним для з'ясування цього питання є посилання Ярослава Пащака на праці російських філологів, які, так би мовити, збоку подивилися на прикарпатські діалекти і виділили замішанську говірку як окремий діалект поряд із лемківським, бойківським, надсянським та ін., що їх віднесено до карпато-угорських говорів. Схилятися до такого висновку спонукають ще два факти. Перший – у замішанців немає слова «лем» («лише», «тільки»), а власне від цього слова походить і саме визначення «лемки», «Лемківщина». Друге – bona рів'яни вважають лемків близькими сусідами, але себе до них не відносять.

Пам'ятаю, як старші люди, повертаючись із Кальварії, говорили: «Лемки прийшли гуртом, порозівшували торби на деревах і веселою групкою розположились на землі...». Та й у нас, в Августдорфі, поряд поселилися сім'ї, переселені з Лемківщини, і ми відчували різницю в мові (вимові), одязі, елементах побуту.

Місцеве населення ці нюанси, звичайно, ніколи не розрізняло, для нього всі ми, навіть ярославці й холмці, були лемками. І цьому ніхто не чинив супротив, як земляки В. Стефаника не пояснюють теперішнім київським журналістам, які описують історію кінофільму «Камінний хрест», що Русів – це не Гуцульщина. Тому і залучені до товариства «Лемківщина» bona рів'яни співають у лемківських хорах і разом згадують ту рідну й втрачену за Сяном землю, яка для всіх нас, переселенців, є найдорожчою. Саме про це співає і славний хор «Лемковина» (Львів), яким багато років диригував Іван Кушнір, bona рів'янин, переселений зі своєю родиною в с. Глибоку Коломийського району.

Описуючи національне і культурне становлення односельців, автор подає його в контексті цього процесу в усій Галичині, зокрема протистояння українського й московофільського напрямків, яке не оминуло й bona рів'янки.

У моого діда, Василя Голея, була книжка, видана московофільським «Обществом им. Качковского». Книжка була

добротна, на гарному цупкому папері, з портретами Пушкіна, Гоголя, Шевченка й написана дивною мовою, яку можна було зрозуміти, але яка викликала подив: що то за мова і навіщо вона? Автор дає відповідь: «Росія через фінансовані нею організації «Нафродний дом», «Общество им. Качковского» проводила чітку й послідовну лінію на доказ того, що народ від Карпат і до Камчатки – єдиний, «руссکій». Робилося це двома напрямками: одна мова – й одна церква (православна).

Однак завдяки титанічній праці української інтелігенції, зокрема в товаристві «Просвіта», винятковій ролі української греко-католицької церкви вдалося-таки повернути розвиток подій на український шлях. Це ми бачимо на прикладі Бонарівки.

Ярослав Пащак, який був одним із найактивніших учасників національного руху в рідному селі, а пізніше – в Перемишлі й Україні, пише: «Село розділилося на дві частини: долішню – українську і горішню... руську». Це роздвоєння села на українців і «русинів» проіснувало до середини 30-х років ХХ століття. Цікаво, що цей поділ bonaїв'ян певною мірою знайшов своє відззеркалення і в 90-х роках при поділі церковних парафій між греко-католицькою та православною церквами.

Ярослав Пащак подає мовби два етапи національного відродження bonaїв'ян: перший – на початку і другий – у 30-ті роки ХХ століття. Розпочав же цю роботу священик села отець Іван Мудрий разом із дяком Петром Падохом, а пізніше – Петром Завійським. Залучивши свідомих селян, вони перш за все повели рішучу боротьбу з пияцтвом. При церкві було створено Братство тверезості, відкрито бібліотеку, а згодом – читальню «Просвіти», і це сприяло духовному вихованню селян. Корчмарі повтікали з села, а в колишній корчмі відкрили школу.

Другий етап національно-просвітницького руху в селі описано в розділах «Луг», «Просвіта», «Союз українок» та інших. Важливу роль у житті селян відігравали кооперативи, товариство «Сільський господар», яке організувало курси для селян.

Описано роботу й громадської ради, очолюваної війтом села. І про все це дізнаємося з книжки Ярослава Пащака,

який дав високу оцінку подвижницькій праці отця Івана Клюфаса, його дружини Ярослави Клюфас-Осідач, дяка Петра Пащака, родини Падохів-Завійських, учителя Михайла Голея, а також вихідців із села, представників місцевої інтелігенції – Василя Опарівського, братів Шуплатів, Андрія Сосновського, Івана Левка. До них прилучилися молоді бонарів'яни, багато з яких виросли до рівня визнаних і шанованих організаторів й активістів.

Читуючи цю книжку, майже кожен бонарів'янин знайде прізвища своїх дідів чи батьків, бо, справді, на просвітницькій ниві у Бонарівці було залучено переважну більшість жителів села. Люди зростали, взаємозбагачувалися, намагалися досягти високого рівня духовності.

У своїх спогадах «Моя Бонарівка» доктор Ярослав Падох пише: *«Цікаво підмітити, що поміж названими селянами (мова йде про чотири родини, що заснували село. – З.Б.) троє належали до відомих до останніх часів бонаровецьких родів Голеїв, Качмарських, Лисків. Четвертим був селянин Голодинський... Ось так, ми бачимо, наші бонаровецькі селяни, наче горда шляхта, можуть покликатися на бодай п'ятсотрічну історію своїх родів...»*

...Стародавність Бонарівки, літа її родів можна було відчути, побувши довше в тому селі та познайомившись з його жителями. Вже при першій приналідній зустрічі вражала іхня велика, можна б сказати, аристократична культура, яка твориться і дозріває сторіччями. Вигляд обличчя і поведінка, ноша і спосіб ношення її та звичаї – усе це було таке шляхетне, таке незвичайне...»

Таку ж високу оцінку суспільного життя, традицій, інтелекту бонарів'ян дає відомий львівський журналіст А. Курдидик у своїх «Спогадах про Бонарівку».

Окремою працею, яка цілісно вписується в книжку, можна вважати розділ «Апостольська Адміністрація Лемківщини», в якому автор подає адміністративне життя (устрій) церкви в тісному зв'язку з реальним політичним життям Лемківщини і Надсяння, яке було продиктоване ідеєю польонізації цих українських земель. І, що цікаво, для цього, як і на Холмщині, використовувався той же засіб: русофільство та православна церква. І не симпатії до Росії диктували таку тактику. Це був найреальніший шлях до розділення, поділу українства. Цей «метод» широко використовується і

сьогодні під гаслом «русинства» в Закарпатті та деяких сусідніх країнах. Не оминули жителів Бонарівки і Перша та Друга світові війни. Вони брали участь у визвольних змаганнях за Україну.

Великий інтерес викликає опис системи навчання – в сільській школі Бонарівки, в польській школі Стрижева, в Перемишльській гімназії. Широко представлене національне та культурне життя Перемишля – українського культурного і церковного центру Надсяння та Лемківщини.

Автор із болем запитує: «*Де ж тепер багатоющи духовні скарби бібліотеки кафедрального греко-католицького храму Перемишля? Де корона галицького короля Данила, що її надіслав йому папа Інокентій IV на коронацію, пізніше переблена на єпископську митру, що зберігалася в спеціальному приміщенні при бібліотеці? Де окований золотом трифаменний хрест – даунок молдавського воєводи Іона?*»

Відповідей на ці запитання немає й сьогодні...

Ярослав Пащак торкнувся в своїй книжці і такого делікатного й водночас важливого питання, як український правопис, навколо якого баталії в Україні розгорілись якраз на зламі століть. Теперішні противники «українізації» правопису часто «аргументують» своє «ні» правопису тим, що це, мовляв, – поступка «західнякам» і діаспорі. (Між іншим, «індик» я вперше почув на Полтавщині. В Галичині так не вимовляють. А почитайте в оригіналі листи і твори Винницького, Коцюбинського, інших класиків. Саме вони писали у родовому відмінку «багато радости», «веселости» і т. ін.).

Так-от, у Перемишлі йшла боротьба між львівськими правилами правопису Василя Симовича й «Академічним правописом Всеукраїнської академії наук», який був затверджений у 1929 році. Врешті-решт Галичина прийняла харківський правопис. Але вже у 1933 році в Україні він був «розстріляний» як націоналістичний і замінений теперішнім правописом, максимально наблизеним до правопису російського. Так «стиралися грани»...

Значну роль в українському житті Перемишля відігравала «Українська Бесіда», в роботі якої брали участь відомі українські учені, зокрема Іван Огієнко, Володимир Кубійович, головний редактор «Енциклопедії українознавства», співавтор з М. Кулицьким мапи «Лемківщина й Надсяння». Цікавою є інформація щодо праці В. Кубійовича про

Поліське воєводство, 80% населення якого становили саме українці. У 1939 р., після поділу Польщі між СРСР і Німеччиною, ці землі, окрім Камінь-Каширського району, були передані до складу Білоруської РСР.

Зроблю маленький відступ. У середині 2000 р. до мене звернулася Наталія Кляшторна з проханням посприяти їй у вивченні життя західних бойків, які були переселені з рідних земель у відповідності із ще одним радянсько-польським договором 1951 року. Отже, маємо ще й третю акцію щодо корінного українського населення теперішніх польських земель. Мова йде про останнє переселення українців східного Надсяння, яке охопило близько сорока сіл західної Бойківщини – Хирівського, Стрілківського і Нижньо-Устрицького районів тодішньої Дрогобицької області. Понад 20 тис. людей було розсіяно по селах Південної України і Донбасу. У невеликій статті «Кордони як виправдання байдужості. Українські землі поза Україною теж варти досліджень»* Н. Кляшторна пише про українські етнічні території, що лежать за кордоном України і які фактично залишаються поза увагою як властей, так і більшості учених. До названих вище регіонів у Польщі (Лемківщина, Надсяння, Підляшшя та Холмщина) маємо додати ще один – Західна Бойківщина.

У книжці Я. Пащака знаходимо також опис і тих переломних в історії українського національного руху часів, коли розгорталося підпілля ОУН, коли проголосили автономію Закарпаття і створювали Карпатську Січ, яку очолив Дмитро Климпуш із Ясині.

Автор закінчує свою розповідь про Бонарівку 1939-м роком – роком початку Другої світової війни, яка пройшла і через наше село...

Окремим документальним нарисом є розповідь про Південну похідну групу ОУН і про повстання політв'язнів у Воркуті влітку 1953 року, учасником яких був Ярослав Пащак.

Ярослав Пащак не встиг написати про найважчі сторінки в історії Бонарівки – виселення його краян із рідного села. Йому вдалося декілька разів побувати в Перемишлі і Бонарівці, пережити радість зустрічі з рідним краєм і смуток

* Політика і культура (ПІК) – 2000. – 5–11 травня. – № 32 (67).

від побаченого запустіння колись доглянутого, гарного, як писанка, села, і туту прощання з ним. Його хвилювали стосунки двох слов'янських народів, нерозв'язані проблеми довгих і важких протистоянь.

І йому, може, спадали на думку Шевченкові слова, з якими поет звертався у свій час до поляків:

*Подай же руку козакові
І серце чистее подай...*

Ці пророчі слова допомагають сьогодні знімати нашарування на стосунках двох великих народів, виходити на шлях порозуміння і добросусідства.

26 жовтня 2000 року у складі урядової делегації України мені пощастило бути присутнім на церемонії відкриття скверу імені Т. Г. Шевченка у Варшаві. На церемонію прибули високі урядовці та представники громадськості Польщі.

Це – один із яскравих прикладів поліпшення добрих стосунків двох країн і народів в останні роки.

Про долю bona fide після переселення і зокрема про автора книги Ярослава Пащака лаконічно й достовірно, спираючись на документи, сімейні архіви, оповіді самого автора і його односельців, розповідає у післямові «Перлина у скарбниці пам'яті» п. Олександр Болехівський, лікар, знаний у краї поет і краєзнавець. Велику допомогу п. Олександру надала його дружина, двоюрідна сестра Ярослава Пащака Олександра Пащак-Болехівська.

Коли я читав книжку Ярослава Пащака про нашу Бонарівку і післямову до неї Олександра Болехівського, який попросив мене написати вступне слово до цього видання, в мене виникла думка, що було б добре записати прізвища та імена bona fide по місцях їх розселення і зібрати для нащадків спогади і документи, звідки вони походять. Я мав на меті якщо й не розповісти про кожного зокрема, то хоч би подати імена тих bona fide, які разом із моїми батьками поселилися на одному з тих островів переселення – Августдорфі, тепер вулиці Гоголя древнього міста Снятине. З допомогою мами, швагра Олега Совтисіка і сестри Євгенії, Ярослава Добрянського, Богдана Голодинського, Ольги Совтисік цей список розширився на Глибоку, Хутір-Будилів і деякі села Городенківського та Коломийського районів. Проте він був неповний.

І тут до цієї роботи прилучилися Ольга Пащак-Хом'як та Олександра Пащак-Болехівська, які на підставі церковних записів села склали детальний список bonaerів'ян за місцями їх розселення. В цих списках подано прізвища, імена та роки народження. Ось що написала на доповнення до наданих списків Олександра Пащак-Болехівська:

«У 1945 році було примусово виселене з території Польщі наше українське село Бонарівку.

Люди плакали, цілували свої пороги, прощаючись з церквою, в якій їх хрестили, вінчали, із землею, на якій прожили своє життя, а тепер були вимушенні покидати.

За два дні були всі на вокзалі в Коросні та через два місяці приїхали в Україну – Станіславську область (тепер – Івано-Франківська).

Минуло 55 років. Ми були малими дітьми, коли покидали село.

Тепер ми вже бабусі, дідусі, але сумуємо за місцями, де народилися, мріємо відвідати рідний край. Часто в своїх снах бачимо дитинство. Немає коштів на придбання паспорта закордонного. Тож вважаємо: держава повинна дати компенсацію для придбання закордонного паспорта і поїздки за мінімальними цінами, щоб відвідати нашу рідну Бонарівку.

З села вийшло 1236 чоловік – було 220 господарських номерів, загальна площа землі разом з лісом – 1117 гектарів.

Подаємо список людей, які вийшли. Допомагав нам Голдинський Адам, який покинув Бонарівку двадцятирічним хлопцем, але у пам'яті його також не все збереглось.

Багато нам допомогла у підготовці списків церковна книга, яку зберіг дяк Петро Пащак, забравши її від отця Івана Клюфаса. Ще раз просимо вибачення за неточності.

Перший ешелон з людьми приїхав на Снятинщину 2 червня 1945 року. Приїхав, можна сказати, в найкраїцій район області. А також на Городенківщину».

Отож у кінці книжки як додатки подаються назви міст і сіл та прізвища bonaerів'ян, які там поселилися. На жаль, ці списки можуть бути неповними і неточними. В них могли вкраптися прикрі помилки, зокрема в написанні прізвищ та імен. Навіть в одній і тій же родині діти мають паспорти на прізвища Совтисік і Солтисік. В окремих випадках прізвище

Беднарчик трансформувалося в Беднарчук і Боднарчук. Одне з чотирьох прізвищ засновників села Голей стало Голей, бо ж буква «г» відродилась недавно, й інше.

Оскільки списки складалися в два етапи – спочатку «по пам'яті» в таких селах, як Августдорф (Снятин), Глибока, Грабич, а потім – за церковним списком в усіх селах, то вони дещо різняться.

У багатьох випадках не співпадають роки народження, що їх переписано з церковної книги, із записами, які робилися безпосередньо в родинах.

Найбільшим недоліком є те, що не вдалося записати імена дітей, які народилися в родинах bonaerів'ян уже в Україні. Отож заздалегідь просимо вибачення за можливі похиби і неточності.

У книжці вміщено ряд світлин родини Болехівських-Пашаків, а також світлин із домашніх фотоальбомів моїх родичів і моїх світлин у Бонарівці (1991 р.) та надісланих мені з Торонто п. Олександром Клюфасом, сином нашого bonaerівського священика, отця Івана Клюфаса.

Додаю також до книжки «Спомини про Бонарівку» Анатолія Курдику, з яким мені довелося розмовляти по телефону під час моєї поїздки до Канади. Цікавим є і те, що зв'язки п. Курдику з bonaerів'янами не закінчилися тим описаним візитом. Але про це – у примітках до його спомину.

Крім цього вступного слова, подаю свої примітки до тексту книжки і післямови, які розширяють або пояснюють певні факти і події, а також «Спомин про Августдорф».

Складаю щиру подяку від себе і моїх односельців-bonaerів'ян колективові видавництва «Веселка», директорові Яремі Гояну за їхню творчу працю над цим виданням.

Зиновій БУЦЬО,
лауреат Державної премії України
в галузі науки і техніки.

ЩО БАЧИВ, ЧУВ І ПАМ'ЯТАЮ

Спогади пишуть політичні діячі, полководці, люди, які перебували в гущі важливих історичних і політичних подій. Я не належу ні до одних, ні до інших. Пишу тому, що багато людей, народжених у моєму селі, просили мене описати все, що знаю про першопочатки нашого краю, про події між двома світовими війнами і в повоєнний час.

Вважаю також, що добре було б згадати тих простих людей, імена яких не будуть записані в історії, але які зробили свій внесок у справу національного відродження нашого народу і його поступу до державності.

Багато хто вважає, що історію творять вожді, сильні духом і характером індивідууми, але це не так. Без народних мас, без простого люду, що йде за вождем, ніякий керівник не міг би нічого досягти. Тільки ті домоглися успіху, котрі зуміли повести за собою маси, ухвалювали рішення, що відповідали національним і соціальним потребам народу.

Пишу про те, що чув, бачив, що залишилося в пам'яті.

ПЕРЕДІСТОРІЯ БОНАРІВКИ

Бонарівку заснував 1460 року* боярин Михайло Бонар, про що свідчить запис латинською мовою, вміщений на 198-й сторінці в книзі Перемишльської греко-католицької єпархії, виданій 1879 року за єпископа

* В інших документах датою заснування с. Бонарівки вважається 1439 р. (див. прим.1). — З. Б.

Івана Ступницького. Редактором і автором книги був священик Юліян Никорович, професор церковного права, завідуючий соборною бібліотекою в Перемишлі.

Подаю цей запис українською мовою:

«Якийсь благородний Михайло Рох Бонар дав дозвіл чотирьом селянам Качмарському, Голдинському, Голеєві і Лискові року Божого тисяча чотириста шістдесятого з поблизьких до себе лісів приготувати ріллю. І так ті прізвища є найпоширенішими в селі Бонарівці аж до сьогоднішніх часів, і з бігом часу спадкоємці цих родин розмножилися і заснували парафію. Ось чому назва Бонарівка походить від боярина Михайла Роха Бонара, який був власником багатьох полів і лісів під містом Коросном».

Територія, на якій було засновано село Бонарівку, до 1344 року входила до складу Галицької, потім Галицько-Волинської держави. Це князівство заснував князь Володимирко, син перемишльського князя Володаря, правнука Ярослава Мудрого. Він у 1141 році об'єднав Перемишльське, Звенигородське і Теребовлянське князівства в одну державу зі столицею в Галичі. 1199 року князь Роман Мстиславич об'єднав Галичину з Волинню і виникла Галицько-Волинська держава, яка проіснувала до 1349 року. Того ж року польський король Казимир Великий, завоювавши Галичину, приєднав її до Польщі і став інтенсивно заселяти її малозалюднені західні землі поляками, німцями та євреями. Вздовж ріки Вислоку не було укріплених міст, які могли б надійно охороняти західні кордони. Такі оселі, як Ряшів, Тичин, Чудець, Коросно, Хітчина та Риманів, не мали оборонних функцій. Укріпленою була тільки лінія ріки Сяну з містами Перемишлем, Ярославом і Сяноком. Тому ті землі Казимирові вдалося колонізувати ще в 1344 році. Так виникли польські місцевості Рівне (1352), Дукля (1366), Яслиська (1366), Домарадж (1360) та інші. Особливо багато німців поселив польський король у Коросні, Хітчині та Риманові. Хітчину поляки стали називати Котчиною, а згодом — Корчиною. Німці називали її Коткенгау.

Ще й нині в згаданих місцевостях серед тутешнього польського населення є великий відсоток прізвищ німецького походження. Захопивши остаточно Галичину, король Казимир намагався ополячити міста Пере-мишль, Холм, Львів, Галич. Друга хвиля інтенсивної полонізації галицьких земель мала місце за часів польського короля Ягайла.

У 1434 році загарбані Польщею галицькі землі були об'єднані в адміністративну одиницю, названу Руським воєводством, з центром у Львові. Воно складалося з п'яти земель: Галицької, Львівської, Пере-мишльської, Сяноцької і Холмської. Бонарівка належала до Сяноцької землі. Західний кордон Руського воєводства пролягав на захід від міста Коросна. Під Стрижевом він виходив на правий берег ріки Вислоку. Отож територія теперішніх сіл Бережанки, Високи і Годови належала до Сандомирського воєводства. Біля міста Чудець кордон знову переходив на лівий берег Вислоку і від міста Судишева повертає на північний схід.

Думаю, що кордон між Руським і Сандомирським воєводствами був колись кордоном між Галицьким князівством і Польщею.

Завдяки Юліанові Никоровичу ми знаємо прізвища засновника села та перших поселенців. Не знаємо тільки, з яких джерел виписав відомості про наше село Юліян Никорович. Мій батько говорив, що Никорович користувався актами Короснянського повітового суду. Отож достовірність цієї згадки про Бонарівку безперечна. Це можна довести хоча б тим, що прізвища перших поселенців села (Качмарський, Голодинський, Голей, Лиско) були найпоширенішими в селі до 1945 року, тобто до переселення жителів на Радянську Україну. Тоді Качмарських було 133, Лисків — 105, Голеїв — 99, Голодинських — 72.

Хто був Михайло Бонар, засновник Бонарівки? Якої релігії, якої національності? Про це ми не знаємо. У вищезгаданому записі він називається боярином (бояр-рус). Це наводить на думку, що Бонар походив з наших галицьких бояр.

Церква Покрови в Бонарівці. 1991 р.

У XVI столітті, через сто років від заснування Бонарівки, з'являється в наших околицях ще один Бонар — Северин, внук Михайла. Северин Бонар володів землями не тільки навколо Коросна, а й між Перемишлем і Мостиськими, де лежать тепер такі села, як Баличі, Арламівська Воля, Соколя, Качмарі, Чернева та інші. Бонари, як і інші великі землевласники, переселили людей в інші місця для збалансування кількості населення. Тому й зустрічаються однакові прізвища в околицях Бонарівки та Мостиськ, як, наприклад, Пащак, Ярема, Качмарський, Лиско, Яріш, Добош, Кумка. В нашій родині із роду в рід, передавалось, що Пащаки прийшли до Бонарівки з Черневи. І справді, в Перемишлі жив гімназійний вчитель Михайло Пащак, родом з Черневи. Колись у Бонарівці мешкали Добоші, Кумки, Яреми, Потички, Козаки, але вимерли. Залишилися тільки назви родин: Кумкові, Яремчині та ін.

Северин Бонар був власником Одрикінського замку, руїни якого знаходяться в селі Чорноріки на кордоні з Одриконем, за 5 кілометрів від Бонарівки. Цей замок

відомий із 1349 року під назвою Каменець. Пізніше його знишили татари. Северин Бонар проявляв особливу турботу про свої підкороснянські посіlostі, старався обороняти населення від нападів ватаг польських шляхтичів.

20-го серпня 1571 року Северин Бонар відрядив із села Жерниці під Балигородом в село Коростенку священика Івана Баньковського, надавши йому поле і привілеї. До Ріпника переселив із Черниці й Павла Баньковського, якого поставив солтисом в Ріпнику. Дам'ян Баньковський і його син Тома були в Ріпнику священиками. Думаю, що Северинові Бонарові належали також села на Балигородщині (Жерниця, Луг, Яворець, Завій), оскільки Баньковські і Завійські мешкали і в Короснянщині, і на Балигородщині. Польські пани тривалий час нападали на угіддя Северина Бонара, намагаючись відібрati Одрикінський замок і довколишні села. Кілька літня війна закінчилася поразкою Бонара, який втратив Одрикінь і перейшов жити у Вишневу на лівому березі ріки Вислок. Пани Каменецькі не залишили його в спокої і вигнали з Вишневої. Поблизу Одрикінського замку Каменецькі поселили поляків. З того часу в західній частині села Чорноріки, названий Підзамчем, стало проживати польське населення, на відміну від східної частини, яка залишилася українською. Северин Бонар подався до Krakова під захист польського короля і більше на Короснянщину не повертається.

ОКОЛИЦІ БОНАРІВКИ

З часів королівської Речі Посполитої Польської збереглося мало документів про Бонарівку та сусідні українські села Ванівку, Коростенку, Опарівку, Ріпник, Петрушу Волю, Чорноріки, Близенку, Гвоздянку та Яблоницю. Вважають, що Чорноріки були засновані у XV столітті. Першими відомими власниками Чорнорік були Войтіх та Іван Каменецькі. Це, напевне, були ті самі Каменецькі, що вигнали Северина Бонара з Одриконя. Пізніше Чорноріками володіли Скотницькі, Фірлеї та інші магнати, поки в другій половині XIX сто-

ліття ліси й поля навколо Чорнорік перейшли до графів Шептицьких.

Перша згадка про Опарівку датується 1513 роком, коли в селі була заснована парафія. Церкву тут збудував священик Гнат.

Коли виникла Ванівка — невідомо, оскільки під час пожежі в селі 1794 р. згоріли документи про час заснування поселення.

Село Гвоздянка вперше згадується в грамоті про заснування парафії Стефаном Каховським в 1625 році.

Збереглася грамота і про Близенку, в якій пишеться, що брати Гавриїл, Яків та Микола Закліки заснували близенську парафію в 1630 році. Першим священиком в Близенці став Григорій Димитрієвич.

Каменецькі, оволодівши Одриконем після перемоги над Северином Бонаром, почали ополячувати село і його околиці. Кількість українців в Одриконі постійно зменшувалася. На кінець 1934 року в Одриконі залишилося лише 15 українців.

Сусідне з Одриконем місто Коросно заселяв поляками та німцями ще король Казимир Великий. Проте поряд з поляками в місті мешкало автохтонне українське населення. В Коросні народився відомий учений і латиномовний поет Павло Русин (1470—1517). Закінчивши навчання в Німеччині, Павло став професором Краківського університету (1506—1516). Поезії Павла Русина з Коросна налічують 4 тисячі рядків. Учнем його був відомий польський астроном Міколай Коперник.

Кількість українців у Коросні стала різко зменшуватися після знищення церкви. В ті часи церква була єдиною установою, що гуртувала навколо себе українців. Якщо церковна будівля зникала, українське населення ходило молитися до костьолу і поступово ополячувалося. На початку 30-х років ХХ століття кількість українців у Коросні не перевищувала 100 осіб.

Село Висока, яке лежить між Бонарівкою й Опарівкою, до початку XIX століття було українським. Коли у Високій розвалилася стара церква, власник села, польський шляхтич, не захотів будувати но-

вої, а спорудив костьол і перевів своїх підданих селян на римо-католицьке віросповідання. На місці старої церкви люди звели дерев'яну капличку. Ще в 1944 році, ідучи з Бонарівки до Ріпника, я бачив її. Церкву, на місці якої стояла капличка, побудували сини перемишльського князя, захопленого поляками в полон. Визволивши свого батька з неволі, сини звели церкву на тому місці, де він був скоплений. Така подія справді відбулася 9 вересня 1122 року. Тоді краківський князь Болеслав Кривоустий влаштував з перемишльським князем Володарем спільні лови в довколишніх лісах, підступно захопив його і повіз до Krakова. Сини Володаря Ростислав і Володимирко, не маючи змоги здобути Krakів, пустошували польські прикордонні території, поки поляки не відпустили Володаря.

За 6 кілометрів на схід від Бонарівки лежить село Лютча. На полях Лютчі 1342 року правитель Галичини Дмитро Дет'яко розгромив польського короля Казимира Великого. Лише через 7 років після цієї битви Казимир спромігся завоювати Львів.

Старі люди розповідали, що церква міста Стрижева стояла колись у передмісті Босні. Мій дід оповідав, що знає, де стояла церква в Чудці — містечку над Вислоком, розташованому між Стрижевом і Ряшевом.

Багато оповідок наслухався я про пошесту холери; внаслідок якої все населення в долині річки Стібниці вимерло. Це було в XVII столітті. Король заселив спустошену територію польськими мазурами. Тому в сусідніх з Бонарівкою селах Годовій, Жизневі та Лютчі українців не стало.

ПІД АВСТРІЙСЬКИМ ПАНУВАННЯМ

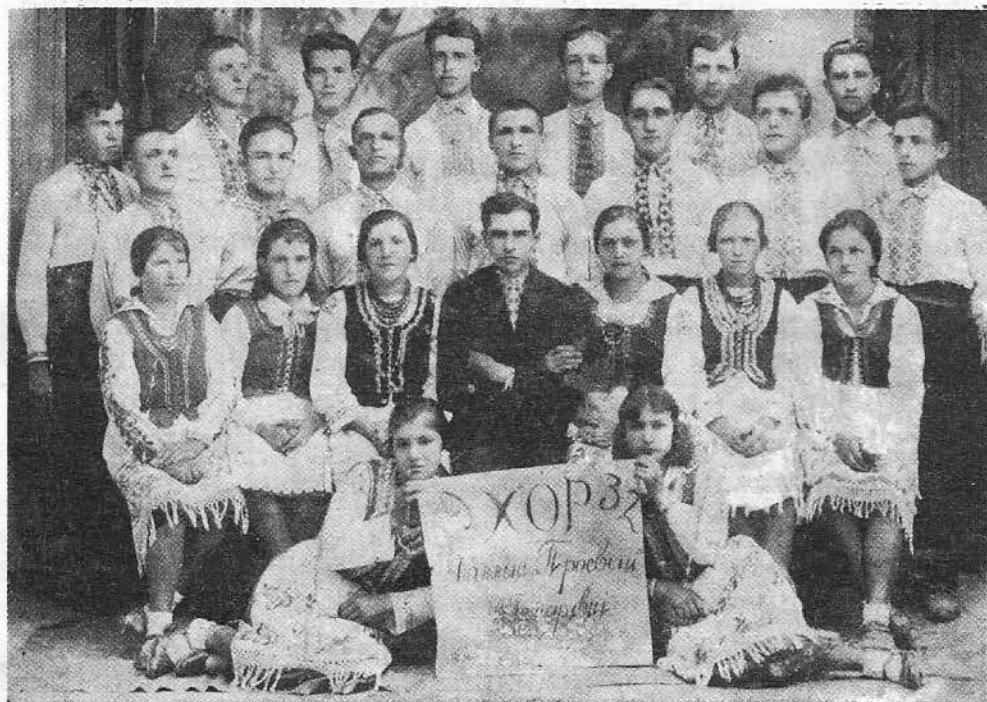
Росія, Австрія і Пруссія вирішили розділити поміж собою Річ Посполиту Польську. Прусський король Фрідріх II, австрійська ерцгерцогиня Марія-Терезія та російська цариця німкеня Катерина II ділили Польщу тричі — у 1772, 1793, 1795 роках. Польська держава перестала існувати. Під час первого поділу Польщі Сяноцька, Перемишльська, Галицька та Львівська

землі Галичини разом з південною частиною Волині відійшли до Австрії. Землі Сандомирського та Краківського воєводств, розміщені на південь від ріки Вісли, також дісталися Австрії.

Австрійський уряд об'єднав захоплені території в одну адміністративну одиницю під назвою Королівство Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським, Освенцімським і Заторським. Скорочено цю адміністративну одиницю називали Галичиною, якою керував намісник австрійського цісаря з резиденцією у Львові. Проте на місцях уся влада зосереджувалась у руках польських землевласників. В адміністративних установах, судах, поліції засідали поляки. Ще за часів Речі Посполитої наші селяни цілковито залежали від власників села, які були і адміністраторами, і суддями воднораз. Вони судили селян, втручалися і в церковні справи. Селяни були неписьменні. Читати і писати вміли священик і дяк, який обіймав також обов'язки громадського писаря. У нашій околиці тільки село Корostenка мало школу.

Син Марії-Терезії цісар Йосиф II трохи полегшив долю селянина. Він скасував особисту його залежність від поміщика, ліквідував кріпацтво, залишивши тільки панщину. Тепер селяни повинні були працювати на панському полі тільки три дні на тиждень, інші три дні вони працювали на власному полі. Йосиф II відібрав у поміщиків право на суд над селянами і встановив державні суди та дав дозвіл селянським дітям навчатися ремеслу в міських школах. Він також провів перепис населення Галичини та класифікацію земельних угідь. Внаслідок цього з'явилася славнозвісна «Йосифінська метрика» 1787 року. З цієї метрики ми дізнаємося, що розповсюдженими прізвищами бонарів'ян на той час були такі, як Левко, Маркович, Пащак, Голей, Качмарський, Солтис, Хом'як, Беднарчик, Поточко, Мачак, Фатиляк, Станчак, Гандзяк, Буцьо, Голодинський, Лиско, Падох, Худоба, Ланяк, Шуплат.

Поміщицею в Бонарівці була тоді графиня Залуська, священиком — Яків Загоревський, про що свідчить акт 1792 року. Після графині Залуської Бонарівка перейшла

Хор товариства «Просвіта» в Бонарівці. У центрі — керівник хору Костя Лиско.

у власність графа Лося, а згодом — пана Вольського. На початку ХХ століття Вольський продав двір і свою землю бонарівським селянам і виїхав з села.

20 червня 1833 року Бонарівку відвідав перемишльський греко-католицький єпископ Іван Снігурський. Парафіяльні акти першим почав писати українською мовою священик Андрій Ольшанський. Він запровадив метричні записи про народження з 25.10.1761 року, вінчання — з 29.10.1777 року. До нього священиком у Бонарівці був Василь Глушкивич, син якого одружився з селянкою і залишився в селі. Згодом священиками були Котович, Копистенський, відомий лемківський письменник Володимир Хиляк, Антін Масляник, Пелех, Іван Мудрий, який почав писати хроніку села, що, на жаль, була знищена 1945 року під час переселення.

За часів австрійського панування про Бонарівку та її околиці писали такі відомі в Галичині вчені і громадські діячі, як Зубрицький, Шараневич і Верхратський.

Історик Денис Зубрицький на основі архівних матеріалів написав історію Галичини. Особливо цікавився він західними кордонами, вважав, що Бонарівка була заснована в 1439 році. Територію між Стрижевом і Коросном Зубрицький називав «околицею Бонарівки» і підкреслював, що самі поляки називали її землею Русі. Проживаючи в 1940 році у селі Вишневій на західному березі ріки Вислок, я сам чув, що місцеві поляки називали села на східному березі цієї ріки «Русь». Денис Зубрицький працював архівістом у державних установах західної Галичини.

Ізидор Шараневич (1829—1901), голова Ставропігійського інституту у Львові і професор Львівського університету, вважав, що територія між Стрижевом і Коросном була заселена полоненими козаками.

Іван Верхратський (1846—1919), український філолог і природознавець, перший з українських мовознавців зацікавився українськими говорами й дав початок нашій діалектології як науці. Працюючи якийсь час викладачем Ряшівської гімназії, він зацікавився околицями Бонарівки. З-під його пера вийшла друком у Записках Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка праця «Говір замішанців». З легкої руки Верхратського назва «замішанці» закріпилася не тільки в філології.

Російські філологи Дурново, Соколов і Ушаков сприйняли назву «замішанці», класифікували «замішанський» говор окремим діалектом, об'єднавши його з лемківським, бойківським, надсянським та закарпатським говорами в одну групу під назвою «карпато-угорські говори». У виданій 1915 року в Москві діалектологічній праці* «замішанці» згадуються шість разів, вказуються точні координати їхнього говору.

Принагідно хочу зазначити, що «замішанським» говором послуговувалося населення таких українських сіл, як Близенка, Бонарівка, Ванівка, Гвоздянка, Корostenка (Красна), Опарівка, Петруша Воля, Ріпник,

* Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии / Сост. Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков. — М., 1915.

Чорноріки, Яблониця Польська і присілок Вілька Братківська, а також українці, що замешкували навколо лишні польські села — Високу, Бережанку, Гвозницю, Жарнову, Глинник, Поломию й Малинівку.

Найвидатніший український учений-діалектолог, професор Ягайлонського університету в Кракові Іван Зілинський переповів мені в 1940 році ось що: «Якби Верхратський, записуючи наш говір, зайшов трохи далі на південний схід, то включив би до «замішанців» Вороблики і Ляджин». І справді, і в Королівському Вороблику, і в Шляхетському говір не відрізняється нічим ні в фонетичному, ні в лексичному розумінні від замішанського. Хоча ніхто ніколи в Замішанщині не вживав характерного для лемків прислівника «лем», Зілинський і деякі інші мовознавці, починаючи з 20-х років ХХ століття, зарахували замішанський говір до лемківського діалекту. Причин, я думаю, було кілька. Це і географічне положення Замішанщини, і лексика, яка приблизно на 70 відсотків була лемківською, і фонетика, а також постійний наголос.

Назву «замішанці», введену Верхратським², досить цікаво пояснював мені Зілинський. Він доводив, що в мові населення нашої околиці замішані елементи майже всіх говорів української мови. Зілинський вважав вірогідною гіпотезу Ізидора Шараневича про поселення на Замішанщині полонених поляками запорожців, які внесли деякі елементи східноукраїнських говорів у розмовну мову місцевого населення.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

1868 року у Львові виникло товариство «Просвіта», яке мало за мету піднести освіту і культуру нашого народу. По містах Галичини «Просвіта» відкривала свої філії, а по селах — читальні. Видавництво «Просвіти» випускало друком багато книжок і брошури для селян. Крім «Просвіти», розвивало свою просвітницьку діяльність у Галичині і «Общество имени Качковского», яке згодом дедалі більше стало орієнтуватися на

Росію. Росія вважала український народ частиною російського і мріяла про анексію українських земель Австро-Угорщини. Російські кола використовували ту обставину, що народ Галичини, Закарпаття та Буковини вживав назву «Русь». Русинами називали себе українці Австро-Угорщини або руснаками — на Лемківщині. Народ вперто тримався старої назви. Російської мови народ не знав. У Бонарівці, як і по всій Галичині, росіян називали москалями. Поляків називали в нас ляхами, угрів — мадярами. Німцями називали в нас тільки тих представників німецького народу, що жили на території колишньої Австро-Угорської імперії; жителів північної Німеччини називали пруссаками, південної — швабами, а саксонських німців — сасами.

Товариство «Просвіта» друкувало свої видання народною мовою. «Общество имени Качковского» вживало так зване «язичіє» — мішанину народної галицької мови з російською та церковнослов'янською мовами.

Тривалий час «Просвіта» й «Общество имени Качковского» послуговувались етимологічним правописом з «фітою», «ятем» та твердим знаком, який ставився в кінці слів, що закінчувалися приголосним. Вживалася буква ы, хоч у галицьких говорках вона вимовлялася так само, як буква и. Крім того, галицький етимологічний правопис вживав букву о, що читалась, як і. Вона означала звук і, що походив з о. Наприклад: Львôв, родовий відмінок — Львова, рôк, родовий відмінок — року. Дуже пошиrenoю була буква ё, яка читалася всюди, як і. В росіян буква ё читалася, як є. Коли українець читав російську книжку, то слова лѣсь, смѣхъ, рѣка, пѣсня вимовляв не по-російськи — лес, смех, река, песня, а по-українськи — ліс, сміх, ріка, пісня; слова — писарь, сила і т. ін. вимовляв — писар, сила, а не як росіяни — пісарь, сіла, і простій людині здавалося, що книжка написана його рідною мовою, тільки якось дуже по-вченому. Буква «и», коли треба було її читати як «і», позначалася зверху дашком й. Таким чином, звук І передавався етимологічним

правописом чотирма буквами: і, и, ё, є. Треба було добре розумітися на граматиці, щоб знати, коли й де ту чи іншу букву ставити.

Ще Маркіян Шашкевич пропонував відмовитися від етимологічного правопису і писав фонетикою. Товариство «Просвіта», маючи своїм основним завданням поширення освіти серед нашого народу, перейшло на фонетичний правопис, замінивши букви і, ё, є однією літерою — і та усунувши з азбуки непотрібні букви — ы, е та ъ. Це полегшило навчання широких мас народу які не вміли читати й писати, і значно пришвидшило процес піднесення рівня національної свідомості та мобілізації його до боротьби за свої права. Цю боротьбу очолила молодь, малочисельна, але енергійна і з кожним роком зростаюча українська інтелігенція. Налякалися наші сусіди. Але швидко знайшли протидію. Це був старий спосіб, відомий ще з часів Римської імперії, — «Дівіде ет імпера» — «Діли і пануй». Їм без особливих зусиль вдалося розсварити нашу молоду національну еліту і націлити її енергію на міжусобну боротьбу. Як довго вона тривала! Скільки сил, скільки здоров'я, скільки паперу було витрачено! Наше суспільство поділилося на два ворогуючі табори. Цей поділ вміло використали в своїх інтересах і росіяни, і поляки.

«Общество имени Качковского» не прийняло фонетичного правопису. Розпочалася завзята боротьба за правопис. Ця боротьба тривала довгі десятиліття і завдала великої шкоди нашему народові. Вона була на руку полякам у Галичині. П'ятсот років поляки володіли Галичиною. Вони довели до того, що в нашему народі, як вони самі з задоволенням любили висловлюватися, залишився тільки «хлоп» і «поп». «Хлоп» — це безправний неграмотний селянин, а «поп» — це єдиний представник нашої інтелігенції, який відрізняється від «хлопа» тільки тим, що вмів читати і писати. Осміювані поляками, наші «попи» розпочали титанічну працю з національного відродження. Спочатку це були одиниці: Іван Могильницький та Йосип Лев-

вицький в Перемишлі, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Іван Білинський, Микола Устиянович, Юліян Величковський, Михайло Мінчакевич, Маркел Кульчицький у Львові, Микола Верещинський та Григорій Ількевич у Коломиї. Довкола них гуртувалося дедалі більше патріотів, і в другій половині XIX століття в Галичині вже існувала досить численна українська провідна група. А селяни після скасування панщини перестали боятися поміщиків і стали боротися за свої права. Ясна річ, що польська провідна верства стривожилася. Маючи в своєму розпорядженні адміністративний апарат, складений з урядовців польської національності, поляки ставили всілякі перешкоди на шляху національного і соціального відродження нашого народу.

У другій половині XIX століття наступові полонізації в Галичині активно протидіяли товариство «Просвіта», Українська національно-демократична партія. Українська радикальна партія та інші українські установи. Сильно протидіяли полонізації і галицькі «русофіли». Та все-таки роздвоєння нашої інтелігенції на два ворогуючі табори було на руку полякам, і вони вміло використовували цей антагонізм у своїх цілях.

Керівництво греко-католицької церкви в особі галицького митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича дотримувалося етимологічного правопису і старої назви «Русь». Проте воно рішуче протистояло русифікації нашого народу і переходу його на православ'я і не визнавало єдності «русского народа от Карпат до Камчатки».

Почала діяти ще одна антиукраїнська сила — Росія. Вважаючи український народ частиною російського, намагаючись безупинно розширювати кордони величезної імперії, російський уряд пильно стежив за подіями в Галичині і мріяв про приєднання її до Росії. Галичина була сіллю в оці російському урядові ще й тому, що після Емського указу 1876 року, яким цар Олександр II заборонив друкування книжок українською мовою, українські письменники Східної України

друкували їх у Львові. Ці книжки нелегально транспортувалися з Галичини через австрійсько-російський кордон і розповсюджувалися на Східній, або, як тоді називали, Великій Україні.

Росія стала фінансувати ті установи у Львові, керівництво яких перебувало в руках «москвофілів». Зрозуміло, що, отримуючи фінансову допомогу, такі установи, як «Народний Дім», «Общество имени Качковского» та інші, проводили в Галичині ідеї об'єднання з Росією та переходу греко-католицької церкви на православ'я.

Православ'я було одним із наріжних каменів російської політики і могутнім засобом русифікації. Загарбавши внаслідок другого (1793) і третього (1795) поділів Польщі Правобережну Україну і Волинь, а в 1815 році Холмщину з Підляшшям, російський уряд приступив до ліквідації греко-католицької церкви і насильно впроваджував православ'я. Єпископи, священики та монахи, що відмовилися перейти на православ'я, були вивезені в Сибір або в центральну Росію. Найбільший опір вчинила Холмська єпархія. Холмські єпископи підпорядковувалися галицьким, а не київським митрополитам. Тільки в 1875 році Росії вдалося ліквідувати греко-католицьку церкву на Холмщині і Підляшші. Значна кількість українців Холмщини й Підляшшя, не бажаючи стати православними, перешла на римо-католицький обряд, що спричинилося до ополячення їхніх нащадків і зменшення кількості українців на Холмщині і Підляшші. Римо-католиків російський уряд не переслідував. Йому треба було ліквідувати греко-католицьку церкву, бо вона стала національною українською церквою, бо тільки українці були греко-католиками.

Я навмисне вдався до короткого екскурсу в історію ліквідації російським урядом греко-католицької церкви, щоби було зрозуміло, яку велику загрозу вона являла для російських планів.

З приїздом до Львова на посаду професора історії Львівського університету Михайла Грушевського українська течія серед громадянства Галичини стала

Читальня
«Просвіти» в
с. Бонарівка.
Знесена 1945 ро-
ку після пересе-
лення села.
Світлину пере-
слав з Торонто
(Канада) Олек-
сандр Клюфас,
син священика
Бонарівки отця
Івана Клюфаса.

енергійно прогресувати. Грушевський заснував у Львові Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка, своєрідну українську академію наук. Товариство вида- вало періодично «Записки», в яких поміщалися праці з історії України, української літератури і мови. Вида- вався громадсько-політичний журнал «Літературно-науковий вісник» за редакцією М. Грушевського та І. Франка. В 1900 році галицьким митрополитом став Андрій Шептицький, котрий рішуче підтримував при- хильників української орієнтації.

Зрозуміло, що процеси, які відбувалися^{*} в ті часи в Галичині, не могли обминути Бонарівку та довколишні

села. Перша читальня «Просвіти» з'явилася в Опарівці, друга — в Бонарівці.

У 1894 році прибуває до Бонарівки на посаду пароха отець Іван Мудрий. На той час школи в Бонарівці не було. Натомість були три корчми. Люди були неписьменними, неписьменними були і війти. Їх легко було ошукати, чим користувалися не тільки збирачі податків, а й корчмарі-євреї.

Єдиною письменною людиною в Бонарівці був Петро Падох. Він був дяком місцевої церкви та громадським писарем. Тримав у селі власну крамницю. Всім своїм чотирьом синам Петро Падох дав освіту. Один з них став учителем, другий — начальником залізничної станції в Городенці, третій — священиком, четвертий — адвокатом.

1906 року Петро Падох помер. З наймолодшою його донькою Мариною одружився Петро Завійський, селянин із сусідньої Коростенки, який замінив свого тетя на посаді дяка та громадського писаря в Бонарівці.

Мудрий і Завійський почали непримиренну боротьбу з пияцтвом. У селі існувало тільки одне товариство. Це було церковне братство «Чесного Покрова Пресвятої Богородиці». За гроші братської каси Мудрий привозив зі Львова книжки, видані товариством «Просвіта», і читав їх селянам. Так при братстві виникла бібліотека, фонди якої постійно зростали. Крім того, Мудрий заснував при церкві Покрови Пресвятої Богородиці «Братство тверезості». Члени цього братства присягали церкві, що горілки пити не будуть.

Дяк Петро Завійський також читав селянам книжки й газети та агітував, щоб вступали до «Братства тверезості». І тоді почалися суперечки священика з дяком. Причиною було те, що Мудрий був прихильником, українофільської течії, а Завійський — русофільської. Це не значить, що Завійський вважав український народ частиною російського. Він любив назву «Русь». «Ми — Русь від Карпат до Дону,— говорив він,— а там далі Московщина». Село розділилося на дві частини: долішню — українську і горішню, де мешкав Завій-

ський, — руську. Це роздвоєння села на українців і русинів проіснувало до середини 30-х років ХХ століття. Добре, що до якихось великих конфліктів не дійшло, і все ж активісти обох груп відчували поміж собою певну неприязнь.

У 1912 році Мудрий, опираючись на таких селян, як Павло Падох, Василь Лиско («З Луки»)³, Степан Шуплат, Лешко Качмарський, Василь Пащак, Юрій Кушнір, Іван Качмарський («З Кузмівки»), Михайло Совтисік, Василь Голей, заснував читальню «Простіві» в Бонарівці. Це була друга, після опарівської, читальння «Простіві» на Замішанщині.

У 1904 році короснянський декан Мерена намовив моого діда Василя Пащака, який був тоді заступником війта в Бонарівці, подати прохання про відкриття державної школи в селі. Бонарівка отримала школу, що сприяло піднесення освіти серед населення. Першим учителем був Олеснявич. Він учив дітей не тільки читати й лічити, а й знати історію України, організував шкільні хори, які виконували українські історичні та

Хата родини Голеїв («Христиніних»), де народився Михайло Голей. 90-ті роки ХХ століття (світлина з архіву п. О. Іванусіва, автора книжки «Церква в руїні»).

релігійні пісні. Після Олеснявича учителем і директорм школи став Теофіль Мудрий, брат місцевого священика Івана Мудрого. Школа містилася в будинку колишньої корчми в центрі села. Боротьба з пияцтвом дала свої наслідки. Люди перестали пити горілку, корчмарі збанкрутували і виїхали з села.

У 1912 році австрійський уряд створив Стрижівський повіт з частин Ряшівського та Ясельського повітів. З Ясельського повіту в Стрижівський відійшло тільки одне село — Петруша Воля, з Ряшівського — три села: Опарівка, Близенка та Гвоздянка. Управа Бонарівки, що належала до Короснянського повіту, подала прохання перенести село до Стрижівського повіту. Відтоді аж по 1931 рік Бонарівка підпорядковувалась Стрижеву.

Територія Бонарівки мала форму квадрата. Але на початку ХІХ століття від неї відрізали смугу землі шириною 400 метрів і приєднали до Ванівки. Утворився прямокутник, який був поділений рівними за ширину смугами, що простягалися з півдня на північ. Ці смуги називалися «ріллі». Кожна «рілля» була власністю одного господаря і відмежовувалася від сусідньої під'їзною дорогою. «Рілля» дорівнювала 37,14 гектара. Згодом у зв'язку з приростом населення «ріллі» поділили на половини (піврільки) або на четвертини (четвертки), розділені межами. Безнастаний поділ ґрунтів був причиною дедалі більшого зубожіння селянства. Становище поліпшилося, коли 1848 року ціsar Фердинанд скасував у Галичині панщину. Селяни стали юридично незалежні від поміщиків. Це була визначна подія. Всюди по селях було встановлено пам'ятні хрести. Стояв такий хрест і в Бонарівці. І хоча місцевий поміщик Вольський на початку ХХ століття продав селянам свої поля, надлишок робочих рук у селі був дуже відчутний, і селяни масово виїжджали до Сполучених Штатів Америки. Емігранти з Бонарівки найчастіше поселялися в штатах Нью-Гемпшир, Пенсильванія та Нью-Йорк. Ряди нашої інтелігенції, крім згаданих вище чотирьох синів Петра Падоха, поповнило

тільки 6 вихідців з Бонарівки, а саме: Василь Опарівський, Микола і Василь Шуплати⁴, Іван Левко, Андрій Сосновський і Михайло Голей⁵.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

28 липня 1914 року австро-угорська війська перейшли австрійсько-сербський кордон. Безпосередньою причиною війни було вбивство сербами в Сараєві наслідника австрійського престолу Франца-Фердинанда з дружиною. На боці Австро-Угорщини стали Німеччина, потім Туреччина і Болгарія. Цей блок називали Центральними державами. За Сербію заступилися Росія та Франція з Великобританією, так звані «держави Антанти». 1915 року на бік Антанти перейшла Італія, пізніше — Румунія і Сполучені Штати Америки. Тривала Перша світова війна до 11 листопада 1918 року.

Усі військовозобов'язані з Бонарівки, віком від 20 до 45 років, були мобілізовані. Перша група мобілізованих була відправлена на сербський фронт. Найбільше бонарів'ян воювало на російському фронті, а з 1915 р. і на італійському, в Альпах.

Російські війська прорвали фронт у Галичині і швидко наблизилися до Перемишля, що був наймогутнішою австрійською фортецею та другою за значенням у Європі після французької твердині Верден. Перемишль вважався неприступною фортецею. Восени 1914 року вийшов друком календар-альманах «Просвіти» на 1915 рік, і в ньому був поміщений вірш Василя Шурата під назвою «Перемишлеві». Я запам'ятаєв першу строфу цього вірша:

*Нехай на тебе цар Микола
Всю дич Сибіру вишле,
Ти гордо глянеш з гір довкола,
Престольний Перемишле!*

У вересні 1914 року росіяни захопили більшу частину Галичини й наблизилися до Перемишля. У місті залишилося 17 тисяч мешканців із 50-ти. Решту населен-

ня було евакуйовано. Мадярські вояки вважали нас, українців, русофілами і всіляко над нами знущалися. 15 вересня вони посікли шаблями на вулицях міста 43 невинних українця.

Росіяни оточили Перемишль 17 вересня, але 8 жовтня 1914 року австрійські війська прорвали облогу. Та 8 листопада росіяни вдруге оточили Перемишль і відкинули австрійські війська аж до Горлиць. Друга облога міста тривала до 22 березня 1915 року. Австрійська влада, сподіваючись, що облогу вдастся невдовзі прорвати, не забезпечила оборонців міста достатнім запасом продуктів. В обложеному місті почався голод. Командуючий обороною фельдмаршал Кусманек змушений був капітулювати. Росіяни зайняли місто. Відразу ж розпочались арешти серед української інтелігенції, нищення приміщень українських товариств, спалювання книжок українських бібліотек.

Я багато читав про облогу Перемишля, багато чув цікавих подробиць від учасників оборони цього міста. Сторож бурси, в якій я мешкав, будучи учнем Перемишльської гімназії, часто розповідав, як він боронив Перемишль: «Як та чорна хмара, наступали на нас російські війська. Ми були добре захищені залізобетонними стінами і не боялись їх. Відбили ворожу атаку. Скільки їх полягло! Думаємо, будемо мати спокій цілий день, можна спокійно відпочивати. Та де там! Через годину-две знов сунуть на нас густою стіною. Ми знов відбили атаку. Гадаємо, ну тепер можна лягати спати. А вони знов сунуть. І так щодня. Всі ми дивувались, як так можна воювати, не шкодувати своїх людей і посылати їх на вірну загибель. В Росії народу було багато, їхнє командування не жаліло солдатів. Якби не голод, ніколи росіяни не взяли б Перемишля. Спочатку поїли ми всіх коней. Коли їх не стало, поїли котів, а тоді здалися». Так розповідав бурсацький сторож Федір Кориньовський.

Бонарівка також була захоплена російськими військами. Люди з недовірою ставилися до нових «хазяїв». Моя мама багато розповідала про ті часи: «Коли в селі перебувала російська піхота, то піхотинці відноси-

лись до людей непогано. Серед них був великий відсоток вояків, які говорили з селянами українською мовою, ділились продуктами, допомагали в роботі. Але коли на зміну піхотинцям ввійшли в Бонарівку кавалерійські частини донських козаків, то вони стали жорстоко поводитись з людьми, били їх, брали з хати, що ім хотілось».

Німецькі дивізії генерала Макензена, які прийшли на допомогу австрійцям, прорвали під Горлицями фронт, і до Бонарівки увійшли австрійські війська. З червня 1915 року росіяни відступили з Перемища. Якщо під час недовгої російської окупації було заарештовано і вивезено до Росії не тільки митрополита Андрія Шептицького, а й багато представників української інтелігенції, звинувачених у «мазепинстві», то австро-угорська жандармерія, повертаючись до Галичини, підбирала русофілів і вивозила їх у концентраційні табори Гмінд та Талергоф. Під марку русофілів попадало багато людей, які на Росію не орієнтувались і брали активну участь в українському національно-просвітницькому русі. Про це подбали й поляки, з яких був сформований адміністративний, судовий та поліційний апарат Галичини. Щоб позбутись активних діячів українського руху, вони вносили їхні прізвища в списки русофілів і ув'язнювали їх. А мадярські військові частини розправлялися з нашим населенням без слідства і суду.

З Бонарівки до Талергофа попали священик отець Іван Мудрий і дяк Петро Завійський. Туди ж помістили і короснянського декана, ріпницького священика Теодора Мерену і кількох ріпницьких селян. Якщо Завійському можна було приписати русофільство, хоч він русофілом не був, але обстоював стару назву нашого народу — Русь, то Мудрий з русофільством не мав нічого спільногого. Але стрижівська поліція не могла йому пробачити українофільської діяльності і порадила австрійській жандармерії арештувати його. Мудрий і Завійський опинилися разом у Талергофі, повернулися звідти з підрівнаним здоров'ям і незабаром повмирали. На фронтах Першої світової війни загинула велика кількість bona r'yan, ще більше їх опинилося в російському полоні.

У 1917 році внаслідок лютневої революції в Росії, а ще більше після більшовицького перевороту в листопаді того ж року, російська армія стала менш боєздатною. Більшовицький уряд розпочав мирні переговори з Німеччиною та її союзниками. Українська Центральна Рада декларувала самостійність України. 9 лютого 1918 року був підписаний мирний договір у Бресті між Центральними державами і Україною, а 3 березня мир з цими державами підписала Росія.

29 квітня Центральну Раду німці розігнали, і на її місце прийшов уряд Павла Скоропадського.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

У жовтні 1918 року почалися заворушення в Австро-Угорщині та Німеччині. Народи цих держав були невдоволені війною, кінця якій не було видно. Слов'янські народи Австро-Угорщини створювали на її території свої власні держави, роззброювали австрійські залоги і перебирали владу в свої руки. 29 жовтня 1918 року у Львові була створена Українська Національна Рада, до складу якої ввійшли українці — депутати австрійського парламенту та галицького й буковинського сеймів. Рада проголосила Західноукраїнську Народну Республіку на українських землях Австро-Угорщини (Східна Галичина з Лемківщиною, Буковина і Закарпаття). Вночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року делегація Української Національної Ради прибула до австрійського намісника у Львові Гуйна з вимогою передати владу в Галичині в українські руки. Гуйн владу передав і склав повноваження цісарського намісника. У Львові і в провінції були нашвидку створені українські органи влади, а на базі військових частин, розташованих у галицьких містах, Дмитро Вітовський формував галицьку армію. Тим часом у Krakovі поляки створили так звану ліквідаційну комісію, завданням якої було перебрати владу з австрійських рук у польські і включити Галичину до новоутвореної Польської держави зі столицею у Вар-

шаві. Сформований в Krakovі нашвидкуруч збройний відділ підполковника Токажевського виришив залізницею в напрямку Львова. У Перемишлі Токажевського намагався зупинити поручник Микола Федюшка (відомий український літературний критик, що писав під псевдонімом Євшан), командуючий українізованим полком колишньої австрійської армії, але безуспішно. Як оповідали учасники листопадових подій 1918 року в Перемишлі, Федюшка впав на коліна перед повітовим комісаром ЗУНР у Перемишлі, адвокатом Загайкевичем і благав його дозволу зірвати залізничний міст на Сяні, щоб не допустити поляків у центр міста, але Загайкевич був невблаганий. Він боявся, що вибух пошкодить його власний дім, який стояв поблизу моста. Токажевський в'їхав у місто, відкинув українські відділи до Яксманіч і передав владу в місті полякам. Токажевський безперешкодно прибув до Львова, і тут розпочалися вуличні бої між поляками і українцями. Українські збройні відділи залишили місто і розпочали облогу Львова. Гарячково формувалася галицька армія з українських вояків австрійської армії, що поверталася додому з фронтів світової війни. Було організовано три корпуси, кожний з яких складався з чотирьох бригад. Утворився довгий фронт, який простягався від Сокала і через Раву Руську прямував на південний захід під Перемишль, повертає на схід до Львова, обходить місто з півночі, сходу і півдня, тягнувся на захід до Перемишля, а звідти — на південний захід до Карпат. Почалась позиційна війна. На допомогу полякам прийшла армія генерала Галлера, сформована у Франції, і українські війська відступили на схід, а 15 липня 1919 року перейшли ріку Збруч, по якій проходив східний кордон Галичини. Та не тільки поляки напали на Західноукраїнську Народну Республіку. Ще в листопаді румунські війська захопили Буковину. А коли польська армія генерала Галлера розпочала наступ на українські позиції, Румунія ввела свої війська на Покуття. Снятинський повітовий комісар ЗУНР Іван Семанюк (український письменник, відомий під псев-

донімом Марко Черемшина) перепинив їм дорогу на Снятин. Семанюк вийшов на чолі кількохсот мирних громадян міста і вмовляв румунських офіцерів не завдавати удару в спину молодій нашій державі. Румуни заарештували Семанюка, захопили Снятин, Городенку, Коломию та все Покуття від Дністра до Карпат. Коли поляки відтіснили галицьку армію на Східну Україну, румуни віддали Покуття Польщі.

У Закарпатті на початку листопада 1918 року було організовано Народні ради. Хустська Народна рада проголосувала за приєднання Закарпаття до ЗУНР. Таке саме рішення прийняла Народна рада в Любовні (окружне місто на крайньому заході Закарпатської України, тепер – у складі Словаччини). Степан Клочурек та Дмитро Климпуш організували в Ясині збройний відділ, вигнали мадярські війська з Рахова і готовалися до наступу на Хуст. На допомогу їм Львів зміг послати тільки невеличкий військовий відділ на чолі з Дмитром Кузенком та молодим хорунжим, прізвище якого я, на жаль, не пам'ятаю. Мені довелося читати спогади багатьох очевидців про цей похід на Закарпаття.

У 1945 році я познайомився з Дмитром Кузенком у селі Залуччі Снятинського району. Як зрадів цей ветеран Української Галицької Армії (УГА) з того, що я запам'ятив його прізвище, що знаю про той похід! Як радо розповідав мені подробиці про бої з мадярськими військами на Закарпатті в 1918 році!

Тим часом керівництво Мукачівської Народної ради розпочало з чехословаками переговори, які закінчились угодою між лідером закарпатських русинів Жатковичем і президентом новоствореної Чехословачької Республіки Масариком про включення Закарпаття до складу Чехословаччини на правах територіальної автономії. Чехословачькі війська ввійшли в Закарпаття. Так Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) через вісім з половиною місяців припинила своє існування, а її територія попала під владу трьох держав — Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Принагідно хочу зазначити, що чехословацький уряд відразу обчирижив Закарпатську Україну, встановивши її кордон по правому березі ріки Уж, а землі на захід від Ужа передав до складу Словаччини. Тому українські села Снінської, Межилаборецької, Свидницької, Вардеївської, Сабінівської та Любовнянської окрùг, як також українці Гуменного, Михайлівців і Пряшева, опинилися поза межами автономного краю, який чехи назвали Підкарпатською Руссю.

Тільки два вихідці з Бонарівки брали участь у національно-визвольній війні 1918—1920 років. Це були Василь Падох, адвокат у Самборі (убитий поляками на кордоні Галичини з Закарпаттям), та священик Василь Опарівський, капелан УГА в ранзі сотника (загинув у літку 1919 року під Чортковом, осиротивши жінку Юлію з маленькими дітьми Ярославою та Левком).

Українсько-польський фронт був далеко від Бонарівки. До села здалека доносився тільки гуркіт гармат. Це стріляла по польських позиціях під Хировом артилерія 2-ї Коломийської бригади під командуванням сотника Сенечка, одного з кращих артилеристів УГА. В Коломийській бригаді воювало багато людей зі Снятинського повіту. В артилерії бригади воював і Петро Іванійчук з Карлова, вуйко моєї жінки, який оповів мені багато цікавих подробиць з життя та боротьби наших воїнів під Хировом у 1919 році.

Вслухаючись в ледве чутний гул гармат, наші люди в замішанських селах надіялися на те, що Галицька армія прорве фронт і приєднає нашу околицю до Західноукраїнської держави. Під польським пануванням ніхто не хотів бути. Фронтовики, які повернулися додому, чекали на організатора, який міг би їм підказати, що робити, як допомогти нашим військам. Але такої людини не знайшлося. Тому тільки поодинокі інтелігенти з нашої околиці брали участь у визвольних змаганнях. Крім двох bonaer'ян, Василя Опарівського і Василя Падоха, про яких я вже згадував, та двох опарів'ян, в УГА були ще уродженці села Корostenки

(Красної). Це Налисник, отаман Омелян Лисняк, суддя-авдитор начальної команди УГА, та сотник Петро Газдайка, командир 7-го полку піхоти 4-ї Золочівської бригади. Сотник Газдайка так дошкулив полякам, що після закінчення польсько-української війни не мав права, повернутися в рідні краї й коротав свій вік в еміграції.

Хоч Бонарівка не брала активної участі у визвольній боротьбі 1919 року, проте польській владі протистояла як могла. Коли польський уряд оголосив мобілізацію, Бонарівка відмовилася давати поповнення в польське військо, відмовилася воювати проти Галицької армії. Весь 1919 рік демобілізовані фронтовики переховувалися по лісах. Майже щодня прибували до Бонарівки польські каральні загони, обшукували хати, тероризували населення, але в лісі заходити боялися. Тільки двох дезертирів удалось піймати полякам. Їх побили до нестяги і відправили на мобілізаційний пункт. Коли в 1920 році УГА припинила своє існування, а уряд УНР уклав з Польщею союз і українська армія разом з польською почала контрнаступ на більшовиків, усі військовозобов'язані з Бонарівки пішли до Стрижева і заявили, що припиняють дезертство. На запитання повітового старости про причину такого рішення відповіли: «Ми — українці і нікак не могли воювати в рядах польської армії проти своїх братів. А тепер, коли польсько-українська війна закінчилася, ми зголосилися до війська». В цей час армія УНР, яка відступила з України, була розквартирована в Тарнові, Ряшеві і Ланцуті. Не звертаючи уваги на вимоги бонарів'ян включити їх до складу українських військових частин, їх розподілили по польських полках. Більшість їх воювала в районі Варшави і Модліна. Не всі повернулися до села по закінченні війни. Не повернувся і наймолодший брат моєї мами Антін Голей, який попав у російський полон і помер у Владимири під Москвою, у тому самому Владимири, де мені в 1953—1954 роках довелося сидіти в тюрмі.

ЛЕМКІВЩИНА В РОКИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Хочу коротко розповісти про визвольний рух 1918—1919 років на Лемківщині, найбільш висуненій на захід українській землі.

Заявивши про те, що Лемківщина є територією Західноукраїнської Народної Республіки, ні уряд ЗУНР, ні начальна команда Галицької армії не вжили ніяких заходів, щоб поширити свою владу на заселені лемками землі. Самі лемки, як ті, що називали себе русинами, так і лемки-українці, старалися що-небудь зробити. Не маючи ніяких інструкцій від уряду ЗУНР, вони робили самочинно те, що вважали потрібним, на що були спроможні. На півдні Сяноцького і Ліського повітів постала Лемківська республіка, яка навіть утворила свої збройні сили. Десять місяців села Команьча, Чистогорб, Довжиця, Радошиці, Ославиця, Вислік Горішній, Вислік Долішній, Миків, Туринсько Репедь, Зубенсько, Бальниця, Лупків та інші не допускали до себе польської адміністрації, відбивали напади польських військ на залізничну станцію Лупків.

У селі Гладишів Горлицького повіту була вибрана Народна рада, яка управляла південною частиною повіту. У Фльоринці був створений уряд Лемківщини на чолі з адвокатом Ярославом Качмариком. Найбільш діяльними «міністрами» цього уряду були священик отець Дмитро Хиляк і селянин Микола Громосяк. Фльоринський уряд, що протримався з 8 грудня 1918 року до половини травня 1919 року, визнавав владу ЗУНР, але коли поляки відтіснили Галицьку армію до Збруча, втратив усяку надію на перемогу і, не бажаючи попасті під польське панування, почав зносини з Чехословаччиною. Коли польський уряд дізнався про те, що Чехословаччина погодилася включити Лемківщину до своєї держави, послав до Фльоринки військо, яке окупувало західну Лемківщину і заарештувало фльоринський уряд.

БОНАРІВКА У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Керівники Антанти, держав, які перемогли в Першій світовій війні, диктували умови миру і перекроювали політичну карту Європи на свій смак, не рахуючись із волею народів. 10 вересня 1919 року на основі мирного договору з Австро-Угорщиною Закарпатська Україна відішла до Чехословаччини, а Буковина — до Румунії. Румунії віддали також південну Мармарощину з Сиготом. Що стосувалося Галичини, то було вирішено, що позаяк вона була завойована Польщею, залишити її в складі Польщі на 25 років, після чого мав відбутися плебісцит, який повинен був вирішити її долю. Польща зобов'язалася надати Галичині територіальну автономію та зберегти всі українські школи і установи, що існували за австрійського панування. Таке рішення було результатом ворожої до України позиції прем'єр-міністра Франції Клемансо.

На Східній Україні об'єднані українські армії розгромила Червону Армія та армія російського генерала Денікіна. Українська Галицька армія пізньої осені 1919 року опинилася в чотирикутнику Літин — Козятин — Гайсин — Тульчин, у центрі якого була Вінниця. Історики цей чотирикутник назвали «четирикутником смерті». Тиф косив ряди галичан. Відрізана від армії УНР, оточена з усіх боків ворогами, УГА втратила боєздатність. У 1920 році на цвинтарі Каліча у Вінниці я бачив велику кількість могил галичан, які померли від тифу. Помер і головнокомандуючий УГА полковник Шаманек, так і не дізнавшись, що диктатор ЗУНР Петрушевич присвоїв йому звання генерала. УГА перейменували на Червону Українську Галицьку армію, на чолі якої став комуніст Порайко родом із села Устя Снятинського повіту. Рештки армії УНР, названий у народі «петлюрівською армією», разом з поляками почали наступ проти більшовиків. На основі угоди з Польщею, укладеної 21 квітня 1920 року, уряд УНР зрікався прав на Галичину та Західну Волинь на користь Польщі. Ця угода

була ненависна для галичан. Авторитет головного отамана УНР Симона Петлюри серед галичан упав. 18 березня 1921 року в Ризі Польща уклала мирний договір з Російською та Українською Радянськими Соціалістичними Республіками, на основі якого Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь та Полісся ввійшли до складу Польщі.

Нам не вдалося зберегти свою державу в 1918—1920 рр. Ми не мали союзників. Полякам активно допомагала Франція. До Польщі відійшло 262000 квадратних кілометрів території, що до війни належала Російській імперії. Від Австрії Польща отримала 80000 квадратних кілометрів з головним містом Львовом, від Німеччини — 46000 квадратних кілометрів з містом Познань. Разом територія новоутвореної Польської держави дорівнювала 388000 квадратних кілометрів. Польща й не думала надавати українцям у Галичині автономію. Українські землі Галичини ввійшли до складу аж чотирьох адміністративних одиниць, названих воєводствами, — Станіславського, Тернопільського, Львівського та Krakівського. Кордони Львівського воєводства були визначені так, що кількість польського населення в ньому майже дорівнювала українському. На схід від Львова зразу починалося Тернопільське воєводство. До Львова приєднали два чисто польські повіти та ще вісім повітів, де українських сіл було зовсім мало. До Krakівського воєводства ввійшла західна Лемківщина, розділена на п'ять повітів: Ясельський (18 українських сіл і 4 з українсько-польським населенням), Горлицький (44 українські села), Грибівський (30 українських сіл), Новосанчівський (30 українських сіл і 5 змішаних), Новоторзький (4 українські села).

Бонарівка належала до Стрижівського повіту, а разом з ним до Львівського воєводства. Село було віддане від Львова на 175 кілометрів, від Перемишля, що знаходився в центрі Львівського воєводства,— на 80 кілометрів. Крім Бонарівки, в Стрижівському повіті було ще чотири українські села: Близенка, Гвоздянка, Опарівка й Петруша Воля. Українці проживали також

Перемишльський єпископ-помічник Григорій Лакота під час освячення читальні товариства «Пресвіта» в Бонарівці. Праворуч сидить священик села отець Іван Клюфас. Липень 1932 року.

в ополячених селах — Високій, Бережанці, Жарнові, Поломії, Гвозниці Долішній та Глинику.

Площа Бонарівки займала 1117 гектарів. 16 потічків протікало територією села. Два з них вливалися в Чорний Потік, який починався в Чорноріках і, перетинаючи Ванівку та Високу, впадав у притоку Сяну — річку Вислок. Найбільший потік, який не мав назви (його називали просто Ріка), зливався в Жизневі з правою притокою Вислоку — Срібницею. Лівою притокою Ріки був потік Плоский, до якого в свою чергу вливався потік Липчаний. Правими притоками Ріки були потоки Вовчий, Панський, або Ганосин, Сухий з двома маленькими притоками, Березник, або Мартин потік, Страмбівка з Малою Страмбівкою та три пересохлі потічки, які наповнювалися водою тільки під час дощів. Кожний із потоків протікав яром, подекуди досить глибоким, з берегами, порослими деревами, куща-

ми та чагарниками. Поруч із потічками було багато джерел з смачною холодною водою. В шести джерелах вода була цілющою.

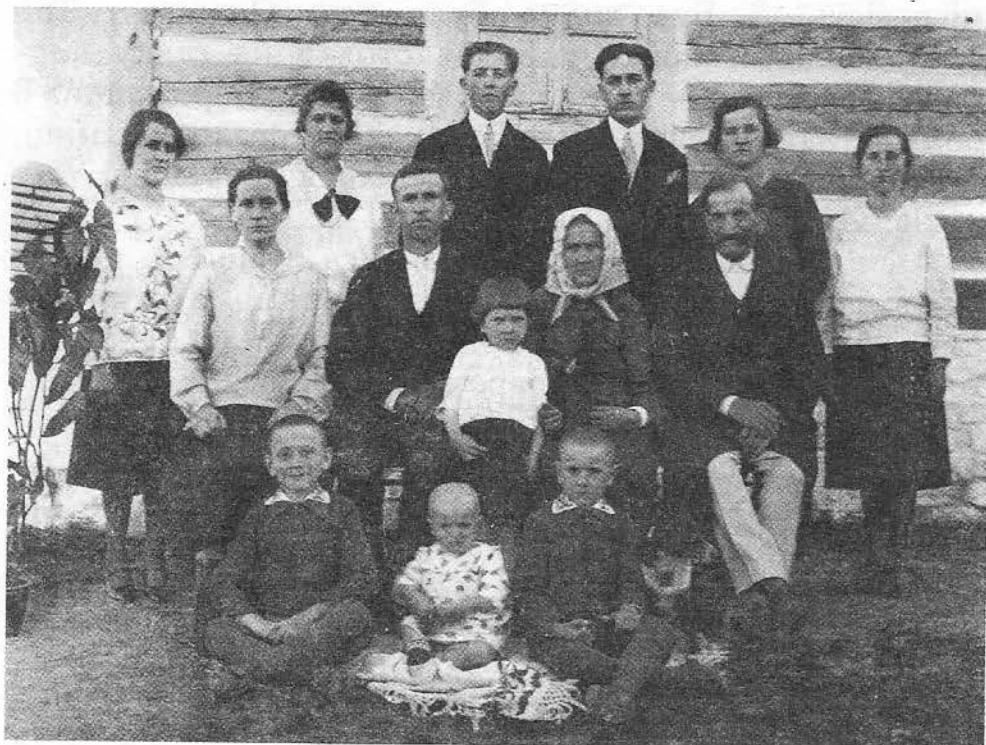
Село було оточене з усіх боків лісами. З північної околиці села ліс у Кам'янці переходив у Липчаний ліс, далі — в Годівський і закінчувався Бережанським лісом. На сході неширова лісова смуга, що починалася на горі Стирм, тяглася через Межипотоки на гору Ділик до кордону з Ванівкою. Ця заліснена смуга відділяла село від Коростенки. На півдні довга заліснена гора Кичара простягалася від Гострого Каменя на сході до гори Хиб на заході. По той бік Кичари лежала Ванівка — найбільше село Замішанщини. На заході між горою Хиб і Будами були два маленькі лісочки, по той бік була Висока, велике, довге село, на території якого в давнину проходив кордон між Сандомирським та Руським воєводством, а ще раніше — між Галицькою державою та Польщею. В північно-західній частині Бонарівки був присілок Буди, мальовнича місцевість. З Буд видно було всю Опарівку. Три стіжкоподібні горбки в Будах стояли на стику кордонів трьох сіл — Бонарівки, Високої і Бережанки. В бонарівських і висоцьких Будах проживали українці, селяни бережанських Буд ополячилися наприкінці 90-х років XIX століття.

Ліси в нашій околиці славились грибами різних видів, малиною, суницями, чорницями (ожиною), борівками, афинами, а також пісковими та буковими горіхами. Поля були маловрожайні, вимагали удобреньня, але родили все необхідне для життя: жито, пшеницю, ячмінь, овес, гречку, просо, картоплю, цибулю, буряки, горох, квасолю, льон, коноплі, капусту та інші культури. Хати тягнулися лінією вздовж Ріки від Жизнова в напрямку на Високу. Коло кожної хати був великий сад, в якому росли яблуні, груші, черешні, сливи. Цими великими садами наші села відрізнялися від польських, в яких коло хат росло по два, три, чотири дерева. Навіть у змішаних польсько-українських селах можна було сказати, в якій хаті живуть українці.

МОЯ РОДИНА

Стара bonaрівська хата, в якій я народився 1922 року, стояла в середній частині села на ґрунті, що його називали Щепишиним. З Катериною Левко, якій належав весь Щепишин ґрунт, одружився мій дід Василь Пащак. В них було двоє дітей: Стефан і Єва. Після смерті Катерини дід одружився вдруге з Марією Беднарчик (Гутовою). Народилося ще 10 дітей. Двоє з них (Катерина і Дмитро) померли. Стефан виїхав до Сполучених Штатів Америки і там залишився. Найстаршим сином від другої дружини моого діда був мій батько Петро. Було ще два сини — Микола й Адам та п'ять дочок — Ганна, Параска, Юстина, Анастасія і Теодосія.

Мій батько вчився у сусідньому селі Ванівці, бо в bonaрівці школи ще не було. Коли почалася Перша світова війна, батько попав в австрійську армію на російський фронт. У перші дні війни в місті Янові Любельськім був полонений росіянами і вивезений до То-

Родина Ярослава Пащака.

больська, а звідти в Акмолінську область, де пробув два роки. В 1916 році батька з групою полонених австрійської армії перевезли до Харкова, а через короткий час у село Олександропіль Галичинівської волості Бахмутського повіту (тепер село Олександропіль підпорядковане Зорянській сільській раді Мар'їнського району Донецької області). Разом з іншими полоненими батько працював у місцевого поміщика Карпова. Там батько дочекався революції 1917 року, там вперше він почув про Українську Центральну Раду в Києві. Місцева вчителька ходила по селу, агітувала людей підтримувати Центральну Раду, проводила вибори до волосної та повітової (в Бахмуті) рад. Селяни Олександрополя, Галичинівки, Курахівки, Селицівки та інших сіл вибрали депутатів до Центральної Ради та посылали своїх делегатів на різні з'їзди до Києва та губернського центру Катеринослава (тепер Дніпропетровськ). Поміщик Карпов утік з села.

В Олександрополі батько від місцевих дівчат вивчив багато українських пісень, записав слова та мелодії і привіз додому кілька зошитів, списаних піснями. Нотної азбуки батька навчив один українець, учитель співу, ще в 1914 році, перебуваючи разом з ним у таборі військовополонених у Тобольську. Олександропільська вчителька, проводячи культурно-освітню роботу в селі, залучала до неї і військовополонених українців. Але коли 22 січня 1918 року Центральна Рада своїм 4-м Універсалом проголосила Українську Народну Республіку самостійною державою, вчителька припинила свою освітню роботу. «Як можна поривати з Росією?» — говорила вона, і ніякі докази полонених українців-галичан не змогли її переконати.

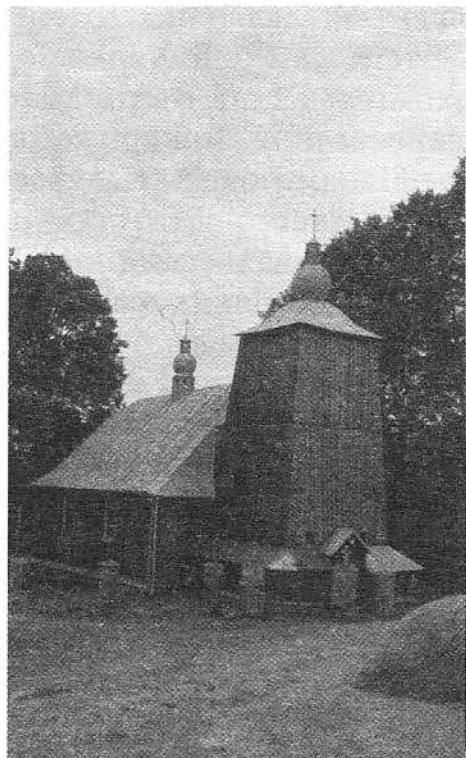
У літку 1918 року австрійський уряд домовився з гетьманом України Павлом Скоропадським про повернення до Австрії військовополонених австро-угорської армії. Австрія хотіла поповнити ними свої полки на італійському фронті. Батько разом з полоненими, що працювали в маєтку поміщика Карпова в Олександрополі, пішки подався на станцію Гришине. На дахах ва-

гонів вони зі співом шевченківського вірша «Реве та стогне Дніпр широкий» перетнули Дніпро в Катеринславі і через Фастів прибули до Підволочиська на австрійську територію. З Підволочиська батько приїхав додому. Бонарівський війт Іван Голдинський («З Потичківки») не заявив на мобілізаційний пункт про повернення батька, і він залишився в селі.

Невдовзі Австрія розпалася, владу захопили поляки. Ховаючись по лісах у 1919 році разом з bonařiv'skimi дезертирами, провоюючи в 1920 році на польсько-більшовицькому фронті, батько повернувся в село і одружився з Анастасією Голей, донькою Василя Голея і Анни Пітули. Батько моєї мами Василь Голей помер під час війни, старша сестра Марія вийшла заміж за Івана Лиска («Вуйчинового»), брати Михайло й Іван воювали в австрійській армії. Позатак увесь тягар польових робіт у воєнні роки впав на плечі моєї мами і її наймолодшого брата Антона.

Вийшовши заміж за моого батька, мама потрапила до хати, в якій проживало 11 осіб. Тяжко було їй. Батько своєї землі не мав. Щепишин ґрунт, на якому стояла наша хата, згідно з законом був власністю Стефана і Єви, дітей Катерини, першої жінки моего діда. Єва свою половину землі переписала на моого тата з умовою, щоб він утримував її до кінця життя. Другою половиною поля володів поки що мій дід, оскільки Стефан, який жив у Сполучених Штатах Америки, не цікавився своєю спадщиною. Мамі моїй належало ще 29 арів поля на Пітулчинім ґрунті та один гектар на батьківщині її тата. 1926 року мій дід Василь Пащак побудував нову хату на своїй батьківщині в горішній частині села і перейшов туди жити з моєю бабою і своїми дітьми. В старій хаті залишилися мої батьки зі мною і моим молодшим братом Мирославом та з нашою тіткою Євою.

Після смерті дяка Петра Завійського священик отець Мудрий покликав на місце дяка моого батька, який закінчив екстерном дяківський інститут у Пере-мишлі.

БОНАРІВКА

Покрови Пречистої Богородиці

1841

З Бонарівки походить д-р Ярослав Падох, юрист та професор Українського Вільного Університету.

В Бонарівці ми розмовляли з господинею, що жила в хаті під стріхою. Вона розказувала про виселення українців та поселення поляків у селі. Польський уряд привіз її з чоловіком в 1947 році. В селі никого не було. Їм дозволили вибрати хату і поле. Церкву вживають поляки римо-католики як костел.

BONARIVKA

Patronage of the B. V. Mary

1841

Yaroslav Padoch, a jurist and professor of the Ukrainian Free University, was born here.

While in Bonarivka, we talked to an old lady living in a thatched roof house. She described the expulsion of Ukrainians and the settlement of Poles in the village. The Polish government brought her and her husband here in 1947. The village was completely abandoned and they were allowed to choose a house and lay claim to as much land as they felt they needed. The tserkva is used by the Polish Roman Catholics.

Сторінка із книжки О. Іванусіва «Церква в руїні», присвячена Бонарівці.

КОРОСНЯНСЬКИЙ ДЕКАНАТ

Ні за австрійської влади, ні за польської не вдалося об'єднати українські села Замішанщини в одну адміністративну одиницю. Тільки в структурі греко-католицької церкви замішанці були об'єднані в Короснянський деканат, за винятком Яблониці Польської, яка входила до складу Риманівського деканату. Хоч в Яблониці була греко-католицька парафія, українці в селі становили тільки близько 50 відсотків населення. У селі була читальня. Тут народилися відомі українські співачки сестри Байко, доњки яблоницького дяка Павла Байка.

Короснянський деканат був найменшим за кількістю українського населення з 54 деканатів Перемишльської єпархії. Бонарівка була третім за величиною українським селом. Після смерті отця Мудрого два роки

парафію обслуговував опарівський священик отець Іван Клюфас, з 1925 року — отець Олексій Хархаліс, а в 1927 році постійним парохом села став отець Іван Клюфас і був ним аж до переселення Бонарівки в 1945 році. Разом зі своїми парафіянами отець Клюфас виїхав в Станіславську область.

Двічі приїздив до Бонарівки перемишльський єпископ Йосафат Коциловський. Його помічник єпископ Григорій Лакота освятив 14 липня 1932 року будинок товариства «Просвіта» в Бонарівці.

ВАНІВКА

Ванівка знаходилась найближче до Бонарівки. Вийшовши на гору Кичару, можна було побачити Ванівку в усій її красі. Кичара обривалася крутко вниз. Здавалося, що Ванівка лежить під вашими ногами в широкій долині, оточеній лісами. Велика мурована церква в центрі, праворуч — двоповерховий будинок читальні, ліворуч — двоповерховий будинок школи, гарні селянські хати. Під найвищою точкою Кичари — Гострим Каменем (518 м) — було кілька десятків нафтових веж. У Ванівці знаходилося найбільше родовище нафти на Лемківщині. Тому й називали Ванівку лемківським Бориславом. Нафтопромисли діяли у Ванівці від 1880 року. Про заснування села невідомо нічого, оскільки у 1794 році під час пожежі у Ванівці згоріли всі грамоти й акти, які зберігалися в селі. Мій батько вважав Ванівку найстародавнішим селом на північній Короснянщині. В польській історіографії Ванівка згадується під 1448 роком як Вангльовка. Коло ванівської церкви росте величезний старий дуб діаметром у 8,25 метра.

В 1934 році у Ванівці мешкало 2246 українців, 37 поляків, 12 єреїв. До Ванівської греко-католицької парафії належало повітове місто Коросно та колись українське село Одрикінь, в якому на 1934 рік залишилося тільки 15 українців. «Заслугою» місцевих священиків Льва Мійського й Олексія Малярчика було те,

що Ванівка вперто продовжувала вживати назву «Русь». Ванівчани називали себе русинами. В бібліотеці - читальні імені Качковського були також українські видання. Тут висіли портрети Т. Шевченка, І. Франка, О. Пушкіна, Л. Толстого. Драматичний гурток ставив виключно українські п'єси — М. Старицького, М. Кропивницького, І. Тобілевича.

Серед ванівчан популярними були комуністичні ідеї, діяла підпільна організація комуністичної партії. Дивні то були комуністи. Вся комуністична верхівка села активно підтримувала церкву, співала в церковному хорі, брала участь у всіх релігійних і церковних святах.

Михайло Цолта, священик-українець, що прийшов на зміну Малярчикові, користувався авторитетом у селі. В 1943 році, коли німецька окупаційна влада завела паспортизацію всього населення, мешканці Ванівки оголосили себе українцями і отримали синього кольору українські паспорти (кеннкарти).

КОРОСТЕНКА, АБО КРАСНА

Східною сусідкою Бонарівки була Коростенка. У другій половині XIX століття урядовці Короснянського повіту змінили назву Коростенка на Красна, щоб уникнути плутанини в зв'язку з тим, що в повіті були ще два села з назвою Коростенка. У 1934 році в Коростенці проживало 1766 українців і 96 поляків. Це було друге за величиною і за кількістю мешканців село Замішанщини. Коростенка розмістилася в прекрасній широкій долині з трьохбанною церквою св. Михаїла в центрі. Найдавнішим документом, в якому згадується село, є грамота Северина Бонара, датована 1571 роком. Школа в Коростенці існувала з давніх часів. До 70-х років XIX століття вона була єдиною школою в нашій околиці.

У Коростенці народилися письменниця Клавдія Алексович, учитель, поет і письменник русофільського напрямку Іван Русенко, офіцери УГА Налисник, Газдайка і Лисняк та багато інших селянських синів, які

поповнили ряди молодої української інтелігенції в Галичині. Сином коростенського селянина був Іван Зілинський (первісне прізвище — Ковбаса), професор Ягеллонського університету в Krakovі, учень відомого чеського славіста Ягіча, творець української діалектології як науки. Його мовознавчими працями користувалося багато філологів. Назву хоча б таких авторитетних польських учених, як Тадеуш Лер Славінський та один із найавторитетніших слов'янологів післявоєнних літ Здзіслав Штібер. Автори книги «Опытъ діалектологической карты русского языка въ Европѣ», що вийшла друком у Москві 1915 року, посилаються на Івана Зілинського 25 разів. Його син Орест Зілинський пішов слідами батька і теж написав багато філологічних праць (помер у молодому віці в Празі).

У 1936 році у Коростенці утворились товариство «Просвіта», читальня якого містилась в новозбудованому великому будинку Народного дому.

ЧОРНОРІКИ

У сусістві з Ванівкою і Коростенкою на лісистій височині розкинулося село Чорноріки. Чорний потік ділив його на дві частини: східну українську, де була українська школа й церква св. Димитрія, та західну польську з польською школою. Польська половина села, звана Підзамчем, прилягала впритул до руїн Одрикінського замку, який у XVI столітті був резиденцією Северина Бонара. Тільки одна українська хата Марковича стояла в польській частині села.

Українські Чорноріки були оточені з півночі найвищими точками Замішанщини — Сухою горою (592 метри над рівнем моря) та Королівською горою (541 метр). Ті гори були покриті густими лісами, багатими на борівки, як називали у нас афини (чорници). З півдня огорожували село високі скелі, названі Прядками. Коли я проїжджав через Чорноріки до Коросна, завжди зупинявся коло Прядок і як зачарований дивився на це село, на його ліси, скелі,

на руїни замку та на прекрасну долину Вислоку з містом Коросном. Лемківською Швейцарією називали в нас Чорноріки.

Колись Чорноріки називалися Чорним Потоком, згодом — Чорною Ясеницею. Назва Чорноріки закріпилася з 1578 року. До 1921 року стояла в селі церква, побудована в 1600 році. На жаль, не зберегли її, розібрали. На її місці постала нова мурована церква з іконостасом у гуцульському стилі. Придбав цей іконостас короснянський адвокат Семен Возняк, уродженець Чорнорік. Метрики в чорноріцькій парафії збереглися, починаючи з 1784 року.

У 1934 році українців у Чорноріках налічувалося 360, поляків — 320. Чорноріцька парафія була колись найбільшою в Перемишльській єпархії. Земля тут кам'яниста, неурожайна. Мало було користі з сільського господарства. Селяни обробляли камінь. Вони були майстрами з виготовлення жорен та інших виробів.

Пригадую, як одного разу зайшов до нас Іван Заєць, котрий зі своїм братом Андрієм дякував у Чорноріках. «Хочемо закласти читальню «Просвіти», — сказав Заєць моєму батькові. — Ви член матірного товариства «Просвіта» у Львові. Напишіть прохання від імені чорнорічан до Львова, щоб утвердили читальню в нашему селі під назвою «Читальня «Просвіти» імені св. Володимира» і надіслали нам статут. Але пишіть зараз, тому що ходять чутки, що читальню в Чорноріках намагається закласти Семен Возняк, адвокат з Коросна. Він заснує читальню імені Качковського. Нам треба його випередити. Селяни наші хочуть мати читальню. Їм байдуже, яка це буде читальння: українська чи русинська. Вони на цьому не розуміються. Головне, хто раніше покличе на збори — ми чи Возняк. Якщо ми — селяни проголосуємо за читальню «Просвіти», якщо Возняк — вони підуть за ним, бо він адвокат, родом з нашого села».

Через два місяці надійшли документи зі Львова. Це була неділя. Повернувшись з церкви, батько покликав мене, і ми пішли до Чорнорік. Біля хати, де мала зна-

ходитися читальня, ми побачили гурт людей і Семена Возняка, який промовляв до них, вимахуючи руками. До нас підбіг Іван Заєць. «Спізнились ви. Ех, чому ж ви не з'явилися хоч на годину раніше!» — з докором вигукнув він.

Селяни Чорнорік, повіривши Вознякові, проголосували за читальню імені Качковського. Але ця читальня залишилася в Чорноріках тільки на папері. Вона була бездіяльна. Не було кому в ній працювати. Такі селяни, як Заєць, Маркович та інші прихильники «Профспіти», відмовилися брати участь у її роботі, і невдовзі читальня імені Качковського в Чорноріках перестала існувати.

РІПНИК І ПЕТРУША ВОЛЯ

Ріпник, сусіднє з Ванівкою село, був центром однієї парафії, до якої, крім Ріпника, належали село Петруша Воля та Вілька Братківська (присілок польського села Братківки). У 1934 році у Ріпнику жили 320 українців, у Петрушій Волі — 839, у Вільці Братківській — 91. Поляків у Ріпнику і Петрушій Волі було 73. У приналежних до ріпницької греко-католицької парафії польських селах Ленки, Лончки, Войківка, Відач, Потік, Прибівка, Модерівка і місті Фриштак проживало 130 українців. Перша згадка про ріпницьку парафію відноситься до 1571 року. Найдавнішим документом про Ріпник є грамота тогочасних власників села братів Каменецьких з 24 січня 1581 року. З неї довідуємося, що солтисом Ріпника тоді був Павло Ваньковський, а його брат Дем'ян з сином Томою були в Ріпнику священиками. В іншому документі 1701 року згадується про церкву в селі. Її розібрали у 1914 році, а на тому місці побудували нову, муровану, святої Параскеви.

Коли ріпницьким священиком став Теодор Мерена, в селі стала функціонувати школа. Отець Мерена почав боротьбу з пияцтвом, заснував в 1882 році при церкві Братство тверезості. Серед церковних книг був

служебник, надрукований у 1681 році. Записи в парафіяльних актах почали вести з 1694 року, а метрики — з 1784. Судові справи Ріпника розглядалися у Коросні. Петруша Воля належала до судового округу в Фриштаку.

Мешканці Ріпника, як і Петрушої Волі, перебуваючи під впливом Мерени, дотримувалися старої назви «Русь». У Ріпнику українцями вважала себе тільки родина дяка Костянтина Яскілки. Я добре пам'ятаю дяка Яскілку і його сестер, які часто приходили до моого батька в Бонарівці за українськими газетами, журналами і книжками. Після смерті Яскілки ріпницьким дяком став Оленяк з Петрушої Волі, який вважав себе русином, і національно-освітня робота в Ріпнику пропинилася.

Петруша Воля мала два присілки: Петрівку і Заваду. Петрівка знаходилася між горою Чорнівкою (514 метрів) і польським селом Кобиле. Завада розташувалася між Петрушою Волею і Опарівкою. Директором школи в Заваді була Юлія Опарівська, дружина отця Василя Опарівського з Бонарівки, який загинув на фронті в 1919 році.

Директором школи в Петрушій Волі був один із завзятих русофілів Замішанщини. Прізвище його — Граф. Народився він у селі Камбірні. Це село, як я вже згадував, було засноване королем Казимиром у другій половині XIV століття. Після загарбання Галичини Казимир заселив Камбірню німцями, які називали село Кальтборн. Німці протягом кількох століть ополячились, але прізвища камбірських поляків залишилися німецькими. Граф був дуже добрым учителем, селяни його любили й поважали. Коли під час німецької окупації 1939—1944 років були організовані українські допомогові комітети, Граф став «мужем» довір'я українського комітету в Петрушій Волі. Сам він тоді говорив: «Я вже не знаю, хто я за національністю — німець, поляк чи українець».

ОПАРІВКА

Якщо вийти з Бонарівки на Буди і глянути на захід, то видно Опарівку як на долоні. Грамота 1513 року згадує про церкву в Опарівці і про священика Гната. Коли була заснована Опарівка — невідомо. Село належало до Ряшівського повіту, потім (1911—1931 рр.) до Стрижівського, а з 1931 року — до Короснянського. На місці дерев'яної церкви (з 1700 р.) 1912 року була вимурована церква Різдва Пресвятої Богородиці.

У 1934 році в Опарівці проживали 540 українців та 47 поляків. У селі були українська школа, кооператив, Братство тверезості та найстаріша на Замішанщині читальня «Просвіти». В Опарівці народилися такі відомі люди, як адвокат у Чехословаччині Роман Венгринович, правник Іван Осолинський, священик у Маластові Горлицького повіту отець Павло Шуфлят, член ОУН інженер Осип Феник та інші.

Опарівка була патріотичним селом. Я поважав таких передових людей села, як Барна, Осолинський, Гіджак, Грушка, шанував родину Феників, дяка, а пізніше директора кооперативу Івана Зайця, дяка Олександра Колодійчака й інших селян Опарівки, які багато праці доклали на ниві українського національного відродження в міжвоєнний час.

До опарівської парафії належали також поодинокі українські родини з сіл Маркушови, Кізлівка, міста Стрижева та кільканадцять родин з села Високи.

Описані мною села Короснянського деканату були українським етнографічним островом (90 відсотків українського населення) в середньому коліні ріки Вислок.

БЛИЗЕНКА І ГВОЗДЯНКА

На північ від Бонарівки лежали польські села Родова, Жизнів, Явірник і містечко Небилець. За Небильцем розкинулися два українські села Близенка і Гвоздянка. В обох селах були церкви. Українську парафію

в Близенці заснували в 1630 році брати Гаврило, Яків і Микола Закліки, а в Гвоздянці — Михайло Маховський у 1625 році. Обидві парафії було з'єднано в одну в 1751 році. Причиною об'єднання парафій було зменшення українського населення внаслідок поступової цілеспрямованої полонізації польськими поміщиками українців у довколишніх селах Баричці, Малівці, Поломиї, Яврнику і Гвоздянці. Наслідком полонізаційної акції було те, що в згаданих селах у 1936 році проживало тільки 65 українців, у Близенці — 162 (32%), в Гвоздянці — 282 (70%). Над цими двома селами нависла загроза денаціоналізації. У 1922 році збунтувалася Гвоздянка. Вона поставила вимогу перед перемишльським єпископом Йосафатом Коциловським перенести парафію з Близенки в Гвоздянку, аргументуючи це тим, що в Гвоздянці мешкає більше греко-католиків, ніж у Близенці. Єпископ рішуче відмовився, вважаючи, що коли священик перейде з Близенки в Гвоздянку, кількість українців у Близенці буде поступово зменшуватись і настануть часи, коли Близенка стане цілковито польським селом. Тоді гвоздянчани заявили, що вони переходять на римо-католицьке віросповідання. Єпископ Коциловський і короснянський декан Теодор Марена приїхали до парафії та залагодили конфлікт компромісом. Домовилися, що священик залишиться в Близенці, але до Гвоздянки буде приїжджати на Службу Божу кожної другої неділі.

Після цієї події активісти українського національного відродження з Опарівки, Коростенки і Бонарівки стали звертати особливу увагу на Гвоздянку і Близенку. Кількість українців у тих селах перестала зменшуватись.

АПОСТОЛЬСЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ ЛЕМКІВЩИНИ

Лемківщиною називали західну частину Українських Карпат від притоки Сяну Ветлині на сході до ріки Дунаець на заході. Українське плем'я лемків заселяло

Бещади, Низький Бескид і Сандецькі Бескиди. Це була настільки етнографічно чиста українська територія, що можна було провести точний кордон між поляками та українцями. Південна частина Лемківщини, названа Пряшівчиною, належала до Чехословаччини, північна — до Польщі. Вузьким півостровом, завдовжки в 200 кілометрів, вклинувалася Лемківщина між поляками і словаками.

Лемки міцно трималися своєї національності і не змішувалися з поляками, як це мало місце на Надсянні. Гірські околиці, маловрожайна земля не принаджували на Лемківщину польських поміщиків, тому й не було кому силовими методами змушувати українців переходити на римо-католицький обряд і ополячуватися.

Польський уряд давно мріяв про полонізацію Лемківщини. Особливу увагу він став приділяти Лемківщині після того, як перемишльський єпископ Коциловський почав насаджувати спорожнені лемківські парафії молодими енергійними священиками — українськими патріотами. Лемківщина стала швидко українізуватися. На селах утворювалися українські товариства, читальні «Просвіти». Українська національна свідомість дедалі більше поширювалася серед лемків. У Новосанчівському, Грибівському, Горлицькому і Ясьельському повітах розгорнули свою роботу читальні «Просвіти».

Ще більш національно свідомою була східна частина Лемківщини. З кожним роком дедалі більше й більше лемків відходило від русофільських товариств та організацій і вступало до українських.

Польська влада всілякими способами підтримувала русофільські товариства, газету «Лемко», друковану на чудернацькій мішанині лемківського говору з російчиною. Такою ж мовою друкувались і букварі для лемківських шкіл. Але це не помогло. На противагу «Лемкові» Львів почав видавати газету «Наш Лемко», яка масово розповсюджувалася на Лемківщині.

Тоді польська пропаганда започаткувала широку акцію, переконуючи лемків у тому, що вони окремий

«народець» і з українцями не мають нічого спільного. В польських газетах стали з'являтися статті про те, що лемки походять від волохів, яких польські королі запросили поселитися в західних Карпатах, звільнюючи їх від податків і панщини.

Оскільки українізацію Лемківщини здійснювали здебільшого священики, що їх посолав перемишльський єпископ, то уряд задумав відокремити Лемківщину від Перемишльської єпархії. Причина знайшлася.

Під час Першої світової війни, коли російська армія наступала на Дуклянський перевал, в результаті воєнних дій були спалені села Тилява, Смеречне, Терстяна та інші. Після закінчення війни люди стали власноруч, без допомоги польського уряду, відбудовувати свої домівки. Старий тилявський священик вимагав, щоб селяни і йому побудували хату. На цьому ґрунті виник конфлікт між священиком і селянами. Кілька тилявських селян, що повернулися з російського полону, підбурigli людей перейти на православ'я. Віче сіл Тиляви і Терстяни вирішило прийняти православну віру і вислати прохання митрополитові Діонісію Валединському до Варшави прислати їм православного священика.

Незабаром Лемківщину наповнили агіатори, які говорили людям, що греко-католики — це українці, а лемки не українці, а русини. Польська влада на місцях активно підтримувала агіаторів, яким вдалося перетягнути на православ'я Чорне, Радоцину, Кам'яну, Ізби, Мшану, Липовець та частину парафій в селах Святкова, Більцарева, Фльоринка, Гирова, Снітиця, Королева і Воловець. На православ'я перешло 17577 лемків, тобто 12 відсотків греко-католицького населення Лемківщини, яке становило 146210 осіб.

Польські офіційні кола інформували Ватикан про події на Лемківщині, домагаючися відокремлення її від перемишльського єпископа. Вони переконали ватиканську верхівку, що перехід лемків на православ'я був їхнім протестом проти українізації Лемківщини перемишльським єпископом і його священиками. Ватикан

вирішив створити єпархію під назвою Апостольська адміністрація Лемківщини.

І сталося диво! Як тільки стало відомо про відокремлення Лемківщини від Перемишля, агіатори за православ'я кудись зникли. Польський уряд домігся свого.

Щоб якось урятувати становище, галицький митрополит Андрій Шептицький запропонував на посаду Апостольського адміністратора свого брата Климентія, протоігумена українського монашого чину Студитів. «Маємо досить тих Шептицьких»,— сказали у Варшаві і настояли на кандидатурі Василя Масцюха, доктора св. богослов'я, уродженця села Нова Весь Новосанчівського повіту, який був парохом Горожани Великої в Рудківському повіті.

Офіційно Василь Масцюх став Апостольським адміністратором Лемківщини 17 листопада 1934 року. Ніяких єпископських освяченъ адміністраторові не надали. Це значить, що він був позбавлений права висвячувати священиків. Зате він був адміністратор «ад нутру Санкте Седіс», тобто підпорядкований безпосередньо Святому Престолові. Навіть галицькому митрополитові не підпорядковувався. Василь Масцюх дотримувався русофільської орієнтації. Його завданням було зберегти Лемківщину греко-католицькою, не допустити поширення православ'я. Але першим його розпорядженням був наказ вживати на богослужіннях назуви «православний» (наприклад, «... і всіх вас православних християн...»). Парадокс? Диво та й годі!

Кордони апостольської адміністрації Лемківщини були теж визначені польським урядом. Туди відійшли Буківський, Горлицький, Грибівський, Динівський, Дуклянський, Короснянський, Мушинський, Риманівський і Сяноцький деканати. Не ввійшли туди такі лемківські деканати, як Лупківський і Тіснянський, розміщені в Бещадах у Східній Лемківщині. Зате в новостворену адміністративну одиницю включили Динівський деканат Березівського повіту, який лемківським ніяк не міг вважатися, бо в жодному його селі не послуговували-

ся лемківським говором. Говір усіх без винятку сіл Динівського деканату був надсянським, і територіально Динівщина відносилася до Надсяння. Полонізація цієї землі почалася ще в 1593 році, коли польська поміщиця Катерина Валовська позакривала в місті Диніві і навколоїшніх селах церкви і звеліла хрестити дітей у костьолах.

Друга хвиля полонізації охопила Динівщину за часів австрійського панування. У 1805 році силою стали заганяти до костьолу українців Дуброви. У 1901 році їх залишилося в селі 92, а після Першої світової війни тільки п'ятеро. Місцевий поміщик Старженський на місці церкви демонстративно побудував млин. У 1875 році на польський ґрунт перейшла Сільниця, у 1830 — Темешів, у 1880—1889 роках — Крем'яна, в 1892 році — Уляниця з Ігізою і т. ін. Ясна річ, що, коли на зміну австрійській прийшла польська влада, Варшава була переконана, що ополячення Динівщини завершиться швидко. Але українці сказали: «Годі!» Ті, що залишилися при українській національності на Динівщині, були справжніми патріотами, і після Першої світової війни жоден українець Динівщини не став поляком. Ось чому нелемківський Динівський деканат було вилучено з-під влади перемишльського єпископа і включено до новоствореної лемківської єпархії.

Польський граф Ян Потоцький люб'язно передав адміністраторові Масцюхові під резиденцію свою віллу в курорті Риманів-Здрій. До Сянока, який вважався головним містом Лемківщини, Масцюха не пустили. Священиків для Лемківщини повинна була готовувати Ченстоховська римо-католицька семінарія, а не греко-католицькі училища заклади Перемишля і Львова.

На з'їзді дяків Лемківщини в Риманові виступив з промовою граф Ян Потоцький, який запевнив, що він і уряд Польщі дуже люблять самобутній «лемківський народець», будуть лемкам всіляко допомагати, і їм нема чого поглядати на Львів і Перемишль, а треба звертати свої погляди на Варшаву.

Головою дяківської організації Лемківщини обрали Михайла Фецину з Мисцової, заступником – Войтехом Мрозока з Ванівки. Це були відомі дяковчителі і диригенти церковних хорів. Обидва були русофільської орієнтації. Тоді дяки української орієнтації обрали секретарем Петра Пащака з Бонарівки і делегатами від деканатів обрали теж українців. Виступ графа Потоцького на дяківському з'їзді подіяв на дяків у зворотному напрямку: вони перед від'їздом додому поклялися зробити все, щоб не допустити полонізації Лемківщини.

16 липня 1936 року отець Масцюх помер. Його місце зайняв архідиякон Станіславської капітули Яків Медвецький. Українці стали шкодувати за Масцюхом. «Той хоч толерантно ставився до українців, не те що «твердий русин» Медвецький», – говорили селяни. Але отець Медвецький виявився «твердим» і в ставленні до поляків. Він відмовився від опіки графа Потоцького, покинув його віллу в Риманові та виїхав на постійне місце перебування до Сянока. Медвецький перестав посылати кандидатів на священиків до Ченстоховської семінарії і домовився з митрополитом Шептицьким про їх навчання у Львівській українській духовній академії.

Яків Медвецький помер у 1941 році, і його місце зайняв українець Олександр Малиновський, колишній ректор духовної академії у Львові. Малиновський став третім і останнім Апостольським адміністратором Лемківщини. Після закінчення Другої світової війни українське населення «добровільно» переселили з Лемківщини до Радянської України. Тих, хто чинив супротив, польська комуністична влада прогнала в 1947 році з Лемківщини і порозселювала на західних і північних землях Польщі, дбаючи про те, щоб ніде не сформувалося яке-небудь більш чисельне скupчення українців. Поляки вже не називали їх «працьовитим лемківським народом», не говорили лемкам, що вони не українці, а русини. Вони називали їх українцями. І всіх лемків спіткала одна доля: і тих, хто ратував за

Україну, і тих, хто не хотів розставатися зі старою на-
звою «Русь».

Найзахідніша частина української етнічної території стала польською. Все, що нагадувало про українців,— церкви, будинки читалень «Просвіти» і т. ін., знищувалося. Половина українських Карпат, багата нафтою, лікувальними мінеральними водами, такими прекрасними курортами, як Криниця, Риманів, Мушина, Жегестів, Висова, не лише опинилася поза межами України, а й була позбавлена автохтонного українського населення. Що не вдалося полякам зробити протягом століть, вдалося польським комуністам за два роки (1945—1947), а вдалося тільки тому, що їм у цьому допомагала та інструктувала їх комуністична Москва.

Я більш детально зупинився на історії утворення Апостольської адміністрації Лемківщини, аби було зрозуміло, як вороги відродження українського народу, вороги української державності старалися всякими способами посіяти ворожнечу серед нашого населення, використовували все, щоб не допустити консолідації народу, щоб спричинити війну на релігійному ґрунті. Вони старалися також відірвати найбільш піддатливі до сепаратизму регіони від наших культурних і політичних центрів. І хоча ми не могли мірятися силами з владними структурами, але народ наш вистояв, до якихось великих, непоправних конфліктів не дійшло, до міжконфесійної війни ми також не докотилися.

ШКІЛЬНИЦТВО

Школи в Галичині були підпорядковані Львівській шкільній кураторії, якою керувало Міністерство віро-сповідань і освіти у Варшаві. Обов'язковою була семирічна освіта. При школах функціонували так звані місцеві шкільні ради. Голову ради обирали селяни. Він мав печатку і завідував господарськими та фінансовими справами школи. Будівництво й ремонт шкільних

будинків, закупівля книжок та наочного приладдя, влаштування учителів на помешкання — все це було обов'язком місцевої шкільної ради.

У вересні 1928 року я вступив до 1-го класу Бонарівської школи. Навчав мене директор школи Теофіль Мудрий, учитель, який освічував іще моїх маму й батька в 7-му класі за австрійських часів. Другою вчителькою була Марія Голейко з Перемишля. Релігії вчив нас отець Іван Клюфас. У 1930 році директор Мудрий пішов на пенсію і виїхав із села. Його замінила вчителька-полька Каміля Шуба. Вона постаралася, щоб учительку Голейко перевели з Бонарівки, а на її місце прислали також польку — Марію Жолну. В ті часи на місце учителів-українців, які йшли на пенсію, присилали в українські села лише вчителів-поляків. Учителі-українці могли працювати тільки в польських школах, як, наприклад, Ленартович — у Кізлівку, Стецік — у Неводній, Гнатюк — у Бережанці, Русенко — в Лютчі.

Директор школи Каміля Шуба сфабрикувала прохання батьків до Міністерства освіти з вимогою перетворити школу в Бонарівці з української в утраквістичну. Утраквістичними в Польщі називалися школи, в яких половина предметів викладалася польською мовою, а половина — мовою місцевого населення. Такі школи існували в селах зі змішаним, польсько-українським або польсько-білоруським, населенням. У Бонарівській школі всі учні були української національності. Мій батько, як голова місцевої шкільної ради, встановивши, що підписи під заявою про відкриття утраквістичної школи — не автентичні, написав протест до Міністерства освіти та в Українську парламентарну репрезентацію. Депутати-українці в польському сеймі відстояли українську школу в Бонарівці. Але — ненадовго. У 1931 році був ліквідований Стрижівський повіт, староста якого Меллін ставився до українців із симпатією, і Бонарівку включили до Ряшівського повіту. Ряшівський повітовий староста і його адміністрація повели систематичний наступ на українські установи в Бонарівці. Перш за все це торк-

нулося школи. Директор Шуба, яка скомпрометувала себе фальсифікацією петиції про заміну нашої школи на утраквістичну, була переведена до іншого села. Разом із нею перевели і Марію Жолну, яка ставилася прихильно до українців і викладала в школі українською мовою, а на лекціях співу вчила дітей українських пісень. На їхні посади прислали нових учительок польської національності. Новий директор Максимович не звертала ніякої уваги на протести селян і викладала всі предмети польською мовою. Боротьбу за українську школу вела також і шкільна дітвора. Коли в школі села Коростенки учитель звелів дітям співати польський гімн, вони стали тупотіти ногами. Коли Шуба спитала Йосафата Голодинського, учня третього класу, яка його батьківщина, той відповів: «Україна».

Розлючена Шуба повела його до розвішеної на стіні карти Польщі і закричала: «Де тут маєш Україну? Покажи!». Йосафат довго дивився на карту і, знайшовши напис «Україна», показав їй. «Але ж то — за Збручем! За кордоном! То — Радянська Україна! Марш за Збруч! — заволала Шуба.— Геть за Збруч!»

Коли Шуба звеліла нам співати польський гімн, Михайло Хом'як і Кипріян Пиріг заспівали пісню «Ми — гайдамаки...». Її підхопили всі хлопці в класі. Під час походу шкільної дітвори на святкування польського державного свята до села Жизнів, який організував директор, давши дітям у руки польські біло-червоні прапорці, Марко Лиско і Йосафат Пиріг поламали прапорці. Хлопців на місяць ув'язнили.

Мого брата Мирослава директор Максимович покарала за те, що він виголосив у школі молитву не польською, а українською мовою. На протест мого батька міністерство відповіло, що учитель не має права змушувати дітей греко-католицького віросповідання молитися по-польськи.

У 1932 році в Польщі була проведена шкільна реформа. Восьмирічні гімназії, до яких можна було вступити, закінчивши чотири класи народної школи, пере-

творювалися на чотирирічні гімназії і дворічні ліцеї. До 1-го класу гімназії згідно з новим законом можна було вступити, закінчивши шість класів. Були ліквідовані учительські семінарії. Щоб стати учителем, тепер треба було закінчити гімназію, а потім — ще й педагогічний ліцей.

Українських учительських державних семінарій у Західній Україні до реформи було кілька. Згідно з шкільною реформою на території Львівської шкільної кураторії було створено вісім педагогічних ліцеїв: у Львові, Станіславові, Тернополі, Стрию, Самборі, Ряшеві, Коросні і Березові. І всі вісім — з польською мовою навчання. Жодного українського педагогічного ліцею! Припинила своє існування й державна жіноча учительська семінарія з українською мовою навчання в Перемишлі, до речі, найстаріша учительська семінарія в краю. На прохання українського громадянства утворити три українські педагогічні ліцеї у Львові, Перемишлі й Станіславові міністерство відповіло відмовою.

Це означало, що польський уряд вирішив припинити випуск учителів для українських шкіл, надіючись, очевидно, на те, що з бігом часу вдастися зменшити кількість українських шкіл і вчителі для них будуть не потрібні.

БОНАРІВСЬКІ КООПЕРАТИВИ

З початком 20-х років ХХ століття в Західній Україні став енергійно розвиватися кооперативний рух. Кооперація сприяла поліпшенню матеріального стану селян та міщан, створювала робочі місця для багатьох українських інтелігентів, які не змогли знайти праці в державному секторі, де приймали на роботу майже винятково осіб польської національності. Станом на 1939 рік у Західній Україні функціонувало понад 3000 українських кооперативів, членами яких було більше 600000 громадян. 20000 безробітних знайшли працю в українських кооперативах.

Українські кооперативи об'єднувалися в Ревізійну спілку українських кооперативів у Львові.

У Бонарівці існували три кооперативні організації. Перший кооператив «Згода» виник у 1926 році. Це був торговельний кооператив. Містився він у новій хаті мого діда. Я добре пам'ятаю перші установчі збори цієї організації. Директором обрали Івана Левка, безробітного бонарівського інтелігента.

Очолювала кооператив управа у складі директора, книговода (бухгалтера) і касира. Вони отримували платню. Директорові платили 1,5% від обігу, книговоді — 1%, касирові — 0,5%. Крамар (продавець) отримував 3% від обігу. Контрольним органом була надзвірна рада, члени якої працювали на громадських засадах, тобто безоплатно. Управу і надзвірну раду обирали на загальних зборах. На них розподіляли поміж собою прибуток.

Першою крамаркою кооперативу була моя тітка Анна Пащак, а після її смерті продавцем став мій стрижко Микола Пащак. Директорами після Івана Левка були Петро Качмарський («Рейнин»), Михайло Опарівський, Іван Добрянський. Книговодом був Дмитро Світисік («З-за Долинки»).

Щороку зі Львова приїздили ревізори, які брали активну участь і в просвітній роботі.

1928 року в Бонарівці виник іще один кооператив із назвою «Ощадність», підпорядкований Ревізійній спілці українських кооперативів (РСУК), яка не тільки приймала грошові внески, а й надавала кредити селянам. Книговодом її був Яким Добрянський, касирами — Петро Пащак, а після нього — Василь Качмарський. Обидва кооперативи («Згода» й «Ощадність») проіснували до переселення села в 1945 році.

Велику користь мали селяни і від третьої коопераційної організації — районової молочарні, підпорядкованої українській крайовій спілці «Маслосоюз» у Львові. Керівником молочарні і її оператором був Кость Пітула, а по його смерті — Іван Голей (брат моєї мами). Молочарня виготовляла високоякісне масло і

надсилала його до Львова. Селянам за молоко виплачувалися гроші та видавалася безплатно маслянка.

Районова молочарня мала міцну фінансову базу. Коли вона відкрила свою філію у польському селі Жизнові, місцеві селяни із задоволенням стали носити туди молоко. Ця обставина спричинила переслідування нашої молочарні польською владою. До Бонарівки стала часто навідуватися поліція і шукати причин, щоб закрити молочарню. Санітарний стан був бездоганний, та ряшівська повітова адміністрація закрила цей кооператив.

«СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР»

Так називалося українське крайове товариство у Львові. Його гурток відкрився в Бонарівці у 1928 році. Більшість господарів села стали його членами. Гурток мав свою спеціальну сільськогосподарську бібліотеку, деякі потрібні селянам препарати. Найважливішим у діяльності товариства була організація сільськогосподарських курсів.

Слухачі господарських кооперативно-ветеринарних курсів у Бонарівці. 1929 рік.

Перший курс був організований у березні — квітні 1929 року. Вели його інженер-агроном Гнатюк та лікар-ветеринар Мосора. Курси пройшла велика група селян із Бонарівки, Ванівки, Ріпника, Петрушої Волі й Опарівки. Подібні курси влаштовувалися в Бонарівці майже щорічно.

«СОЮЗ УКРАЇНОК»

Це було жіноче товариство, яке очолила дружина отця Івана Клюфаса — Ярослава Осідач-Клюфас. Вона розгорнула активну роботу серед жіноцтва, регулярно проводячи збори, які перетворювали на курси куховарства, городництва, птахівництва, санітарії й гігієни, догляду за дітьми та їх виховання тощо.

Членські внески використовувалися для передплати газети «Жіноча доля» з Коломиї та для закупівлі книжок.

Молоді
бонарів'янки.
30-ті роки.

«РІДНА ШКОЛА»

Товариство «Рідна школа» утримувало велику кількість шкіл, кілька гімназій і учительських семінарій. Найвідомішими були гімназії в Рогатині, Яворові, Городенці та Дрогобичі.

Якщо зважити на те, що державних українських гімназій у Галичині було тільки шість (Перемишль, Коломия, Станіславів, Тернопіль і Львів — 2), то можна зрозуміти, яку користь приносила «Рідна школа» нашому суспільству.

Фінансовою базою товариства стали добровільні пожертвування громадян та українських банків і торговельних підприємств. Бонарівський гурток «Рідної школи», керівником якого був Костянтин Завійський, організовував на Різдвяні свята коляди. Гроші, зібрані колядниками, надсилалися до Львова в центральне товариство.

ТОВАРИСТВО «ЛУГ»

Молодіжне спортивно-тімнастичне товариство «Луг» виникло в Бонарівці в 1931 році. Я добре пам'ятаю, як у нашій хаті обговорювалося питання про заснування товариства для молоді. В Галичині їх діяло три: «Сокіл», «Луг» і «Каменярі». Бонарів'яни вирішили створити товариство «Луг». Написали до «Великого Лугу» (так називалося головне товариство, яке очолював Роман Дащевич у Львові), і Бонарівка збагатилася ще однією українською установою.

Бонарівський «Луг» складався з трьох чіт: жіночої (чотар — Олексій Левко), двох чоловічих (чотарі — Юрій Добрянський⁶ і Микола Падох). Першим головою «Лугу» був Іван Клюфас, пізніше це товариство очолив Дмитро Совтисік⁷ («З-за Долинки»). «Луг» нарівні з «Просвітою» був найдіяльнішим і найпопулярнішим товариством у селі. Луговики, як називали членів «Лугу», мали свій однострій, а командний склад — відзнаки на рукавах. Оркестром «Лугу» керу-

вав Юрій Качмарський⁸. Товариство орендувало площе для вправ, мало свою бібліотеку, передплачувало газету «Вісті з Лугу», в якій, крім статей про діяльність товариства, пропонувалися різні гімнастичні вправи та ігри.

У 1933 році група членів bonaerівського «Лугу» під проводом Дмитра Советісіка брала участь у величавому святі «Українська молодь — Христові», влаштованому у Львові митрополитом Андрієм Шептицьким.

У 1936 році «Луг» влаштував у Бонарівці з'їзд української молоді, на якому були присутні представники не лише сусідніх сіл, а й більш віддалених, таких, як Вороблик, Одрехова, Босько із Сяноцького повіту, Ізебеки і Глудно з Березівського повіту.

«ПРОСВІТА»

Після закінчення Першої світової війни відновила свою діяльність читальня «Просвіти» у Бонарівці. Спершу просвітяни збиралися в порожній хаті поблизу Кайтанового мосту, що була власністю Олексія Качмарського («Кметового»). Спектаклі просвітянського драматичного гуртка ставилися в залі колишнього панського двору, де була споруджена сцена. Першою виставою, поставленою самодіяльним гуртком, була оперета галицького письменника Івана Гушалевича (1823—1903) «Підгіряни». Там же були поставлені і п'єси «Сватання на Гончарівці», «Наталка Полтавка» та інші. Мене, маленького п'ятирічного хлопчика, на ці вистави водив батько. Звідтоді я запам'ятив пісні «Віють вітри...», «Де згода в сімействі», «Гомін, гомін по діброві...».

Із приходом до Бонарівки отця Івана Клюфаса, якого обрали головою читальні, почалася підготовка до побудови будинку, в якому, крім читальні, мала розміщатися ще й молочарня «Маслосоюзу». Оскільки грошей, зібраних драматичним гуртком із продажу квитків на спектаклі, не вистачало, вирішили звернутися до bonaerівських емігрантів у США. Їм надіслали

фотокартки з зображенням майбутнього будинку Народного дому і попросили добровільних пожертвуwanь. Решту грошей позичили в селянина Пирога. У центрі села придбали ділянку землі. Кожний господар дав зі свого лісу по одному дереву. З них під керівництвом будівельного майстра Петра Лиска («З-над Потока») збудували читальню, план якої накреслив інженер-архітектор Микола Шуплат.

Уже в 1928 році драмгурток «Просвіти» поставив у новому приміщенні інсценізовану Марком Кропивницьким на основі Шевченкової поеми п'есу «Невольник». Головні ролі виконували Кость Лиско, («З Луки») Кость Завійський, Єва Завійська та Юстина Лиско («Козачина»). Після «Невольника» поставили того ж Кропивницького «Дай серцю волю...». П'еси цього драматурга, а також Тобілевича й Старицького склали основний репертуар драмгуртка. До Бонарівки зі своїми виставами приїздили драматичні колективи з Вороблика Королівського, Ванівки, Чорнорік.

Щороку у березні «Просвіта» влаштовувала Шевченківські концерти, у травні — свято Матері, 19-го грудня — святого Миколая з врученням присутнім традиційних миколаївських подарунків.

Диригентом хору «Просвіти» був Кость Лиско⁹, а оркестру — Юрій Качмарський.

Я повинен зазначити, що всі українські товариства в Бонарівці, як і в інших селах Західної України, були самозабезпечувальні, ніким не фінансовані. Ніхто за працю в цих товариствах не отримував ні заробітної платні, ні премій. Ремонти в будинках, що були власністю товариств, виконувались їхніми членами також безоплатно. Як тут не згадати ентузіастів національного відродження в Бонарівці, які своєю безкорисливою працею брали активну участь в українському русі! Разом з моїм батьком цю роботу проводили Василь Оршак, Андрій Ствісік («Бяласів»), Василь Качмарський (громадський писар)¹⁰ та молодші від них Юрій Качмарський, Федір Кушнір (Федорунць), Максим Кушнір («З Голеївки»), Микола Пащак, Роман і Юрко Падохи, Атанасій Оршак,

Кузьма Качмарський, Кость Завійський, Кость Пітула, Степан Хом'як¹¹, Дмитро Качмарський, Яким Добрянський, його брат Юрко. Такими ж відданими справі були Михайло та Іван Опарівські, Роман Совтисік («З-за Долинки»)¹², Антін Шуплат, Петро Качмарський¹³ та багато інших. Та найзавзятішими, найенергійнішими майже фанатиками української справи були бібліотекар і диригент хору Кость Лиско, голова товариства «Луг» Дмитро Совтисік і диригент оркестру Юрій Качмарський. Цих трьох я дуже поважав. Мало того — я їх любив. Юрій Качмарський, як учасник похідних груп ОУН, був розстріляний гестапівцями в Східній Україні в 1941 році, Кость Лиско в 1950 році був засуджений на 25 років і помер у ГУЛАГу, а Дмитро Совтисік також був засуджений на 25 років, повернувся і в 1994 році відзначив своє 88-річчя.

Бонарівська «Просвіта» мала велику бібліотеку, яка постійно поповнювалася новими виданнями, передплатувались газети «Новий час», «Наш прапор», гумористичний львівський журнал «Комар», перемишльська газета «Український Бескид», тижневик Анатоля Курдида «Неділя» тощо.

Та не треба, читаючи мої спогади, вважати, що все в нашему селі йшло ідеально. Коли здавалося, що селяни повністю згуртовані, настав розкол лідерів національного руху в Бонарівці, який тривав аж до початку 1939 року.

Тим часом керівництво Ряшівського повіту розпочало наступ на українські установи села. Перший удар був нанесений молочарні «Маслосоюзу», яку закрили. Пізніше було заборонене жіноче товариство «Союз українок». У 1939 році закрили «Луг» і «Просвіту». Бібліотеку «Просвіти» польська поліція опечатала. Тоді мій батько упорядкував книжки, які закупляло церковне братство Чесної Покрови Пресвятої Богородиці, і відкрив при церкві братську бібліотеку, в якій було більше світських книжок, аніж релігійних.

* Стаття А. Курдида «Спомин про Бонарівку» додається до цієї книжки. — З.Б.

ГРОМАДСЬКА РАДА

Представником влади в селі була громадська рада, очолювана війтом. Війт, його заступник, громадський писар і члени ради обиралися селянами. Громадська рада мала свою печатку. За австрійського панування на ній красувався герб Галичини — лев і напис українською мовою. Останнім війтом за австрійської влади був Іван Голодинський («З Потичківки»), а з 1919 року — Качмарський («З Кузьмівки»). Після його смерті ради очолив заступник війта Антін Станчак. На нових виборах війтом був обраний Іван Солтисік, який одночасно був і заступником голови читальні «Просвіти». Писарем став Василь Качмарський. Обидва вони були членами повітової ради в Стрижеві.

У 1931 році внаслідок адміністративної реформи в Польщі були створені збірні громади, по-польському — гміни. Гміну очолював війт. У селах були ліквідовані громадські ради. Замість рад селом керували солтис і підсолтис. Громадського писаря також не стало. Його функції перейшли до секретаря гміни. Стрижівський

Весільна світлина. Бонарівка, 30-ті роки (молоді Єва Голей і Роман Солтисік).

повіт був ліквідований і поділений між Короснянським і Ряшівським повітами.

За ініціативою Бонарівки українські села Бонарівка, Ванівка, Коростенка, Чорноріки, Ріпник і Петруша Воля звернулися до Варшави з проханням створити українську гміну з центром у Ванівці. Проте польський уряд включив Ванівку. Ріпник і Петрушу Волю до складу Одрикінської, Коростенку з Чорноріками — Хітчинської, а Опарівку — Вишнівської гміни Короснянського повіту. Бонарівку, незважаючи на протести, було включено до Стрижівської гміни Ряшівського повіту. Крім Бонарівки, українських сіл у Стрижівській гміні не було. Тільки в селах Висока, Бережанка та Жорнова проживало 5—6% українців. Інші села гміни (Гбиська, Годова, Гродзіско, Добрехів, Жизнів, Лентівня і Троп'є) були польськими.

Новий солтис М. Солтисік домігся того, що дорога зі Стрижева до Бонарівки отримала статус повітової. В Стрижеві встановили стовп із написом: Бонарівка — 11 км.

ПІДПІЛЛЯ

Підпільна українська військова організація (УВО), створена в Західній Україні відразу ж після захоплення її Польщею і втратою української державності, вважала своєю метою збройне повстання проти Польщі. У лютому 1929 року у Відні на 1-му Конгресі українських націоналістів була створена Організація українських націоналістів (ОУН) на базі УВО та деяких невеликих груп, таких як «Сурма», «Січ» та інші. УВО якийсь час існувала як автономна частина ОУН. Микола Осідач, безробітний інтелігент, живучи в Бонарівці в своєї сестри Ярослави, дружини нашого священика отця Клюфаса, заснував осередок УВО. До нього вступила велика група молодих хлопців і господарів. Першим провідником УВО в Бонарівці став Кость Пітула, після його смерті — Юрій Добрянський. У 1936 році бонарівське підпілля очолив Дмитро Совтисік. УВО в Бонарівці вже називалася ОУН.

ОУН розпочала активну антипольську діяльність. Польський уряд намагався всілякими способами збільшувати кількість польського населення в Західній Україні. Міністерство рільництва проводило парцеляцію великих земельних володінь польської аристократії, особливо на Волині та галицькому Поділлі. Панські маєтки розформувались, а на їхньому місці виникали дрібні селянські господарства, які польський уряд роздавав селянам, переселеним із Центральної Польщі. Таким чином, поставали нові польські села на українській території. Польські колоністи, або осадники, як їх називали, ставали підпорою польській адміністрації в придушенні національного руху на західноукраїнських землях.

У 1930 році польський уряд провів у Галичині пасифікацію. На Волині вона здійснювалася в 1935 році. Пасифікація, тобто «втихомирення» українського населення, чинилася військом, поліцією й осадниками. Били людей, знищували читальні «Просвіти», спалювали бібліотеки і т. ін.

ОУН відповіла великою диверсійною акцією в липні — вересні 1930 року та кількома терористичними актами. В 1931 році був убитий у Трускавці заступник голови урядової партії Безпартійний блок співпраці з урядом Тадеуш Головко.

У 1932 році збройне повстання українських селян Ліського повіту сколихнуло всю Польщу. Повстання почалося 19 червня в селі Береги Долішні. Повстанців підтримали селяни інших сіл Ліського, Добромильського, Сяноцького та Турківського повітів. На допомогу їм прийшли селяни з Межилабірського та Снінського округів Чехословаччини. Польське військо і поліція жорстоко розправилися з повстанцями.

У 1932 році ОУН організувала напад на пошту в Гродку, а в 1934 році здійснила замах на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького.

Почалися великі політичні процеси над членами ОУН, в результаті яких були страчені Дмитро Данишин і Василь Білас, засуджені на довічне ув'язнення

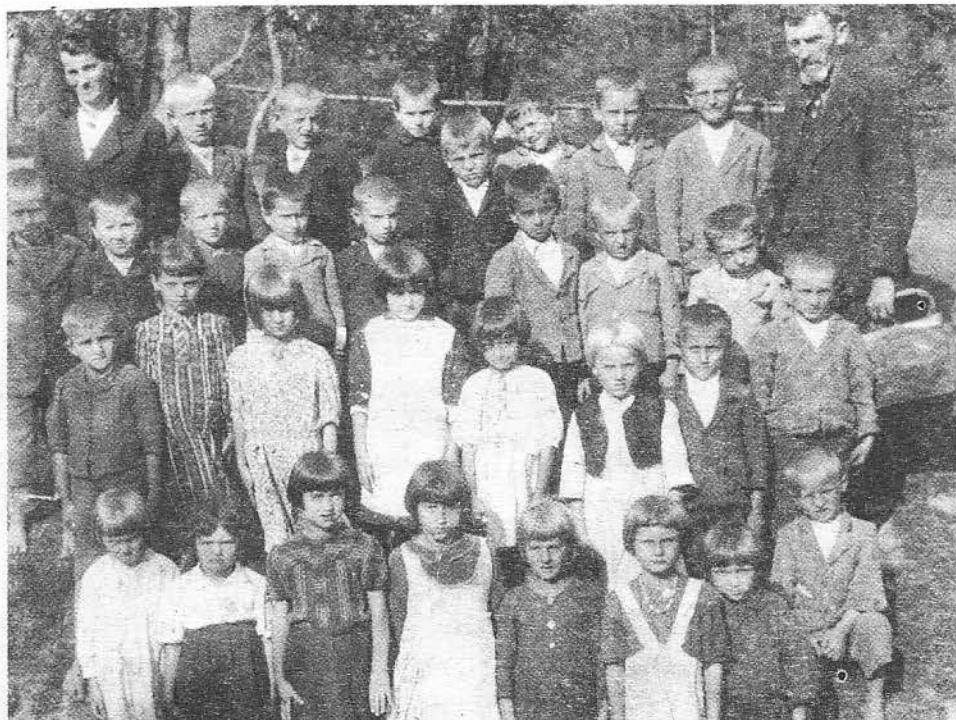
Степан Бандера, Микола Лебідь, Климишин, Карпинець та багато інших чільних діячів і рядових членів ОУН.

Усі ті події детально висвітлювалися в українських газетах.

Наступ на українців повела й більшовицька влада в Радянській Україні. Процеси над членами СВУ (Спілка визволення України) винищили українську інтелігенцію. Сильно вдарив по українському селянству голод 1933 року. В Бонарівці, як і в інших селах Західної України, збирали пожертвування на допомогу голодуючим у Радянській Україні.

НАВЧАННЯ

Мій батько рано навчив мене читати і писати по-українськи і по-польськи. Вчив мене також арифметики з українських підручників, виданих ще за Австрії. З

Учителька Анна Голей і директор школи в Бонарівці поет Іван Русенко з учнями 1-го класу. 1944 рік.

відвідування лекцій у бонарівській школі яскористав лише з того, що вивчив історію Польщі відповідно до шкільної програми. Я читав книжки з нашої домашньої бібліотеки, яка була досить багатою і щорічно поповнювалася.

У нас були такі рідкісні видання, як перші числа першої української газети, що видавалась у Львові 1846 року під назвою «Зоря Галицька», оправлена підшивка львівського журналу «Посланник» із 1880 року, етнографічна карта України і Білорусі з 1890 року та інші.

Я прочитав усі твори Маркіяна і Володимира Шашкевичів, Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Юрія Федъковича, Степана Руданського і Тараса Шевченка, видані «Руською видавничою спілкою» у Львові. Усі ці книги друкувалися різними правописами (Української держави не існувало, не мали ми й Академії наук, тому й- не було офіційно прийнятого правопису), і я навчився орієнтуватися у відмінностях правописання так, що потім, коли мені потрапляла в руки якась стара книжка, я відразу визначав, де і коли вона була надрукована.

У нашій домашній бібліотеці були «Історія України в життєписах її найвизначніших діячів» Миколи Костомарова й «Історія України» Івана Крип'якевича, видані в Києві в 1918 році як підручники для учнів гімназій. Ці книги я прочитував багато разів.

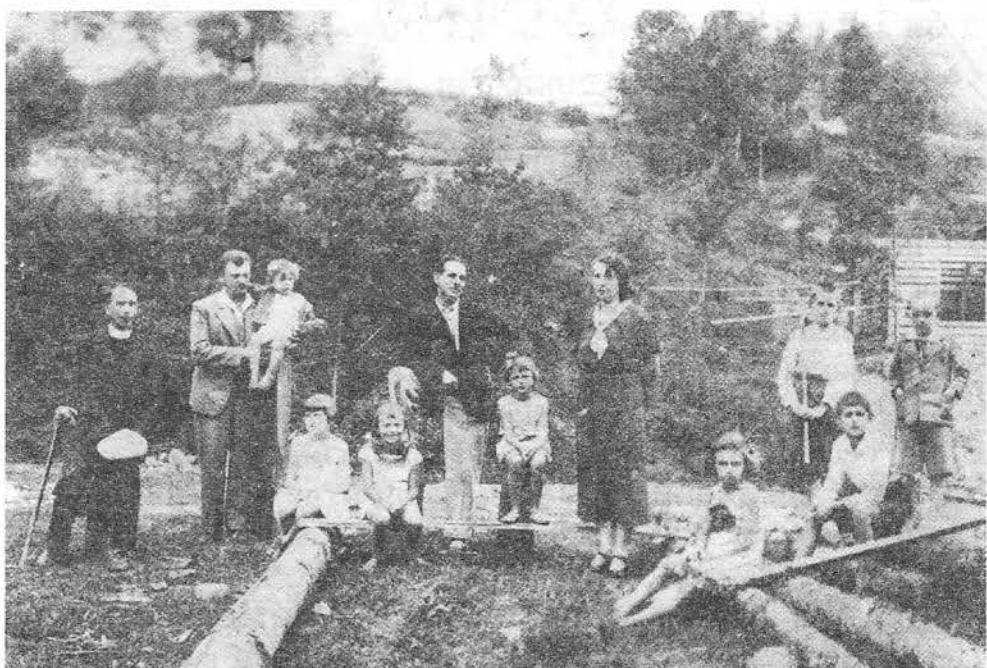
Велике враження на мене справила брошура С. Томашівського «Як будував і як руйнував український народ». Перечитуючи її, я став критичніше дивитися на дії і вчинки тих провідних постатей нашого народу, яких надмірно ідеалізовували наші історики. Ця маленька брошурка стала для мене дороговказом на все життя, і я щоразу різко виступав проти тих, хто своїми діями, як мені здавалося, спричинював руйнацію вже створеного, а не клав нові цеглини в будову.

Батько отримував перемишльську газету «Бескид», коломийську «Голос дяків», львівський місячник для

дітей «Наш приятель», «Господарсько-кооперативний часопис» і тикторівську «Народну справу». Мама передплачувала «Жіночу долю» з Коломиї та «Місіонер» із Жовкви. Найбільше ж я любив читати оповідання Марка Вовчка та Юрія Федьковича, а також поезії Маркіяна Шашкевича, Степана Руданського і Тараса Шевченка.

Начитавшись оповідань Андрія Чайковського й Андріяна Кащенка про козаків та Січ, я і Михайло Хом'як, навчаючись у 3-му класі, створили дитяче «козацьке товариство». Крім забав у козаків, ми ставили на сцені й невеликі п'єси. Сцену і декорації готував нам Марко Лиско. За гроші, зібрани з глядачів, ми купували дешеві книжечки і створили свою бібліотеку.

У 1931 році я став готуватися до гімназії. Щодня після навчання в школі я приходив до Клюфасів. Отець Клюфас читав мені та своєму синові Орестові лекції з граматики української й польської мов, його дружина Ярослава — з математики, а її брат Микола Осідач — з історії і географії.

Отець Іван Клюфас, Тафас Франко, Михайло і Анна Голеї із дітьми (з архіву Олександра Клюфаса).

В Клюфасів я познайомився з професором Краківського університету Іваном Зілинським і його сином Орестом, з Ярославою Опарівською, майбутньою дружиною Степана Бандери, з сином Івана Франка Тарасом¹⁴ та з іншими представниками нашої інтерлігенції.

Тарас Франко, тодішній викладач Ряшівської гімназії, часто відвідував Бонарівку зі своєю дружиною та двома маленькими донечками. В неділю, після обіду, він із доньками приходив на спортивний майданчик товариства «Луг», сідав на лавку з моїм батьком і розповідав цікаві, невідомі нам епізоди з життя свого батька і матері.

У зв'язку зі шкільною реформою в Польщі, за якою до 1-го класу гімназії приймалися учні не з чотирірічною освітою, а після закінчення 6-го класу школи вищого ступеня, я перестав ходити на лекції до Клюфасів і 1-го вересня 1932 року разом з Орестом Клюфасом вступив до 5-го класу Стрижівської школи.

У СТРИЖЕВІ

Мені шкода було покидати Бонарівку, особливо у вересні. Я розставався зі своїми товаришами, з бонарівськими луками, потічками, лісами.

Стрижів був польським містом, і школа в ньому була польською. Крім поляків, у Стрижеві було багато євреїв. Українців налічувалося кілька родин — Андріяновичі, Білинські, Футуйми, Ваці, Зайці. Мешкав у Стрижеві й Василь Лиско з Бонарівки зі своєю дружиною Параскою та донькою Ганею. Крім мене, Ореста і сестер Марусі й Ірини Білинських, українських дітей у школі не було. Навпроти хати міщенки Гурніцької, де нас із Орестом помістили, мешкав українець Заєць. Вечорами ми забігали до нього, щоб поговорити з ним та його служницею, українкою з села Поломиї, нашою мовою, якої не було чути в школі. Заходили ми також щодня і до пекарні єврейки Борушки, де був на практиці Дмитро Хом'як. До нього при-

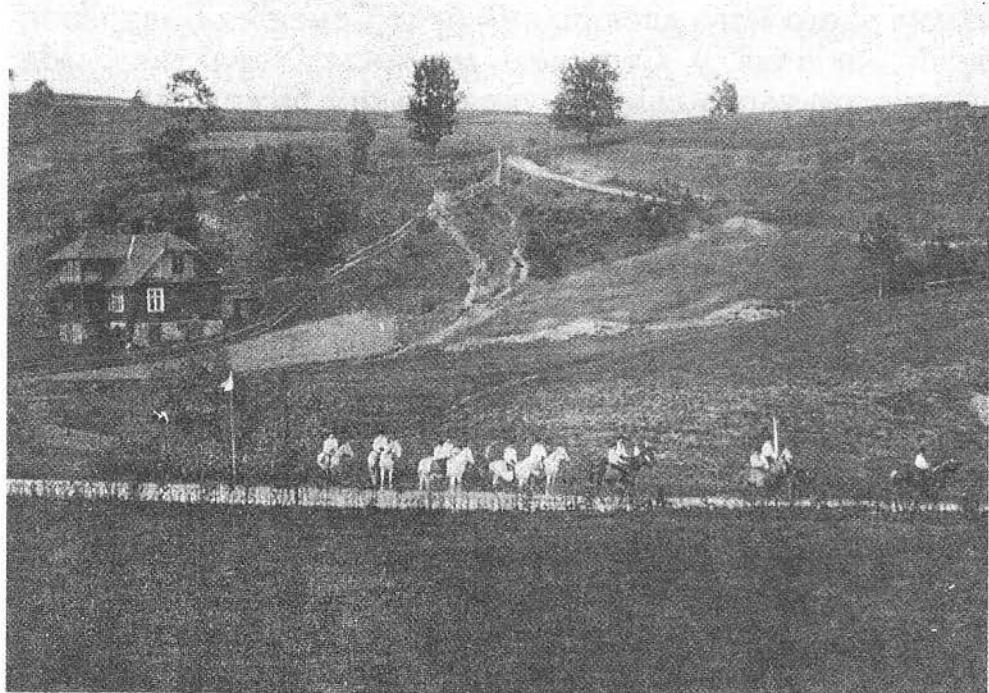
ходив часто його двоюрідний брат Семен¹⁵ з Бонарівки, який закінчив у Стрижеві малярську практику. Ми вчотирьох часто співали українських пісень під акомпанемент гітари або скрипки.

Провчившись рік у Стрижеві, Орест Клюфас поїхав до Перемища, де вступив до шостого класу української школи імені Маркіяна Шашкевича. Я залишився в Стрижеві і поселився у Василя Лиска, нічного сторожа лісопильного заводу євреїв Крахера та Йогансена.

З приємністю згадую два роки, прожиті в Стрижеві. Щосуботи ходив через бережанський ліс до Бонарівки, у понеділок повертається назад. Директор школи і вчителі ставилися до мене підкresлено добре, ніби хотіли довести, що для них немає значення, що я не поляк, а українець. Наприклад, коли я пропускав заняття із-за релігійних свят, які в греко-католиків не збігаються з римо-католицькими, класні керівники не запитували мене, як інших учнів: «Чому ти не був учора в школі?», а ставили питання так: «Яке свято було у вас учора?». Тому й дотепер я згадую їх добрым словом: і директора школи Луща, і вчителя математики Пітеру, і його дружину, вчительку історії, завзяту польську націоналістку, і Русиняківну — вчительку музики й малювання, і вчителів природознавства й фізики Свентона та Зверцана.

У ПЕРЕМИШЛІ

На початку липня 1934 року мій батько запряг коней і, посадивши на підводу моого брата Мирослава, повіз нас до Перемища, де я повинен був скласти вступний екзамен до гімназії. Проминувши Жизнів і Лютчу, ми виїхали на широкий «цісарський гостинець», як називали в нас збудовану за Австрії стратегічну дорогу з Перемища до Будапешта. Проїхавши ще два польські села, ми побачили велике українське село Лубну. За Диновом кінчався Березівський повіт. Далі ми проїхали українськими селами Перемишльсь-

Проводи єпископа Лакоти після освячення читальні «Пресвіти» біля будинку учителя Михайла Голея (світлина з архіву Олександра Клюфаса).

кого повіту й ополудні в'їхали до міста. Я вперше у житті побачив Перемишль.

Перемишль ми вважали нашою столицею. Це був найближчий до нас український культурний центр. Крім Української державної гімназії, в місті функціонували приватна дівоча гімназія Українського інституту для дівчат і Державна українська дівоча учительська семінарія. Були ще Дяківський інститут та чотири українські школи. Приватний Музичний інститут імені Лисенка навчав бажаючих музики і співу. Із вищих шкіл у Перемишлі був тільки Богословський заклад, або, як його називали, «духовний семінар». Вищих українських шкіл у Польщі, крім духовних, не було.

У Перемишлі діяли філії багатьох українських товариств: «Пресвіти», «Союзу українок», «Учительської громади», «Українського педагогічного товариства» і т. ін. Наукове товариство «Українська бесіда» регулярно щонеділі запрошуvalо українських учених з

різних міст Польщі, які читали лекції на різні теми. Футбольний клуб «Сян» виступав із 1938 року у Львівській футбольній лізі. Ще два футбольні клуби — «Беркут» і «Спартак» — проводили ігри в системі Українського спортивного союзу.

У Перемишлі видавалися тільки дві українські газети — «Український бескид» і «Єпархіальні відомості». В 1937 році редактор Зиблікевич почав видавати газету «Змаг», єдину спортивну газету в Західній Україні, але невдовзі Львів переманив редакцію «Змагу» до себе. Додам іще, що в Перемишлі було п'ять українських банків, три з яких мали свої власні будинки.

При кафедральному храмі знаходилася греко-католицька капітула з великою бібліотекою, в якій було багато старовинних рукописів та старих унікальних книг. У спеціальному приміщенні при бібліотеці зберігалися окований золотом трираменний хрест — подарунок молдавського воєводи Іона Александра (1457 р.) — два омофори й єпітрахиль, подаровані Богданом Хмельницьким, та корона, надіслана папою Інокентієм IV князю Данилові Романовичу, якою він коронувався в місті Дорогочині на Підляшші в 1233 році. Цю корону, перероблену на епископську митру, можна було побачити на голові перемишльського єпископа Йосафата Кіцимовського тільки на богослужіннях у великі свята — Різдвяні, Йорданські, Великодні.

Де тепер ті цінності? У Варшаві? В Москві? В Санкт-Петербурзі? Ніхто не признається.

Із пам'яток часів Галицької чи Галицько-Волинської держави залишилися в Перемишлі тільки мури, якими огородив місто князь Володар Ростиславич. Кафедральний храм, побудований Володарем, не зберігся. На місці храму, на Знесінні, стояли три хрести. Королева Ядвіга в 1387 році проголосила рівноправ'я східної церкви із західною. Її чоловік, король Ягайло, 1412 року передав кафедральну церкву полякам. Поляки розібрали її, камінь, із якого вона була побудована, помили в Сяні, щоб змити «схизматицьку» віру й побудувати свій кафедральний храм, який стоїть по сьогоднішній день. На початку панування короля Ягайла

в Перемишлі було шість церков, а костьолів — три. Це було переконливим відображенням національної структури міста.

ГІМНАЗІЯ

У 1934—1935 роках в гімназії, крім мене та Ореста Клюфаса, вчилися ще три хлопці з Бонарівки: у 2-му класі — Олександр Клюфас і Олексій Солтисік та в 7-му класі — Мирон Завійський.

Починаючи з 1932 року, коли директором став Степан Пах (колишній секретар товариства «Просвіта» у Львові), розпочався період бурхливого розвитку всіх форм діяльності гімназії. Активізувалася діяльність учнівського самоуправління, під керівництвом якого були різні учнівські товариства і гуртки. Най масовішими товариствами були «Марійська дружина» під керівництвом учителя релігії Петра Голинського та спортивне товариство «Сянова чайка», очолюване учителем фізкультури Євгеном Бачинським. «Сянова чайка» брала участь у щорічних легкоатлетичних змаганнях перемишльських гімназій. Навіть у футбольному клубі «Сян» виступали гімназисти — члени «Сянової чайки». Це були гравці Мирослав Левицький (воротар), нападаючі Михайло Суський та Мирослав Усцький, прославлені крайні форварди Мирослав Хитра та Богдан Гринишин, а також гравці дублюючого складу — воротар Іван Мандрик та півзахисник Володимир Плахта. Директор гімназії Степан Шах не звертав на це уваги, бо був заступником голови футбольного клубу «Сян». Раз у рік «Сянова чайка» влаштовувала в гімназійному спортзалі гімнастично-вокальний концерт для учнів обох українських гімназій та перемишльського громадянства.

Допомогу бідним учням надавало товариство «Братська каса», а також «Гурток родичів» (голова — Володимир Подлуський). Він організував вакаційні оселі для бідних учнів і сиріт, надавав їм грошову допомогу, а «Комітет матерів» — безплатні сніданки на великий перерві.

«Гурток родичів» випускав ілюстровані «Повідомлення», в яких, крім звітів дирекції, гімназійних товариств про свою роботу за шкільний рік, друкувалися і кращі краєзнавчі реферати учнів.

У «Повідомленні», виданому з нагоди 40-ліття першої матури в гімназії, було поміщено працю Антона Мариновича «Історія бурс у Перемишлі», вірші Петра Карманського й Уляни Кравченко, написані спеціально до ювілею. Не менш великим було й «Повідомлення», видане на честь п'ятдесятиліття гімназії.

Українська державна гімназія в Перемишлі існувала з 1887 року. Першим її директором був Григорій Цеглинський, галицький поет. Найвідомішим його твором є вірш «Де срібнолентий Сян пливе»:

*Де срібнолентий Сян пливе,
Хрустальноводний Прут реве,
Де Славутиця наш Дніпер
І бистротечний дід Дністер,
Ось там мій рай, той рідний край.
Верхами, де бескид стремить
У прямочінь у небеса,
Де полонина, де степи
Простерлісь без кінця,
Де рідне слово гомонить,
Де рідним звуком піснь гремить,
Луна луні де вість несе,
Що Україна все ж живе, —
От там мій рай, той рідний край.*

Гімназія проіснувала до 1939 року. Восени цього ж року нова влада — радянська — перетворила гімназію на десятилітню школу. Не відновила своєї діяльності гімназія і за часів німецької окупації 1941—1944 років. Німці не дозволили відновити гімназію в Перемишлі.

Крім двомісячних літніх, двадцятиденних різдвяних та восьмиденних велиcodніх вакацій (канікул), вільними від занять днями були всі греко-католицькі релігійні свята, державні свята; деякі римо-католицькі

свята та неділі. Не проводилися заняття у день патрона гімназії святого Йосафата (25 листопада), у день іменин директора гімназії (20 грудня), у Шевченківський день (10 березня), у спортивний день (передостанній день навчального року). У дні святого Йосафата, Тараса Шевченка та у директорський день учні гімназії давали своїми силами концерти в гімнастичному залі — вранці для учнівської молоді й учительського колективу, а ввечері — для громадянства міста.

Наша гімназія була державною, а тому святкування національних свят антипольського спрямування проводилося напівлегально, ввечері, в читальному залі гімназії. Керував цими напівлегальними концертами учителем історії Володимир Сологуб. Директор не брав участі в цих імпрезах, тобто концертних спектаклях.

Добре знання з української мови та літератури я одержав завдяки директорові гімназії Степану Шаху, професорам Володимирові Грехові, Богданові Загайкевичу та доктору філології Євгенові Грицаку. Грицак був палким прихильником професора Івана Огієнка, пропагандистом його нововведень в українському мовознавстві та розповсюджувачем огієнківського мовознавчого журналу «Рідна мова», що виходив друком у Варшаві.

Володимир Грех дотримувався правил Василя Симовича, професора Львівського університету (1880—1944), а Богдан Загайкевич користувався так званим «академічним правописом» Всеукраїнської академії наук. У 1936 році її було перейменовано на Академію наук УРСР. У 1929 році вона затвердила український правопис (звідси й назва «академічний правопис»), який у 1933 році був розцінений радянською владою як націоналістичний і замінений правописом, що уподобінівся до російського. Степан Шах, котрий викладав українську літературу XIX століття, мав свої погляди на правила правопису, хоча найбільше схилявся до вчення мовознавця Степана Смаль-Стоцького, професора Чернівецького університету (1859—1938). Лекції Шаха були цікаві, запам'ятовувалися на все життя.

З приємністю згадую доктора історичних наук, професора Казимира Ліца, який викладав історію й географію Польщі, вчителя математики Богдана Шеховича, фізики — Тадея Ростковича, природознавства — Юрія Джигала, гімнастики — Євгена Бачинського, а також Степана Федевича, що вчив нас латини.

Малювання нам викладала відома українська художниця Олена Кульчицька. Прекрасним викладачем релігійних наук, таких як догматика, етика, апологетика, літургіка, був Петро Голинський. Дуже добре ставився до учнів голова педагогічної ради професор Іван Поповський, викладач латинської мови й літератури.

Ці люди, як і інші викладачі нашої гімназії, вклали багато праці для того, щоб не тільки дати нам відповідні знання, а й виховати з нас патріотів нашої Батьківщини, прищепити любов до безкорисливої громадянської праці, для добра нашого народу, для підвищення матеріального та ідейного рівня селянських і робітничих верств народу.

БУРСА

З давніх-давен у Перемишлі існувало Братство святого отця Миколая при однайменній церкві на вулиці Баштовій. Воно опікувалося учнями перемишльських шкіл. Коли в 1888 році австрійський уряд відкрив паралельні українські класи при польській гімназії, Братство заснувало статутове товариство під назвою «Бурса імені святого Миколая», яке влаштувало гуртожиток для українських гімназистів, що прибували до міста з віддалених сіл. Бурса побудувала свій будинок на вулиці Баштовій, 25, побіля місця, де були церква святого Миколая. Із зростанням кількості учнів української гімназії у Перемишлі з'явилися бурса імені Маркіяна Шашкевича та Селянська бурса.

У 1910 році, коли кількість учнів української гімназії перевищила тисячу і половина з них були діти селян, з ініціативи директора гімназії Андрія Алиськевича було засновано ще одну українську бурсу під

назвою «Дешева кухня». Це була й справді дешева бурса. Товариство «Дешева кухня» кожному учневі, що проживав у бурсі, доплачувало щомісяця по 4 австрійські крони. Ці гроші товариство отримувало з пожертувань, які збиралися на різних весіллях, святах, забавах, під час різдвяних колядок та з добровільних пожертувань окремих громадян. Велику підтримку товариство отримувало від жителів довколишніх сіл, таких як Барич, Зишатичі, Гнатковичі, Германовичі, Дрогоїв, Острів, Чернєва та інших. Селяни привозили залишки сільськогосподарських продуктів для того, щоб підтримати бурсу, дати змогу селянським дітям учитися в гімназії.

Проте в часи економічної кризи на початку 30-х років ХХ століття «Дешева кухня» попала в борги і в 1934 році припинила своє існування. Самоліквідація «Дешової кухні» стала причиною різкого зменшення напливу селянсько-робітничої дітвори до української гімназії в Перемишлі. В місті залишилася тільки бурса святого Миколая, в якій найнижча місячна оплата становила 25 злотих. Тільки синам ветеранів армії УНР бурса знижувала місячну оплату до 15 злотих.

Пригадую, як одного разу до нашої хати в Бонарівці зайшов Богдан Завійський, брат якого, Мирон, проживав у бурсі «Дешева кухня». Він став скаржитися моєму батькові на те, що «Дешева кухня» збанкрутувала. «Де ж я візьму стільки грошей, щоб два роки, які залишилося ще вчитися Миронові, оплачувати його проживання в дорозі бурсі святого Миколая?» — бідкався Богдан. Зажурився й батько, який мав через два місяці послати мене на навчання до гімназії і помістити в «Дешевій кухні».

Прибувши до Перемишля 31 серпня 1934 року, я став учнем 1-го класу Української державної гімназії нового типу. Разом зі мною вчився й Орест Клюфас, син нашого bonaрівського священика.

Батько найняв мені приватне помешкання по вулиці Словацького, навпроти будинку нашої гімназії. Разом зі мною мешкали там мої однокласники Михайло Гарцула

та Іван Зайльо з села Ніновичі Ярославського повіту. Господиня помешкання Цапова прийняла мене з оплатою 25 злотих щомісяця, а управа бурси вимагала від батька 35 злотих. Та через два місяці завдяки піклуванню нашого класного керівника Казимира Ліца та директора гімназії Степана Шаха, а також нашого священика отця Івана Клюфаса і крилошанина греко-католицької капітули Івана Качмара бурса імені святого отця Миколая знизила-таки мені оплату до 25 злотих на місяць. Мене помістили в спальню 1-го «А» класу, в якій проживали мої однокласники Григорій Герасимович, Андрій Кадикало, Степан Крисько, Нестор Кушик, Дмитро Процайлло та сини ветеранів армії УНР — Богдан Дюг, Євген Навроцький, Сергій Проценко та Павло Черненко. Інструктором нашої групи був Теофіль Конецький-Шашкевич із села Либохори Турківського повіту. 14 хлопців нашого класу, а серед них Орест Клюфас, Богдан Гук, Тадей Дубек, Микола Залуцький, Ярослав Юрчак, мешкали в будинку інституту навпроти.

Бурса імені святого отця Миколая мала по вулиці Баштовій два приміщення — старий будинок, що його називали бурсою, та новіший і більший розміром дім, який називали інститутом. В інституті знаходилися наша їdalня, лазня та дирекція бурси, очолювана колишнім гімназійним викладачем Іваном Гонтарським. Йому були підпорядковані настоятелі, сторожі та працівники кухні. Настоятелями були люди із закінченою університетською освітою, які мали ступені магістрів. Їм підпорядковувалися інструктори, якими були учні старших класів, що мали високі оцінки з навчання. Інструктор перевіряв виконання шкільних завдань учнями своєї групи, допомагав слабшим учням. Інструктори проживали в бурсі безплатно.

Коли настоятель бурси магістр Антін Маринович познайомився зі мною і дізнався, що я — з села Бонарівка, він весело вигукнув: «Лемко!». Тоді покликав голову бурси Івана Драня, учня 8-го класу. Головою бурси називали голову відділу учнівського товариства «Знання», яке мало власну бібліотеку, касу та

крамницю. Голова бурси, його заступник, секретар, кооператор і бібліотекар обирались учнями на загальних зборах двічі на рік. «Маєш ще одного лемка», — показуючи на мене, сказав Маринович Драневі. Іван Дрань був із лемківського села Святкова Велика Ясельського повіту. Він протягом усього року допомагав мені в навчанні, давав усякі поради, всіляко старався для того, щоб я був задоволений життям у бурсі. Пам'ятаю його високопатріотичну промову 1 листопада 1934 року, виголошену перед бурсаками в театральному залі інституту ввечері при свіtlі свічок, нелегально.

Бурсаки харчувалися спільно зі своїми настоятелями-вихователями чотири рази на день (сніданок, обід, підвечірок і вечеरя). Два дні в році, 1 листопада (роковини створення Західноукраїнської Народної Республіки — ЗУНР), а також 29 січня (роковини бою під Крутами в 1918 році), бурсаки добровільно відмовлялися від їди, а заощадженні голодовкою гроші бурса пересилала в фонд допомоги українським політичним в'язням.

Бурсаки користувалися безплатним медичним обслуговуванням не тільки як учні гімназії (гімназійним лікарем був Мирослав Куник, лікарем-дантистом — Соломон Маєр), а й як жителі бурси (бурсацьким лікарем був до 1936 року Роман Несторович, а потім — Михайло Старух).

У 1937 році я став інструктором бурси. Це означало, що я був звільнений від платні за проживання і харчування. Мене обрали скарбником учнівського товариства «Знання», а моїх найближчих друзів Антона Підгурського — бібліотекарем, а Романа Гробельського — кооператором. Гробельський чудово керував бурсацьким кооперативом, і ми змогли збагатити нашу бібліотеку багатьма новими книгами. Коли наступного року мене обрали головою бурси, в нашій касі накопичились великі гроші. Ми купили радіоприймач «Ергон», ілюстрований «Атлас України» Володимира Кубійовича та такі дорогі видання, як «Золоті Ворота», Українську загальну енциклопедію й інші.

Роман Гробельський народився 6 травня 1919 року в Стефковій Ліського повіту. В 1943—1944 роках був повітовим провідником ОУН(б), організатором відділів Української народної самооборони (УНС) на Ліщині. Керував обороною українських сіл від нападів польської Армії Крайової та регулярних військ повоєнної Польщі. Схоплений поляками, він був ув'язнений у Ряшеві 14 січня 1949 року і через місяць страчений.

Бурса мала велику бібліотеку, яка поповнювалася щороку. Крім шкільних підручників, тут були твори всіх українських письменників, видані різними видавництвами і в різні роки, а також твори польських, німецьких, французьких та античних письменників. У бібліотеці були й наукові твори, альманахи, підшивки українських журналів, таких як «Літературно-науковий вісник», «Життя і слово», «Літопис червоної калини» тощо. Ми передплачували багато українських газет і журналів.

Як дорогоцінну річ, ми зберігали пенал колишнього нашого гімназиста і бурсака, який 29 січня 1918 року затинув у бою під Крутами. На пеналі він вирізав ножем своє прізвище — Мальгівський.

Дуже цікаво було читати протокольні книги учнівського товариства, які збереглися від початку заснування бурси в 1888 році. Прочитуючи їх, я дізнавався про життя бурсаків, про їхні погляди та ставлення до суспільно-політичних ідей, які нуртували на переломі XIX та XX століть. Гімназисти жваво цікавилися популярними в ті часи соціалістичними ідеями, були членами соціалістичних гуртків. Та все-таки національно-державницькі ідеї були серед них домінуючими.

Наше покоління з недовір'ям ставилося до соціалізму, знаючи, до чого довела український народ перша в світі соціалістична держава і як жорстоко розправляється соціалістичний уряд з українським селянством, із прихильниками ідеї самостійності України.

«УКРАЇНСЬКА БЕСІДА»

У Перемишлі існувало наукове товариство «Українська бесіда», яке мало своє приміщення в будинку Українського народного дому. Головою його був професор Михайло Пащак родом із села Черневи Мостиського повіту. Щонеділі «Бесіда» влаштовувала виступи відомих українських учених, яких запрошували з території тогочасної Польщі або з Чехословаччини. Якщо ніхто не прибував, реферати читали професори та юристи, що мешкали в Перемишлі.

Я багато взяв із цих виступів, які намагався не пропускати. Мені пощастило слухати лекції таких українських визначних мовознавців, як Василь Симович зі Львова, Роман Смаль-Стоцький та Іван Огієнко — з Варшави. Зі Львова приїжджали професор Богословської академії Костянтин Чехович та філософ Іван Копач. Останній виголошував цікаві реферати з філософії на теми: «Платон про безсмертність душі», «Філософія в світлі історіософії» та інші.

Мені дуже подобалася мова Івана Огієнка. Я ще ніколи не чув такої мелодійної і співучої української вимови. Говорив Огієнко тоненьким голосом, часом здавалося, що промовляє жінка, а не чоловік.

Із Krakova приїжджав доцент Ягеллонського університету Володимир Кубійович. Я слухав його лекції про Полісся. Кубійович сам виготовив карту Поліського воєводства, 80% території якого заселяло українське населення. Під час перепису населення в 1931 році наші поліські селяни попали в графу «тутешніх». Польський уряд використав ту обставину, що поліські селяни називали себе «тутешніми», і «створив» нову національність — національність «тутешніх», щоб таким чином кількість українського населення в Польщі зменшити. Коли ж у 1939 році територія Польщі була поділена між Німеччиною і Радянським Союзом, радянський уряд передав територію Поліського воєводства (крім Камінь-Каширського повіту) до складу Білоруської РСР.

ТЕАТР

У Перемишлі, як і в інших містах Західної України, стаціонарного українського театру не було. Усякий постійно діючий театр, як розповідав мені директор Чернівецького театру Василько (Василь Миляєв), без державної дотації або без допомоги якого-небудь мецената існувати не зможе. Українські театри були мандрівними, тобто пережджали з міста до міста, де й ставили свої спектаклі.

Найкращими нашими театрами були «Заграва» під керівництвом Блавацького, театр імені Тобілевича, яким керував Бенцаль, театр імені Садовського (керівник — Карабіневич) та театр Стадника. Всі ці театри, а також хор Дмитра Котка часто навідувалися до Перемишля. Квитки на спектаклі купували мені мої тітки Теодосія й Анастасія, коли я був учнем 1—2 класів, а згодом я став заробляти на лекціях і купував собі сам.

У Перемишлі я вперше в житті побачив на сцені гру професійних акторів. На мене, дванадцятилітнього хлопця, велике враження справили спектаклі театру «Заграва» — «Камо грядеші» за Сенкевичем та «Обіцяна земля» (про відому в Галичині сім'ю Крушельницьких, яка, покинувши Львів, виїхала до тодішньої столиці УРСР Харкова і через деякий час була репресована).

Стадник зі своїм маленьким сімейним театром ставив п'єси західноєвропейських драматургів, а Карабіневич — традиційні українські мелодрами: «Ой не ходи, Грицю!», «Циганка Аза», «Дай серцю волю...» і т. ін.

ОСТАННІЙ РІК ПЕРЕД ВІЙНОЮ

У вересні 1938 року мій товариш Михайло Гарцула попросив мене допомагати митратові Василю Пинилові, рідному братові його матері. Митрат Василь Пинило, доктор богословських наук, викладав у греко-ка-

толицькому Богословському закладі моральну та пасторальну теологію, гомілетику та церковне право. Я щодня приходив до греко-католицької капітули, де мешкав Пинило, і нотував під його диктування лекції з цих предметів. Пинило платив мені за цю роботу по 2 або 5 злотих у тиждень, що було великою підтримкою для мене. Пинило завідував капітульною бібліотекою, однією з найцінніших книгозбірень Західної України. Бібліотека містилася у великому та високому залі, заповненому перегородками, які сягали стелі. На полицях перегородок були розміщені книги, а у великих шафах — старовинні акти про еригування (юридичне уstanовлення) парафій Перемишльської єпархії та інші документи. Цінні та рідкісні рукописи знаходилися в столі під склом, прикріпленим ланцюжком, щоб учені, які приїжджали користуватися ними, не привласнювали їх, не виrivали аркушів.

В одній із стін бібліотечного залу були непомітні двері. Коли Пинило натискав на якусь тільки йому відому точку в стіні, двері відчинялися. Через отвір у них униз вели сходи до вузької, довгої та темної кімнати. В стіні цього секретного приміщення містилися замкнені на ключ ніші, в яких переховувалися коштовності та подарунки перемишльському єпископському престолові.

Якось Василь Пинило повідомив мені, що після літніх канікул він попросить мене упорядкувати бібліотеку, чому я дуже зрадів, бо сподівався знайти серед старовинних актів і рукописів і відомості про моє рідне село Бонарівку. Але, на превеликий жаль, після канікул я до Перемишля не повернувся, бо 1 вересня почалася Друга світова війна. Польщу поділили між собою Німеччина і Радянський Союз, встановивши кордон по річці Сян. Перемишль (центральна частина міста) відійшла до Радянського Союзу, а Бонарівка — до Німеччини.

Матеріально я прожив цей — останній — рік у Перемишлі добре, бо, крім заробітку, який я мав у митрата Пинила, отримував ще щомісячно по 20 злотих за

лекції, які я читав гімназистам, що проживали на квартирі в професора фізики нашої гімназії Тадея Ростковича.

У 1938 році у голландському місті Роттердамі загинув вождь ОУН Євген Коновалець. Причиною смерті був вибух спеціального пристрою. Його зоставив у пакуночку чоловік, який зійшов на берег з радянського судна «Ельтон». Це був більшовицький агент, що прибув до Коновалця як зв'язковий від ОУН по Радянській Україні. ОУН оголосила траур по загиблому вождеві. Якраз у цей час обидві українські гімназії Перемишля влаштовували карнавал із танцями. Гімназист Ігор Стаків, член ОУН, отримав наказ оголосити перед зібраними в танцювальному залі учнями траур. Про це дізнався директор гімназії Степан Шах. Він скликав учителів гімназії і сказав: «Або карнавал відбудеться й існуватиме гімназія, або траур — і влада гімназію закриє». Коли перед присутніми в залі Стаків спробував оголосити траур, учитель гімнастики Євген Бачинський перешкодив йому. Тоді Стаків і деякі гімназисти покинули зал і карнавал відбувся.

Андрій Мельник, що став після Коновалця вождем ОУН, оголосив прийом в ОУН молодого поповнення. Зиновій Ломацький, мій однокласник, син директора школи села Воля Корінецька під містечком Бірчею, загітував мене і моого найближчого товариша Антона Підгурського вступити в юнацтво ОУН.

Навпроти церкви нашого духовного семінару в Перемишлі по вулиці Маркіяна Шашкевича стояв невеликий будинок. У ньому, як я потім зрозумів, мешкали одні нелегали. В одній із кімнат на партері (І-й поверх) проживали Семен Цимбалко і Василь Чіснок із села Поздяч Перемишльського повіту. Повертаючись з підпільного вишколу, влаштованого ОУН у липні 1938 року в селах Бальниця і Зубенсько-Ліського повіту, Цимбалко і Чіснок попали в руки польської поліції і за належність до ОУН були ув'язнені на три місяці. Коли вони вийшли з в'язниці, директор Шах змушений був виключити їх з гімназії. Наша гімназія була держав-

ною, і засуджені за антидержавні провини учні не мали права продовжувати навчання. Цимбалко і Чіснок стали керівниками юнацтва ОУН гімназії і проживали напівлегально в згаданому будинку по вулиці Маркіяна Шашкевича. Туди мене водив Ломацький. Більш як півроку Цимбалко з Чісноком проводили зі мною бесіди з українознавства та на політичні теми, давали читати підпільну оунівську літературу та літературу легальну, яка з'являлася друком завдяки видавництву журналу «Вісник», керованого Дмитром Донцовим. Часто до нас заходив Левко Дівик, мовчки слухав наші розмови і дуже рідко втручався в розмову. Дівик, родом із села Володж Березівського повіту, ще в 1934 році за належність до ОУН відсидів три місяці тюрми і залишив нашу гімназію. В останній, передвоєнний, рік він очолював референтуру молоді перемишльського окружного проводу ОУН.

Першим моїм провідником в ОУН був Зиновій Ломацький. Крім мене, в четвірку Ломацького ввійшли Антін Підгурський із села Дрогоїв Перемишльського повіту, Ігор Гуцалюк, син директора школи села Більцарева Новосанчівського повіту, і Мирон Семчук із села Гораєць Любачівського повіту. Вступаючи до ОУН, ми повинні були вивчити напам'ять десять «Заповідей українського націоналіста» — декалог.

Декалог

Я — дух одвічної стихії, що зберіг тебе від татарської потопи і поставив на грані двох світів творити нове життя.

1. Здобудеш Українську державу — або згинеш у боротьбі за неї.
2. Не дозволиш нікому плямити слави ні честі твоєї нації.
3. Пам'ятай про великі дні наших змагань.
4. Будь гордий, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового тризуба.
5. Помстиш смерть великих лицарів.

Водохреща на р. Сян у Перемишлі під проводом єпископа Перемишльського, Самбірського і Сяноцького Йосафата Коциловського.

6. Про справу не говори з ким можна, але з ким треба.

7. Не завагаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.

8. Ані просьби, ані грозьби, ні тортури, ні смерть не приневолять тебе зрадити тайни.

9. Ненавистю, підступом і безоглядною боротьбою сприйматимеш ворогів своєї нації.

10. Змагатимеш до поширення слави, багатства і простору Української держави.

Найперше, що нам доручило керівництво ОУН нашої гімназії, це — впорядкувати пикулицькі могили. У селі Пикуличі під Перемишлем стояли військові казарми. У другій половині 1919 року одну з казарм поляки перетворили на табір для військовополонених. Там перебували вояки Української Галицької Армії, що попали в польський полон. Від нелюдського знущання і голоду більшість з них померла. Їх поховали в трьох братських могилах. Після закінчення українсько-польської війни 1918—1919 років члени української

Молоді bona fів'яни. 30-ти роки.

громади Перемишля обнесли могили металевою сіткою і поставили високий залізний хрест. Із того часу щорічно в неділю Всіх Святих (перша неділя по Зелених святах) українці Перемишля і довколишніх сіл під проводом греко-католицького єпископа Йосафата Кочиловського брали участь у грандіозному, багатотисячному поході на пикулицькі могили.

Щоб упорядкувати могили, Семен Цимбалко привів 16 хлопців. Під час роботи на територію цвинтаря зайшли польські поліції і стали вимагати від нас документи. Їм вдалося затримати тільки трьох гімназистів, інші вирвалися з їхніх рук і втекли. Заарештованих повезли до Перемишля і, склавши протокол, відпустили. Ми повернулися до міста і з'явилися в бурсі під час вечері. Коли зайшли до їadalні, бурсаки, підвівши із-за столів, зустріли нас бурхливою овацією.

Останній, передвоєнний, шкільний рік був неспокійним і багатим на події міжнародного значення. Ще в березні 1938 року гітлерівська Німеччина захопи-

ла Австрію — як державу, заселену німцями. Англія й Франція — гаранти незалежності Австрії — мовчали. Тоді Гітлер став домагатися земель Чехословаччини, компактно заселених німцями. Чехословацькі німці відкрито й нахабно створювали в Чехії безладя. Мадяри (угорці), що заселяли південну (наддунайську) частину Словаччини, вимагали повернення їхніх територій до Угорщини. Поляки на Тетінськім Шлеську просилися до Польщі, а словаки та закарпатські українці стали вимагати автономії. В справі Чехословаччини втрутилися Італія, Англія і Франція.

Гітлер, італійський диктатор Муссоліні і прем'єри Англії та Франції Чемберлен і Даладье, зібрали разом, вирішили передати Німеччині частину так званого Судетського краю, а Угорщині — наддунайську смугу Словаччини з містом Комарном. Чехословацький уряд змушений був скоритися. Щоб не призвести до розпаду держави, керівництво Чехословаччини вирішило перетворити її на федеральну країну, надавши словакам і карпатським українцям автономію.

8 жовтня 1938 року Прага затвердила склад уряду Підкарпатської Руси (так чехи офіційно називали Закарпатську Україну) з шести осіб. На чолі уряду став Андрій Бродій. Із представників українських політичних партій до уряду ввійшли Юліан Ревай та священик Августин Волошин. Інші члени уряду вважали себе підкарпатськими русинами. Прем'єр Бродій та міністр Фецик були мадярофілами, Пещак і Бачинський вважали закарпатців окремим народом. До складу нової автономної одиниці не входила закарпатська Лемківщина (Пряшівщина).

Проголошення автономії Закарпаття ми сприйняли з радістю, вбачаючи в цьому початок створення Української держави. Ми жадібно читали газети, слухали по радіо україномовні передачі з Відня в Австрії та з Банської Бистриці в Словаччині. Тодішній настоятель бурси Василь Бас, колишній офіцер УГА, який добре знов Закарпаття, бо п'ятнадцять років провчителював в українській гімназії в Берегові, розповідав нам про

міста і села цього краю, про населення, його матеріальне й духовне життя, про політичні партії та вогнища українського національного відродження в цій, можна сказати, занедбаній нашою національною верхівкою за-кутині української етнографічної території.

Слід згадати те, що Закарпаття, перебуваючи тисячу років під мадярським пануванням, пізно стало на шлях українського національного відродження. Тільки дві гімназії вели навчання українською літературною мовою. Це були приватна гімназія греко-католицького чернечого ордену отців Василіян і гімназія в місті Берегові, в якій викладали галичани, колишні офіцери УГА, серед яких був відомий публіцист і письменник Володимир Бірчак. В інших гімназіях викладали закарпатською говіркою, перемішаною російськими словами, які вимовлялися по-українськи.

На Закарпаття з Галичини прибували нові групи молодих хлопців, які вступали до воєнізованої організації Карпатська Січ. Очолював їх Дмитро Климпуш із села Ясіня, який ще в 1918 році організував збройний відділ в Ясині і Рахові та визволив цей гуцульський район Закарпаття від мадярських військ. Заступниками Климпуша в Карпатській Січі були Степан Розсоха, Іван Рогач (член проводу ОУН, який восени 1942 року був розстріляний німцями в Бабиному Яру в Києві) та Іван Роман. Активізували свою громадську діяльність і такі діячі українського відродження на Закарпатті, як брати Михайло й Олександр Брящайки, Степан Клочурак з Ясіні, а також представники молодої генерації: Перевузник, Долинай, Августин Штефан, письменник Василь Гренджа-Донський та Федір Ревай. Останній очолив Українське національне об'єднання (УНО), в якому згуртувалися всі українські партії Закарпаття. Незабаром президент Чехословаччини зняв з поста прем'єра Андрія Бродія за його намагання передати Закарпаття до складу Угорщини і призначив прем'єром Августина Волошина. Та 2 листопада 1938 року на арбітражі у Відні Гітлер і Муссоліні вирішили ще раз пошматувати Чехословаччину.

Скориставшись даними перепису населення 1910 року, який проводився в часи панування на тих землях Австро-Угорщини, Німеччина одержала нові райони Чехії та Моравії. Угорщина отримала Південну Словаччину з містами Кошиці і Рожнява, а також три найбільші міста Закарпаття — Ужгород, Мукачів і Берегів. Навіть Польща отримала Тешинський Шлеськ та кілька сіл у Татрах.

Наш уряд спішно евакуювався з Ужгорода до Хуста. Сюди переїхала й українська гімназія з Берегова, а до Великого Бичкова — Василіянська гімназія з Ужгорода. Чехословацький президент Бенеш, побачивши, що гаранти незалежності Чехословаччини (Англія і Франція) дозволяють Гітлерові розподірятися чехословацькою територією так, як йому заманеться, зрікся президентства і виїхав за кордон. Новий президент Гаха та міністр закордонних справ Хвальковський не мали надії на яку-небудь допомогу й здалися на ласку Гітлера. Правда, підтримку пропонував Радянський Союз, але тільки на словах. Крім того, Чехословаччина не мала спільногоКордону з СРСР та й саме чехословацьке керівництво не дуже просилося в обійми більшовиків.

На місце Бродія, Фенцика та Пещака Прага призначила нових міністрів. До уряду Карпатської України, як відтепер стала називатися Підкарпатська Русь, увійшли українці Долинай, Перевузник, Брящайко та Клочурак.

Польські, угорські та російські емігрантські преса і радіо розпочали шалену, ворожу Карпатській Україні пропаганду. Поляки домагалися передачі всієї Карпатської України мадярам і виступали за спільний польсько-угорський кордон. Тільки Румунія зав'язала непогані стосунки з Карпатською Україною, відправляючи вагони з кукурудзою для бідного населення гірських районів.

Поляки стали глушити радіопередачі українською мовою з Відня та Банської Бистриці. Ми сиділи коло радіоприймача тільки тому, що хотіли почути слова

«Слава Україні!», якими починалися і закінчувалися передачі.

На цькування польською пресою Карпатської України українці Галичини відповіли масовими антимайдарськими та антипольськими демонстраціями в листопаді — грудні 1938 року. Відбулася така демонстрація і в Перемишлі. Почалася вона мітингом у залі греко-католицького чернечого ордену отців Василіян на Засянні. Після закінчення мітингу його учасники, серед яких були викладачі обох українських гімназій і старші учні, вишикувалися в ряди по вісім осіб і пішли до центру міста. Польська поліція, заблокувавши міст на Сяні, розігнала демонстрантів, заарештувавши кілька десятків молодих українців. Коли я прибув до будинку бурси, у коридорах побачив купи каміння і бурсаків молодших класів. «Чому не лягаєте спати і хто наносив каміння?» — спитав я. «Поляки збираються напасті на бурсу, тому ми нанесли каміння, щоби боронитися», — почув відповідь. Я заспокоїв їх: «Не буде ніякого нападу. Йдіть спати. Завтра вранці винесете каміння».

12 лютого 1939 року пройшли вибори до сейму Карпатської України. В усіх виборчих округах перемогли кандидати УНО.

Тим часом Гітлер викликав до себе чехословацького президента Гаху та міністра закордонних справ Хвалковського. Вони «попросили» Німеччину встановити «опіку» над Чехословаччиною. 14 березня 1939 року німецькі війська перейшли чехословацький кордон і окупували Чехію. Словаччина оголосила себе самостійною державою і попросила в німецького уряду протекції. Цього ж дня на першій сесії сейму Карпатської України в місті Хусті було прийнято конституцію і проголошено самостійність. Президентом обрали Августина Волошина (заарештований у 1945 році в Празі і замучений у московській тюрмі в 1946 році). Уряд очолив Юліан Ревай. До його складу увійшли міністри Долинай, Перевузник, Клочурак, Штефан і Брящайко. Чехословацька федераційна держава при-

пинила своє існування. Карпатоукраїнський уряд просив Німеччину бути гарантом незалежності держави, але німецький консул у Хусті порадив президентові Волошину добровільно здатися Угорщині, на що Волошин відповів: «Ми — не чехи».

Угорські війська перейшли кордон і пішли на Хуст. Головнокомандуючим військ Карпатської України було призначено полковника Єфремова, начальником генерального штабу — генерала Петрова (обидва — офіцери армії УНР у 1918—1919 роках). Генерал Сватек, командир розташованої на Закарпатті чехословацької дивізії, заявив, що буде боронити кордони Карпатської України, але генерал Прхала — чех, якого Прага в грудні 1938 року призначила міністром внутрішніх справ Карпатської України, — звелів вивезти дивізію на територію Польщі, де вона була інтернована. Проти наступаючої угорської армії виступили слабо озброєна Карпатська Січ та добровільні загони учнів українських гімназій. 16 березня 1939 року мадяри взяли Хуст, а наступного дня захопили залізничні лінії Ужгород — Ужок, Мукачів — Скотарське та Хуст — Ясіня. Багато української інтелігенції попало в тюрми. Голова УНО Федір Ревай, Василь Гренджа-Донський також опинилися за тратами.

В Карпатах ще півтора місяця тривали партизанські бої. Мадяри жорстоко розправлялися з полоненими. Багато наших хлопців загинуло, захищаючи Хуст. Тоді й народилася пісня:

*Заспіваймо про руїну, про Карпатську Україну,
де Січ славна воювала, за свободу життя дала.
Життя дала за свободу, за самостійність народу...*

18 березня 1939 року на залізничній станції в Перешиблі я побачив транспорти з офіцерами і вояками дивізії генерала Сватека, яку поляки роззброїли й відправили в Західну Польщу.

Так закінчила своє існування карпатоукраїнська

держава — маленький клаптик нашої землі, землі, на яку ми покладали надії, що вона стане початком відродження Української держави. Цинічна порада німецького консула Волошину здатися Угорщині сильно послабила надії українців на німецьку допомогу. Більшість нашого населення вважала німців нашими союзниками. Наша преса рясніла статтями про симпатії Німеччини до українського державницького руху. Дивного в тому немає нічого. Змагатися за українську державність ми спроможні були, але вибороти самостійність, перемогти Польщу та Росію своїми силами, без союзників, ми ніяк не змогли б. Західні держави, такі як Англія і Франція, ніколи не виявляли симпатій до України як держави. У польсько-українських конфліктах вони підтримували позиції Польщі, в суперечках російсько-українських — симпатизували росіянам. Тільки Німеччина мріяла про ліквідацію Польської держави, про експансію на Схід. І в минулому жоден український гетьман не наважувався виступати проти Польщі чи Московщини без союзників. Та керівництво гітлерівської Німеччини й не думало про створення Української держави. На нас, українців, як і на всіх інших слов'янських народів, гітлерівці дивилися як на рабів, у кращому випадку — як на дармову силу.

У 1939 році навчання в нашій гімназії закінчили ще два bona fide — Лешко Солтисік і Олександр Клюфас. Мені й Орестові Клюфасові залишилося вчитися ще рік, а Лідії Клюфас — два роки. Від'їжджаючи з Перемишля на останні канікули, я не знат, що вже не повернуся ні до нашої улюбленої гімназії, ні до бурси. Я не знат, що вже ніколи не зустрінуся з багатьма моїми шкільними товаришами, що не буду вчитуватися в протоколи бурсацько-учнівських зборів, які збереглися ще з 1907 року, не знат, що стану останнім головою учнівського бурсацького товариства.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

26 серпня 1939 року о 2-й годині ночі ми пробудилися від крику та плачу. Вийшовши на подвір'я, побачили світло в хатах. Війна! З Бонарівки покликали до війська сімнадцять резервістів. З близьких до нас хат були мобілізовані Максим Кушнір, Макарій Левко, Андрій Солтисік, Лешко Левко. Ще перед світанком вони виїхали на залізничну станцію Стрижів. Цього дня було свято Успення Пресвятої Богородиці. Наш священик Іван Клюфас поїхав на храмове свято до Близенки, а ми з татом пішли до церкви до Ванівки. З Ванівки, як ми дізналися, не взяли до війська нікого.

Це були неспокійні дні. Гітлер домагався від Польщі «коридору» — вузької смуги польської території з морським портом Гдинею, яка відмежовувала німецьку Східну Пруссію від основної німецької території. Ще в квітні міністр закордонних справ Польщі Юзеф Бек підписав у Лондоні з Великобританією договір про взаємну допомогу на випадок агресії третьої держави. В другій половині серпня до Москви прибула англо-французька делегація, метою якої було домовитися з Радянським Союзом про спільні дії проти гітлерівської Німеччини, якщо вона нападе на Польщу. Гітлер, дізнавшись про переговори Москви з англо-французами, послав туди міністра закордонних справ Йоахіма Ріббентропа. Радянське керівництво негайно припинило розмови з англо-французькою делегацією і протягом одного дня підписало договір з гітлерівською Німеччиною. Ще б пак! Англія і Франція пропонували СРСР тільки спільну боротьбу проти Німеччини, а німці обіцяли Москві більше половини польської території, та ще погоджувалися на включення в зону державних інтересів СРСР територію трьох незалежних держав — Литви, Латвії та Естонії. Завжди ласі на чужі землі, росіяни, само собою розуміється, погодилися вп'яте поділити спільно з німцями Польщу. Уbezпечивши себе таким чином від нападу зі сходу, Гітлер на світанку 1 вересня 1939 року напав на Польщу.

1 вересня мешканці Бонарівки пробудилися від гуркоту вибухів. Це німці бомбардували місто Коросно, віддалене від Бонарівки по прямій лінії на 12 кілометрів. Німецька авіація кидала бомби на новозбудований у Коросні аеродром (летовище), нафтопереробний завод і на фабрику гумового взуття «Вудету». Кілька днів з Бонарівки було видно чорні клуби диму над Коросном. Це горіли «Вудета» і рафінерія нафти, як тоді називали нафтопереробний завод. Цього ж таки дня до війська було призвано ще 40 чоловіків з Бонарівки, в тому числі — й моєго батька. Я з братом Мирославом став виконувати функцію дяка в нашій церкві Покрови Пресвятої Богородиці.

3 вересня Англія і Франція оголосили Німеччині війну. Німці розгромили польські армії на Познанщині і Помор'ї й стали швидко просуватися на схід. 8 вересня вони з території Словаччини вдарили на Польщу з півдня. Польська армія «Краків», щоб не попасти в оточення, стала спішно відступати на схід. Два дні і три ночі проходили польські війська через Бонарівку, обминаючи головні дороги, які бомбили німецькі літаки. 14 вересня була оточена столиця Польщі Варшава. Вона оборонялася до 28 вересня. Польські дивізії відійшли за Віслу, надіючись на новосформовану армію «Полісся». Проте організувати нову оборону по лінії рік Буг — Сян полякам не вдалося через наступ Червоної Армії. 17 вересня у війну вступив Радянський Союз, оголосивши, що Червона Армія перейшла польський кордон для того, щоб «узяти під свою опіку єдинокровних братів — західних українців та західних білорусів». Як потім розповідали мені очевидці, коли, відступаючи перед німцями, вони побачили відділи Червоної Армії, то стали з радістю вигукувати: «Росія іде нам на допомогу!». Але ця «Росія» обеззбройла їх і, відокремивши офіцерів від рядових, позаганяла в табори для військовополонених. Згодом кілька тисяч полонених польських офіцерів чекісти розстріляли в таборах під Харковом і в Катині біля Смоленська для того, щоб довести німцям, яких вірних союзників вони

мають. Знаючи прекрасно, де і коли чекісти розстріляли польських офіцерів, німці, здобувши Смоленськ через два роки, розкопали останки поляків і оголосили на весь світ про «звірства більшовиків». У свою чергу більшовики звинувачували у звірствах фашистів. А звірства чинили як одні, так і другі.

Польська держава припинила своє існування. Маршал Польщі Едвард Ридз-Сьмігли перебрався зі своїм штабом через місто Кути до Румунії. Пообідавши востаннє на території своєї держави в поміщика села Залуччя над Черемошем Кшиштофовича, переїхав до Румунії і президент Польщі Ігнатій Мосціцький. Німецькі дивізії, просуваючись за відступаючими польськими військами на Схід, зустріли під Львовом наступаючі частини Червоної Армії. З Берліна надійшов наказ відступати. Німці повернулися до Перемишля і, передавши міст на Сяні, зупинилися. Сян став новим державним кордоном між Німеччиною і СРСР. Польщу поділили між собою вже вп'яте в історії німці та росіяни, передавши кільканадцять сіл у Татрах Словаччині, а місто Вільно з прилеглою до нього територією — Литві, яку разом із Латвією та Естонією прийняв під свою «опіку» СРСР.

Через Бонарівку польська армія відступала протягом трьох днів. Жінки виносили на дорогу хліб, молоко, сир... Зголоднілі польські вояки жадібно їли на ходу. Проходячи через Бонарівку, вони були захищені від німецьких військ, які просувалися на автомашинах і танках головними дорогами. На Домараджській горі поляки спробували зупинити німців, але марно.

До Бонарівки почали повернутися мобілізовані з фронту...¹⁶ Повернувся зі зброєю в руках Юрій Хом'як («З горба»), за ним Петро Кушнір («З Голеївки»), його брат Максим та інші. Пізно повернулися Павло Гавай та Дмитро Станчак («Шадулин»), які разом з моїм батьком служили в одній військовій частині. Мій батько разом з Андрієм Качмарським («Кмітчиним») і Василем Добрянським («Гадамовим») в містечку Олешичі коло Любачева попали в німецький полон і були перевезені до табору військовопоalonених «Закшувек» у Krakovі.

Завдяки старанням Івана Левка й Олексія Солтисіка («Миколайцьового»), яких Бонарівка направила до Krakова з відповідним проханням, в половині жовтня вони повернулися до села. Справді «бліскавична» війна з Польщею була закінчена. Всі фронтовики з Бонарівки повернулися додому живі і здорові. Іван Солтис, який зайдов з польською армією до Румунії, та Андрій Солтисік, що попав у совєтський полон, повернулися до села в 1940 році. До Бонарівки і сусідніх з нею українських сіл поодинці чи групами почали прибувати з-за Сяніу перебіжчики — українці, які не бажали жити під совєтською владою, боялися репресій. З кожним днем ставало їх все більше. Багато української інтелігенції наїхало до Ряшева і Коросна. До Коросна прибув також колишній командир дивізії Корпусу Січових Стрільців (у 1919 р.) Роман Сушко. Він почав організовувати в Коросні українську військову частину. Але за 8 днів німці зброю відібрали, а згрупованих Сушком людей розігнали. Сушко виїхав з Коросна. А втікачі з-за Сяніу приходили в наші сторони протягом всього 1940 року.

ПІВДЕННА ПОХІДНА ГРУПА ОУН

20 липня 1941 року до містечка Літина Вінницької області прибув відділ Південної похідної групи Організації Українських Націоналістів у складі десятьох осіб. Ми отримали завдання проголосити у Вінниці Українську державу і встановити владу від імені уряду, створеного Ярославом Стецьком у Львові 30 червня 1941 року.

Провідником нашого відділу був Куцик, його заступником — Луцький, я виконував функції секретаря. З нами були ще Муц, Москаль, Сікора, Білас, Піжицький, Гунчак і Гола. Просуватися в напрямку Вінниці ми повинні були таким чином, щоб увесь час знаходитись у вакуумі, поміж передовими німецькими військами і тиловими, з якими просувалося прифронтове гестапо, і ні в якому разі не попадати в німецькі руки.

Прибувши увечері до Літина, ми дізналися про те, що 19 липня німці захопили Вінницю. Переночувавши,

21 липня підводами ми прибули до Вінниці. Місто здавалося безлюдним. На проспекті не зустріли жодної людини. Куцик і Луцький пішли до німецької комендантури і заявили комендантові міста, що вони є представниками Українського уряду і прибули сформувати обласну адміністрацію. «Адміністрацію я сформував ще вчора», — відповів комендант.

20 липня приходила до військового коменданта група викладачів медичного інституту і просила виставити охорону біля продуктових складів у місті, щоб запобігти їх розграбуванню. Комендант призначив головою міської ради професора Савостьянова, заступником — Махулька-Горбацевича, а головою обласної ради — вінницького німця професора Бернарда.

Ми зайняли спорожнілій другий поверх будиночка по вулиці 9 Січня, розмістили там свою канцелярію. На будинку вивісили напис: «Обласний провід ОУН». Зраз же до нас прийшла група старших людей, мешканців Вінниці, які ще в 1918 — 1919 роках брали активну участь в українському національно-державному житті, і запропонували нам співпрацю. Це були Мерцун, Мартинюк, Приб'єга, Степовий, Вовчук та інші. Вони вступили до ОУН і ввели в наші ряди велику кількість людей з місцевої інтелігенції. Галина Федорова, родом із села Мигія, що під Первомайськом (Ольвіополем), шила в нашій канцелярії синьо-жовті прапори, які наші хлопці повивішували на будинках адміністративних установ міста. Друкарня випустила наші відозви до населення, в яких ми проголосували відновлення Української держави. Всім установам були виготовлені печатки з українським гербом — тризубом. Через братів Блавацьких, що працювали в німецькій інформаційній службі, ми по радіо проголосили відновлення Української держави. Блавацьких (родом із Сяноком на Лемківщині) на другий день після проголошення самостійності у Вінниці німці заарештували.

Провід ОУН прислав нам на підмогу групу з п'ятьох осіб під проводом Чорного. Згодом прибула ще одна група з 44 осіб із Кременця на Волині. Чорний очолив

українську народну міліцію, а кременчан ми відрядили в райони області. Колишній полковник армії УНР Качоровський став заступником голови облвиконкому Бернарда, а Серафимовича-Вовчка (колишнього депутата польського сейму від партії Волинське українське об'єднання) призначили завідующим відділом народної освіти.

Згідно з інструкціями проводу ОУН у Вінниці створювалися товариства «Просвіта», «Жіноча служба Україні», «Союз українського націоналістичного студентства» (СУНС), «Січ» і «Дружина українських націоналістів» (ДУН). Прифронтове гестапо, що тимчасово знаходилося у Вінниці, заборонило ДУН, за чотири дні розігнало товариство «Січ», а ще пізніше — «Просвіту». СУНС проіснував до середини січня 1942 року. Головою його був студент медичного інституту Стенгоч (родом з Козятиня), заступником — викладач педагогічного інституту Зелений. Німці закрили педагогічний інститут, залишивши його заочне відділення. Таким чином, залишилося тільки одне товариство — «Жіноча служба Україні» (ЖСУ), яке утримувало ресторан, у залі якого ми мали можливість влаштовувати збори, сходини, репетиції українського хору (керівник — Петро Будний).

Чорний під маскою міліції почав організовувати український збройний відділ. Протягом тижня до міліції Чорного вступило 500 осіб. Люди нанесли зброї стільки, що нею заповнили увесь перший поверх житлового будинку по вулиці Котовського. Гестапо виявило цей склад зброї, яку забрало, а Чорного попередило, що у повторному випадку він буде відповідати. Німці вдруге знайшли зброю і знову попередили, а коли виявили її втретє, Чорного і весь командний склад міліції заарештували і помістили в тюрмі польського міста Krakova. На місце Чорного німці призначили начальником міліції вінничанина, який порадив їм розпустити другу сотню як «бандерівську». Командиром її був вінничанин Іван Богун, котрий у перші дні нашої появи в місті вступив у наші ряди. Більшість складу

сотні й справді були членами ОУН. Вони вступили до нас завдяки агітації Богуна. Сотню Богуна розформували і направили на роботу на заводи і фабрики міста.

Гестапо звеліло всім нам, що прибули з Галичини до Вінниці, виїхати до Тернополя. Я, Микола Куц та Йосип Москаль залишились у Вінниці, заздалегідь виготовивши собі паспорти, в яких місцем народження значилася Полтавська область, яка ще не була окупована німцями. Через два дні фронт посунувся далі на схід, а за ним потягнулось і вінницьке гестапо. Ми ліквідували представництво обласного проводу ОУН при міській раді та свою канцелярію, яку перенесли до моого двокімнатного помешкання по вулиці Котляревського, 12.

Десь у першій половині серпня 1941 року до Вінниці прибув член головного проводу ОУН «Косар» (Дмитро Маївський). Він став тимчасово керувати обласним проводом замість Куцика, котрий виїхав з Вінниці в райони області і не повернувся. Від «Косаря» ми дізналися про те, що український уряд у Львові 7 липня німці розігнали, міністрів заарештували, а Степана Бандеру та Ярослава Стецька помістили до концтабору Заксенгаузен. «Косар» сказав, що німці вилучили з України Галичину і включили її до складу польського генерал-губернаторства. «Вважаємо,— сказав Маївський,— що коли утвориться в Києві український уряд, німці не на важаться його розігнати, як це вчинили у Львові. Якщо київський уряд німці розженоутъ, ми створимо українську партизанську армію і змусимо їх змінити ставлення до нас». «Косар» рекомендував під час відкриття театру ще раз проголосити відновлення Української держави. Виголосити промову доручив Луцькому, організацію концерту зайнявся Петро Вовк, котрий прибув до Вінниці з Надсянською Похідною групою ОУН тимчасово. Луцький підкреслив у своїй промові, що Українська держава відновилася, звернувся до присутніх із закликом виконувати розпорядження тільки української влади. Промову закінчив словами: «Хай живе Степан Бандера! Слава Україні!». Вщерть переповнений на-

родом зал загримів оплесками. Присутні разом із хором відспівали «Ще не вмерла Україна».

«Косар» поділив область на шість округів: Вінниця, Жмеринка, Могилів, Козятин, Гайсин і Тульчин. Кожен округ об'єднував сім адміністративних районів. Були створені окружні проводи ОУН.

Міська рада прийняла пропозицію проводу ОУН про зміну назв вулиць міста. Так з'явились у центрі міста вулиці Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Мазепи, Орлика, Полуботка, Шевченка, Котляревського, Петра Могили, а на Замості — вулиці Петра Дорошенка, Євгена Коновальця, Острозького, Лесі Українки. Перейменувати проспект Леніна на проспект Симона Петлюри міська рада відмовилася, мотивуючи тим, що Петлюра в грудні 1919 року виганяв німецьку армію з України. Наші докази про те, що ніхто з німецької військової адміністрації про це не знає, не допомогли. Проспект був названий Українським, а ім'я Петлюри отримала вулиця Червоноармійська на Замості.

До міста прибув новопризначений проводом ОУН обласний провідник «Бойко» (Василь Яворів). «Косар» і Петро Вовк вийшли до Білої Церкви, а потім — до Києва, який 19 вересня захопили німці. У Києві відразу ж була утворена Українська Національна Рада на чолі з Величківським, який скликав туди голів обласних рад. Із Вінниці поїхали Бернард і Савостьянов. Чез рік, перебуваючи в приміському селі Малі Хутори, Бернард розповів нам про цю нараду в Києві. «Коли дійшла черга до нас,— говорив він,— ми стали розповідати про те, як вдалося у Вінниці зберегти від розграбування склади з м'ясом, сочевицею та іншими продуктами». — «Ми творимо Українську державу, формуємо уряд, а ви, вінничани, розповідаєте нам про м'ясо і сочевицю!» — вигукнув Величківський. «І ось,— повернувшись голову в мій бік, продовжував Бернард,— Вінниця вже рік має що їсти, а Київ голодує».

Новий обласний провідник ОУН «Бойко» намагався перетворити організацію на масову партію в об-

ласті. Він став приймати в члени ОУН цілі групи місцевих українців. Це саме робили, за велінням «Бойка», й окружні провідники на території області. Надруковані на машинці численні відозви і статті «Бойка» розсилалися по районах. «Скоро членів ОУН в області буде ціла дивізія», — похвалявся «Бойко». Та в кінці вересня він і референтка жіночих справ обласного проводу переїхали до Полтави.

Обласним провідником у Вінниці став Левко Дівик, родом із села Володж Березівського повіту на Лемківщині. Дівик став проводити цілком протилежну лінії «Бойка» політику. Він ліквідував канцелярію обласного проводу ОУН, перестав скликати засідання проводу, наради, збори, які так полюбляв «Бойко». Члени проводу повинні були знати тільки обласного провідника та його організаційного референта, а не всіх членів проводу. Дівик створив підпільну мережу ОУН. Активних членів з місцевого населення він звелів організувати в групи по п'ять осіб, кожна — зі своїм провідником. Неактивних членів, котрих понабирали за часів «Бойка», Дівик наказав використовувати тільки в разі якоїсь нагальної потреби. Ці реформи були на часі. Фронт посувався на схід від Полтави, за ним потягнулися всі ланки німецької військової адміністрації. До Вінниці прибула велика кількість німців у мундирах жовтого кольору. Це була німецька цивільна адміністрація. На місце позафронтового гестапо прибули нові гестапівці та різні інші поліцейські формування — охоронна поліція (шуцполіцай), поліція безпеки (зіхергайтсполіцай), служба безпеки (зіхергайтсдінст). Гестапівці розмістилися у будинку колишнього НКВС із його підвалами і катівнями. Всіх євреїв міста було вивезено і знищено. Військовополонених перестали відпускати додому, а відправляли до таборів, де їх морили голодом.

Половину Вінницької області (на захід від ріки Буг і на південь від річки Рів) Гітлер передав Румунії. Румуни створили з цих земель провінцію Трансністрію з центром в Одесі. У Вінниці була ліквідована обласна

рада, а Вінниця разом із районами, не переданими румунам, увійшла до складу Житомирського генерал-комісаріату, що в свою чергу підпорядковувався рейхскомісаріату України в Рівному. У Вінниці став керувати штадткомісаріат, якому підпорядкували міську раду. Були створені гебіти (округи). До кожного гебіту входили 2—3 райони. До центрів гебітів також найхало багато німецьких урядовців і поліцай. Українець мав право бути тільки керівником району, не вище. «Ого, — говорили ми між собою, — чим далі на схід будете ви, німці, просуватися, чи вистачить у вас людей на всю величезну територію для своїх адміністративних органів?»

Коли територію області перетнув німецько-румунський кордон, Дівик ліквідував окружні проводи ОУН у Тульчині та Могилеві, які там функціонували слабо, і підпорядкував ці міста окружному провідникові в Жмеринці. Надійний зв'язок зі Жмеринкою було встановлено в селі Съомаки над річкою Рів, між містечками Браїловим і Межировим. У Съомаках ми мали сильну групу членів ОУН з місцевих селян, котрі добре знали місцевість і проводили зв'язківців через кордон до Жмеринки і назад.

Треба сказати, що нам вдалося у Вінниці створити добре умови для підпільної роботи. В усіх установах, на підприємствах, фабриках, заводах на відповідальних постах були наші люди, місцеві вінничани, що добровільно вступили до ОУН. Без них, без старших, досвідчених місцевих людей, ми, молоді хлопці, що прибули з заходу, мало що могли б зробити. Навіть такі важливі установи, як відділ праці та кримінальна поліція, були під контролем членів ОУН. Ми забезпечували людей, яких присилав до Вінниці провід, не тільки харчуванням і нічлігом, а й усіма необхідними в ті часи документами. Тільки в гестапо ми ніяк не могли просунути хоча б одну людину. А це нам так було потрібно, щоб знати, ким із наших людей цікавляться там, кого мають намір заарештувати, що саме знають гестапівці про нашу діяльність.

Ще в кінці липня 1941 року, коли ми друкували свої відозви і листівки, тодішній обласний провідник Куцик розпорядився забрати деяку частину друкарського шрифту. Кілька лантухів зі шрифтом знаходилися в моєму помешканні по вулиці Котляревського, 12, куди ми перенесли і документацію проводу. Дівик сповістив про шрифт крайовий провід у Києві. Відразу ж надійшов наказ організувати у Вінниці підпільну друкарню. Нам прислали друкаря, молодого хлопця зі Львова, з дерев'яним друкарським верстатом. Стали надходити підпільним шляхом рулони паперу. Місце для друкарні разом зі мною підшукав завідуючий комунальним відділом міської ради Приб'єга. Він з причин конспірації двічі міняв місцезнаходження друкарні. Регулярно стала виходити газета «За самостійну Україну». Крім газети, видавався підпільний журнал. Багато статей та матеріалів надсилив нам із Києва член крайового проводу «Орлик». По вулицях міста гестапо розклейло оголошення, де було сказано, що кожного, хто знає, де знаходитьться друкарня, і не повідомить поліцію, буде розстріляно.

Цікаві і змістовні патріотичні матеріали надсилив до нашої, а також до легальної обласної газети «Вінницькі вісті» Ігор Мерзляков. У «Вінницьких вістях» він підписувався — Костецький, а в підпільній газеті друкувався під різними псевдонімами. Мерзляков був прекрасний журналіст, чудовий знавець історії України, української літератури та мови. Його батько, росіянин, помер, коли Ігор був ще дитиною; виховувала його мати-українка за прізвищем Костецька. Ігор Костецький-Мерзляков не тільки сам вступив у наші ряди, а й привів із собою ще шістьох молодих хлопців. Широкого схвалення набула його обсягова стаття «Нація юродивих», що друкувалась у кількох номерах обласної газети. Обласний провід ОУН вирішив відрядити Ігоря до Львова на шість місяців для того, щоб він познайомився з українськими виданнями передвоєнного часу в Галичині, з працями Дмитра Донцова та з нашими підпільними виданнями.

Через півроку Ігор повернувся до Вінниці й відразу прийшов до мене. Побачивши на моєму обличчі радість, сказав: «Не дуже радій. Я у Львові зрозумів, що найправильнішу політичну позицію займають гетьманці, і вирішив приєднатися до них». — «Шкода, — відповів я, — та залишимось і далі друзями». — «Звичайно», — зрадів Ігор і подав мені руку.

Гетьманців, точніше — членів «Союзу гетьманців-державників» (СГД), у Вінниці було не більше двадцяти. Якоїсь активної роботи вони не проводили. Керувала ними Пекарчук. Її чоловік у званні майора служив у вінницькій міліції. Пекарчук була головою товариства «Жіноча служба Україні» (ЖСУ). Вона знала мене дуже добре ще з тих часів, коли їдальнюю ЖСУ завідував господарський референт обласного проводу ОУН Петро Качмарський. Тоді я заходив до ЖСУ щодня.

Пекарчук запропонувала мені співпрацю, заявивши, що вони (гетьманці) готові допомагати бандерівцям матеріально. Ми відчували матеріальну скрутку. Дуже важко існувати підпільній організації, коли її ніхто не фінансує. У нас, у Вінниці, більшість членів ОУН змушенні були працювати, щоб заробити гроші не тільки для себе, а й для тих, хто займалися виключно підпільною роботою. Їх було до 30 осіб.

З розпуском другої сотні міліції Івана Богуна та з арештом начальника міліції Чорного ми втратили свій вплив на діяльність цієї установи. Там залишилася тільки мала група, до п'яти осіб, під проводом хорунжого Савчука. Він був ад'ютантом генерала Омеляновича-Павленка (молодшого), котрий очолив вінницьку міліцію в листопаді 1941 року. Генерал мріяв перетворити міліцію на українську збройну силу. Обласний провідник ОУН через ад'ютанта Савчука передав генералові, що не личить йому очолювати міліцію, і порекомендував знайти іншу роботу. Коли ж Омелянович-Павленко не зреагував, з обласного проводу стали вимагати, щоб генерал зняв із шапок міліціонерів тризуб. «Тризуб — український державний герб, а в Україні — німецька влада, тому негайно познімайте тризуб!» —

вимагав обласний провід. Молодший Омелянович-Павленко відмовився. Він домагався у німців дозволу на формування під його командуванням української кінної дивізії (у 1920 році, під час походу на Київ, генерал командував кінною дивізією військ Петлюри).

Більше половини чисельного складу міліції були вихідцями з Буковини. Як вони попали до Вінниці? Одного разу, коли наша канцелярія ще функціонувала, Дівик повідомив, що до мене на вулицю Котляревського, 12 прибудуть два буковинці і я повинен зв'язати їх із ним. Він сказав: «Буковина була поділена оунівською структурою на чотири надрайони. Провідником Буковини був Кулешир. Коли його заарештувало НКВС, керувати Буковою самовільно став «Бакун» (Войновський), котрий залишився в складі ОУН мельниківців. «Бакун» був зв'язковим у Кулешира. Коли Гітлер пішов війною на Радянський Союз, він погодився на передачу Буковини своєму союзникові — румунському диктаторові Антонеску. Румунським військам, що посунули на Північну Буковину, ОУН вчинила збройний опір. «Буковинський курінь» з боями відступав у снятинському напрямку, а свій обоз із жінками та дітьми послав на Вижницю. Цей обоз знищили румуни. «Буковинський курінь» у складі 600 осіб, прибувши до Снятина, через Городенку і Кам'янець-Подільський прямує до Вінниці. Завтра вони будуть у Барі. Німецьке командування їм симпатизує. Один із провідників — за кличкою «Грім» — таємно від «Бакуна» зв'язаний з нами. Завтра ввечері він буде у вас. Ваше завдання — разом із «Громом» проводити серед буковинців роботу, щоб відокремити їх від мельниківців і переманити на наш бік».

«Буковинський курінь» промарширував проспектом, і цього ж вечора їхній хор виступив з великим концертом. Із буковинцями прибув адвокат Смерека, якого німці відразу ж призначили головним редактором газети «Вінницькі вісті». В редакції працювали і двоє наших — Йосип Москаль, що разом зі мною прибув до Вінниці, та заступник голови СУНСу, викладач педагогічного інституту Зелений. Між ними і Смерекою

склалися гарні взаємини, і ми час від часу могли друкувати свої матеріали в газеті.

Більша частина «Буковинського куреня» увійшла до складу вінницької міліції, менша — відправилася до Бердичева. Коли «Бакун» довідався про те, що «Грім» — затаєний бандерівець, то прогнав його і трьох його друзів. «Грім» вирушив до Гайсина, де якийсь час очолював окружний провід ОУН. Я ввійшов у контакт із рядовими буковинцями, котрі ставилися до мене прихильно.

Після того як у лютому 1942 року гестапо заарештувало в Києві активістів ОУН (мельниківців) Олену Телігу й Івана Рогача (один із керівників «Карпатської Січі» в Хусті в 1938—1939 рр.) і розстріляло їх у Бабиному Яру, мельниківці у Вінниці почали ставитися до німців вороже.

Коли в лісах неподалік від Вінниці було влаштовано головну ставку Гітлера, німці стали шаленіти дедалі більше. Вечорами містом прогулювалися натовпи штабних німецьких офіцерів, а також мадярських, румунських, італійських і навіть японських. У районах області гестапо стало виловлювати бандерівців. У великій психіатричній лікарні міста німці розстріляли хворих, випустивши на свободу тільки кільканадцять вилікуваних. Дотепер бачу перед собою обличчя головного лікаря психлікарні, котрий ридав, оповідаючи мені про це злочинство.

У Вінниці діяло й комуністичне підпілля. Ми проводили антикомуністичну й антинімецьку пропаганду, комуністи — антинімецьку і трохи критикували нас. Тоді вони не могли, як це робила радянська преса післявоєнних років, обзвивати нас бандитами, посіпаками німців, зрадниками і запроданцями, бо населення, знаючи нас, не повірило б їм. Комуністи нас не чіпали, і ми їм не шкодили. На початку 1943 року гестапо схопило велику групу членів їхнього підпілля і розстріляло.

На початку літа 1942 року Дівик звелів мені та Миколі Муцові здати наші помешкання по вулиці Котляревського, 12 комунальному відділу міської ради, а самим розійтися по різних квартирах з метою конспі-

рації. Я переселився на околицю міста і став жити на квартирі в хаті Юзі Денисюк разом із студентом електротехнічного технікуму Олексієм Дейнекою (родом з містечка Млинів на Рівненщині).

Якщо в обласному центрі нам вдалося зберегти від провалів і арештів мережу ОУН, то в районах справи були складніші. Особливо лютувала румунська контррозвідка на території області, що увійшла до провінції Трансністрія. Заарештованих наших людей румуни передавали німцям. У Вінниці нам кілька разів вдавалося вирвати наших підпільників із рук гестапо. Зв'язок у нас був налагоджений добре, і про арешти наших підпільників ми знали раніше, ніж німецька поліція доставляла їх до Вінниці. Начальник кримінальної поліції Янішевський був членом ОУН. Він заходив до гестапо і просив чергового дати списки новоприбулих в'язнів, бо він, мовляв, шукає грабіжників і злодіїв, яких давно хотів заарештувати, але вони втекли з міста до села, де й продовжували займатися грабунками. Знайшовши в списку відповідних людей, Янішевський забирає їх до кримінальної поліції, сажав до тюрми, а через деякий час передавав проводові ОУН, який у свою чергу посылав їх до іншої області. Весною таким чином вдалося вирвати з рук гестапо Семена Цимбалка, Василя Чісно-ка та Зиновія Ламацького, котрі прибули до Вінниці з Перемишля. Коли Янішевський у серпні 1942 року запідозрив, що ним зацікавилося гестапо, він виїхав з Вінниці на Волинь. Після цього ми втратили можливість виrivати своїх людей з рук гестапо.

У липні 1942 року у Києві, відстрілюючись від гестапівців, загинув керівник референтури пропаганди крайового проводу ОУН «Андрій». Тоді ми дізналися, що «Андрій» та «Орлик», котрій надсилає нам статті до підпільної газети «За самостійну Україну», — одна і та ж людина, справжнє ім'я і прізвище якої — Дмитро Мирон. Після вбивства «Орлика» гестапівці вчинили справжній погром серед бандерівських рядів. Із Києва до Вінниці втік крайовий провідник ОУН Східної України «Могила» (Панько Сак). Він і раніше часто бував

у Вінниці. Цього разу «Могила» півтора місяця керував краївим проводом з Вінниці. «Могила» був високого росту, з білявим волоссям, дуже приємною і лагідною людиною. На початку вересня 1942 року він виїхав з Вінниці і більше сюди не з'являвся.

Після від'їзду «Могили» Дівик заявив мені, що їде до Києва на з'їзд обласних провідників і що під час його відсутності обласним проводом керуватиме його організаційний референт Козак. Через кілька днів Козак сказав мені, що обласні провідники в Києві попали в руки гестапо. Чи ж усі? Мені невідомо, але Козак сказав, що всі. Дівик, як розповідав Козак, запізнився до Києва і приїхав тоді, коли інші провідники вже були заарештовані. Коли він прибув на явочну квартиру, на нього там чекали гестапівці. Дівика разом з іншими схопленими на початку жовтня 1942 року розстріляли у Бабиному Яру.

Ми стали підозрювати в тому провалі генерального шефа зв'язків краївого проводу Марка. Тільки один він міг знати всі явочні квартири обласних провідників. Марка ми знали давно, він роз'їджав по всій Україні та частенько бував у нас. Ми його не любили. Стали вимагати суду над ним. Але через місяць-два нас сповістили про те, що Марко попав у руки гестапо, і ми перестали його підозрювати.

У кінці 1942 року на місце Дівика обласним провідником призначили «Рудого». «Рудий» (Ленкавський — ?), 1921 року народження, встиг у 1941 році закінчiti у Львові перший курс університету. «Рудим» ми звали його через колір вусів та волосся. Він не протестував, і ця назва стала його псевдонімом. «Рудий» ще більше скоротив нашу підпільну мережу. Ми з ним зустрічалися регулярно — раз на два-три дні на вулиці. Щоразу, розходячись, домовлялися, де і коли зустрінемося через два тижні. «Рудий» не знав моєї адреси, я — його місця перебування. Якщо «Рудий» мав якусь термінову справу до мене, то повідомляв мене через Олексія Дейнеку.

Як міський провідник ОУН, я повинен був зустрічатися тільки з провідником підпільної мережі в місті — молодим учителем із села Якушинці, що під Вінницею.

Я його знат, але прізвище його мені було невідоме. Ми називали його «Учителем». Крім того, я зустрічався ще з провідником молодіжної мережі міста Марчуком, артистом балету драмтеатру. Якщо потрібна була допомога когось із легальних вінничан, я повинен був звернутися до Мартинюка із села Лука Мелешківська, що працював агрономом у Сортонасінътресті.

Десь у грудні 1942 року німці вирішили закрити медичний інститут, а студентів вивезти до Німеччини на роботу. Про це я дізнався завдяки начальникові групи набору робітників Кнауеру. Я відразу ж побіг до інституту. По дорозі зустрів одного знайомого і попросив його чимшивидше повідомити студентів. Ми встигли їх повідомити, але будинок інституту був уже оточений німецькою поліцією й українською міліцією. Студенти в паніці залишили аудиторії і кинулися до дверей. Майже всі вибігли через двері, що вели на подвір'я інституту, де стояли ряди української міліції, яка розступилася і пропустила студентів. Мала група студентів, побачивши натовп біля дверей, вибігла парадним ходом і попала в руки німецьких поліцай. Побачивши, що мало студентів попало в їхні руки, німці кинулися до будівельного технікуму і забрали його учнів.

23 березня 1943 року я, пообідавши, вийшов з помешкання на роботу і в дверях зустрів Дейнеку, котрий передав наказ «Рудого» негайно покинути помешкання і на роботу не йти. Причина: гестапо заарештувало друкаря нашої підпільної друкарні, і він під тортурами мене виказав. Я не повірив і пішов на роботу. Аж коли німець Кнауер сказав мені, що по мене прийдуть, я втік з роботи і, забравши з собою необхідні речі, подався з Дейнекою в село Комарів Вороновицького району. Розмістивши мене у батьків свого товариша по технікуму, Дейнека попросив їх, щоб я пересидів там до того часу, поки він не повернеться з Вінниці. Повернувшись через п'ять днів, він передав мені розпорядження «Рудого», і я покинув Вінницьку область.

Влітку 1943 року Дейнека повідомив мене, що «Рудого» німці розстріляли. Ще через кілька місяців я от-

римав від Дейнеки записку, з якої дізнався, що він попав до концтабору Майданек і просить прислати буханець хліба.

Зі знайомих вінничан я зустрів восени 1943 року у Львові Вовчука. У січні 1944 року на засніжених вулицях Krakova я побачив Бернарда, колишнього голову міськради Савостянова, завідуючого фінансовим відділом Фоменка.

Уже пізніше, в таборах Воркути, я дізнявся про те, що Галина Федорова, яка шила синьо-жовті прапори у Вінниці, а потім стала зв'язковою проводу ОУН, була репресована і перебувала у воркутинських таборах.

Один із політв'язнів, киянин, який знову вживав підозру у Верховій Раді та НКВС, сказав мені, що НКВС викрив провідника «Могилу», але вже не встановив, чи це був провідник або член його редколегії.

Про Ігоря Костецького-Мерзлякова мені відомо лише те, що він опинився в еміграції в Мюнхені.

Про долю Миколи Муца та Йосипа Москаля, членів СУН, що разом зі мною прибули до Вінниці і після моєї втечі залишилися ще там, не знаю нічого.

ПОВСТАННЯ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ У ВОРКУТІ ВЛІТКУ 1953 РОКУ

У 1951 році серед політичних в'язнів Воркути, що були зосереджені в таборах «Речлагу», стала поширюватись думка про страйк, як єдино можливий спосіб боротьби з нелюдським режимом, зі свавіллям адміністрації та знущанням над політв'язнями. Ідею страйку стали пропагувати каторжники, які мали «солідний стаж» табірного життя.

Табір шахти № 29 був одним із найбільших відділень «Речлагу». В ньому перебувало близько чотирьох тисяч політв'язнів, з яких 70 відсотків були українці. З інших національностей найбільше було росіян, німців та поляків, а також були литовці, латиші, естонці, білоруси, вірмени, казахи, євреї, фіни та грузини.

Серед українських в'язнів діяли чотири підпільні групи, керівники яких мали різні, часом діаметрально

протилежні погляди на тактику боротьби за визволення. Одні схвалювали страйк, інші дивились на це скептично; треті рішуче виступали проти страйку, вважаючи, що він спровокує керівництво «Речлагу» на поголовне фізичне знищення людей.

У березні 1953 року помер Сталін. Прихильники страйку почали агітацію — заклик до страйку.

Сусідніми таборами «Речлагу», з одного боку, були табір шахти № 7 та табір трьох маленьких вугільних шахт на Аяч-Язі, з другого боку — табір шахти № 30 та табір запланованої шахти № 28.

У липні 1953 року розпочали страйк в'язні тaborу шахти № 7. Через два дні їх підтримав табір аяч-ягинських шахт, а також в'язні, що працювали на ТЕЦі та вапняному кар'єрі, застрайкували шахти № 6 та № 40. Шахта № 29 продовжувала працювати. Боячись страйку, табірне начальство заповнило ізолятор в'язнями, яких вважало організаторами страйку. Щоб не дати можливості розправитися з людьми, розміщеними в ізоляторі, було вирішено розпочати страйк тоді, коли начальство тaborу своїми діями спровокує його. На це не довелося довго чекати. Вранці 26 липня на шахту привели з тaborу першу зміну робітників на заміну нічній. Робітники нічної зміни вишикувалися перед ворітами. На них чекали конвоїри з собаками, щоб супроводжувати в'язнів до тaborу. В руках конвоїрів були довгі дошки, на яких кожний із них записував кількість перерахованих в'язнів. Рахуючи, вони завжди помилялись. Починали рахувати вдруге, а то і втретє. В'язні, змучені після роботи, чекали. Так було і цього дня. Один із в'язнів вигукнув: «Коли ж ви, йолопи, научитесь рахувати! Ведіть швидше до тaborу, хочеться йти!» Тоді один із конвоїрів ударив його дошкою по голові. В'язні закричали: «Інші шахти страйкують, ми перевиконуємо план видобутку вугілля, а ви ще нас бити насмілюєтесь!» Тоді й інші конвоїри стали бити дошками людей. Уся нічна зміна в'язнів повернулася від воріт до залу будинку управління шахти, заявивши про те, що відмовляється йти до тaborу. На шахту

прибув оперуповноважений МДБ 15-го табору майор Туналкін у супроводі кількох офіцерів. Перший раз в'язні побачили усміхненого Туналкіна, який благальним голосом говорив: «Что вы ребята, задумали! Возвращайтесь в лагерь, покушайте, отдохните. Никто вас больше бить не будет». Його й слухати не хотіли і сказали, що будуть говорити тільки з начальником «Речлагу» генералом Дерев'янком. За кілька годин прибув Дерев'янко, але переговори з ним були безуспішні. На шахті знаходились дві зміни шахтарів: друга — нагорі, перша — під землею. Наблизився час, коли на шахту повинні були привести другу зміну, що мала замінити шахтарів першої зміни. Страйкарі вирішили дочекатись другої зміни і страйкувати разом на шахті, а не в таборі. Шахтарі другої зміни в таборі не знали, з якої причини нічна зміна не повернулася з шахти. Вони відмовилися йти на роботу, розбили двері ізолятора, визволили заарештованих і оголосили страйк.

Не діждавшись шахтарів другої зміни, перша і нічна зміни шахтарів погодились повернутися до табору. Був створений страйковий комітет. Очолювати його погодився уродженець міста Самбора Будз, поляк за національністю. Секретарем комітету став Йосип Ріпецький, медик, щойно випущений з ізолятора. До складу комітету ввійшли ще два українці: Гук — шкільний інспектор з Судової Вишні та Шумило — колишній чотовий УПА, переселенець із твої частини Рава-Руського повіту, що в 1945 році відійшла до Польщі. Активними членами комітету були росіянин Агафонов та одесит Виноградов.

Страйковий комітет перебрав під свою опіку всі табірні справи. До табору дозволялося заходити контвоєві тільки один раз на день для перевірки чисельності політв'язнів. Було встановлено цілодобове чергування в'язнів, щоб не допустити порушень порядку в таборі. Серед політв'язнів відчувалися велике душевне піднесення, радість. Тут і там спостерігалося братання, чути було слова: «Прости, що я з тобою ворогував». Колишні суперники, вороги обіймалися, цілувалися, прощаючи один одному провини.

Одного дня до табору прибув заступник міністра внутрішніх справ СРСР генерал Масленников. Він вислухав вимоги страйкуючих, які зводились до таких пунктів: перегляд справ засуджених, повернення всіх негромадян СРСР на батьківщину, звільнення в'язнів-інвалідів і тяжкохворих, дозвіл побачень з рідними, дозвіл писати 12 листів у рік, ліквідація ізолятора в таборі, свободу всім засудженим до десяти років заочно «особим совещанієм», зняття номерів з одягу політв'язнів.

Масленников вимагав, щоб в'язні негайно вийшли на роботу, і обіцяв ті пільги, які затвердить Москва. Йому відповіли, що як тільки Москва прийме вимоги страйкуючих, усі дружно вийдуть на роботу. Після від'їзду Масленникова до табору перестали завозити продукти. Це ще більше сконсолідувало в'язнів, вони вирішили триматися до кінця.

Дізнавшись про страйк на шахті № 29, застрайкували і в'язні на сусідній шахті № 30.

30 липня табір шахти № 29 оточило військо, встановили кулемети, націлені на плац та бараки. Начальник табору оголосив, що всі шахти Воркути припинили страйки, і звелів виходити на роботу. Йому не повірили. Ніхто і думки не припускав, щоб страйкуючі вийшли на роботу, не дочекавшись задоволення своїх вимог. Але потім виявилося, що це була правда. Табір шахти № 29 був заблокований військами, зв'язку з політв'язнями інших шахт не було.

1 серпня 1953 року видався теплий, сонячний день, яких мало буває у Воркуті. Вранці з гучномовців пролунав наказ виходити на роботу. Про пільги політв'язням не говорилося ні слова. Тисячі в'язнів вийшли з бараків, згуртувалися на площі, на дорозі, що вела до воріт. Ворота відчинилися, але з табору ніхто не вийшов. Тоді пролунав другий наказ: «Хто засуджений на десять та дванадцять років — виходьте!» Вийшло кілька і біgom кинулися за ворота. Тоді в'язні стали підбадьорювати інших: «Виходьте всі, хто засуджений на десять років, ми не будемо вважати вас зрадниками!» Але вийшло тільки близько двадцяти, інші залишилися з більшістю.

Пролунали постріли. В'язні упали, військові почали стріляти у лежачих. Почулися стогони, крики поранених. В'язні відступили до крайніх бараків. На плацу залишилися поранені та вбиті. Військо ввійшло до табору, стало виводити людей групами по 20 осіб і розміщувати їх у тундрі.

«Л-372» — таку нашивку я побачив на нозі вбитого. Цей номер носив Мирослав Фещук, колишній чото-вий УПА, засуджений на п'ятнадцять років каторги, мій сусід по нарах у бараку, родом із Великоглибочицького району Тернопільської області. На його скроні білів мозок. На ногах були нові чоботи, які недавно прислава сестра. Він взув їх перший і останній раз. Мирослав дуже тішився ними, а також листом від сестри, котра сповіщала йому, що вийшла заміж і дуже рада з того, що зможе тепер посылати йому до табору посилки. Ця посилка була останньою...

В'язнів розігнали групами по 20 осіб у тундру так, щоб одна група не бачила іншої. Кожна двадцятка охоронялась автоматниками й одним кулеметом. Групи в'язнів по черзі підживляли до воріт табору, перед якими за столом сидів майор Туналкін. По обох боках на землі сиділи «стукачі». Туналкін, спитавши прізвище, показував в'язневі на ворота табору або на машини «воронки», які стояли на дорозі. Якщо Туналкін не знав в'язня, то кидав погляд на «стукачів», і ті давали знак, куди спрямувати людину: до тюрми чи табору. «Воронки» напихалися людьми, як оселедцями, не було змоги і пальцем ворухнути. Людей звозили до табору шахти № 8. Там уже були в'язні шахт №№ 6, 7, 30, 40 та інших. Як активістів страйку, їх відправляли до тюрем Владимира, Россоші, Богучара. Я опинився у Владимирській тюрмі.

На шахті № 29 було вбито 56 осіб, поранено 283, з котрих багато померло. Лікарі-політв'язні оперували день і ніч. Мало було лікарського персоналу. Навіть лікар-психіатр із Луганської області взявся за незвичне діло хірурга.

Кулю в серце дістав священик Іван Чейпиш із Королева на Закарпattі. Тримаючись рукою за рану, цей

високий, гарний на вигляд молодий священик зміг ще дістатися до дверей лікарні і впав. Засуджений на 25 років за відмову перейти на православ'я, завзятий український патріот, завжди бадьорий, він розраджував людей, як міг. Якось, коли нас вели на роботу, побачивши, що я засмучений, сказав словами Маркіяна Шашкевича:

*«Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь — в той сумний тин
Най свободоньки сонечко заблісне:
Ти — не неволі син!»*

Я з вдячністю глянув йому в очі, звеселів.

Кулеметна черга перетнула шию Василеві Гуку із Судової Вишні, керівників однієї з підпільних груп у таборі. Разом з ним стояв його друг Роман Куца. Вбили і його. Полягли молоді наші хлопці: Ярослав Митроган, Володимир Катамай із Більшівців, Федір Дума, Ярослав Ганчак, Базарницький, Бачевський, Юрій Янович, Черевко, Мотуз, Маршалок, Дмитро Андрусишин, який після повернення з фронту був засуджений як націоналіст. Убили литовців Чехавічюса, Кільбаускаса, естонця Классена, молоденького хлопця зі Східної Німеччини Кіршу. Пораненим був фін Ейно Прюкке, який через кілька місяців помер...

Вічна пам'ять полеглим! Вони віддали своє життя за свободу сотень тисяч політв'язнів імперії. Їхні прізвища мають бути опубліковані. Чи є хтось, котрий знає прізвища всіх убитих тоді на шахті № 29 ?!

ПЕРЛИНА У СКАРБНИЦІ ПАМ'ЯТІ

Автор цих спогадів Ярослав Пащак — учасник національно-визвольного руху, борець за українську державність, політичний в'язень. Народився він у патріотичній родині дяка в с. Бонарівка, яка разом з іншими селами Надсяння і Лемківщини протягом віків відстоювала права української нації та боролася проти асиміляторської політики Польщі. Тільки за допомогою російських комуністів під час Другої світової війни полякам вдалося депортувати усіх українців Закерзоння з їхніх рідних земель до СРСР, а тих, що не виїхали, розсіяти між польським населенням.

Влітку 1995 року Перемишль відзначав столітній ювілей Української гімназії. З цілого світу з'їхалися ще живі випускники цього престижного навчального закладу. Був на урочистостях і Ярослав Пащак. Радів, що зустрів однокласників і друзів. У виданому в 1995 році довіднику під заголовком «Українська державна чоловіча гімназія в Перемишлі, 1895—1995» про Ярослава Пащака написано:

«Пащак Ярослав (02.12.1922, Бонарівка Ряшівського пов., Польща) — учень ПУГ. Син Петра й Анастасії (селяни). Початкову освіту отримав у рідному селі. 1940 р. здав іспит зрілості у Кракові. 1941—1943 рр.— член підпільнного обласного і міського проводу ОУН у Вінниці. 1943—1944 рр.— секретар Українського комітету у Ряшеві. 1945 р. переселився в Україну. Працював учителем у Снятинському районі Івано-Франківської обл. 1947—1950 рр.— студент Чернівецького університету. 1951—1956 рр.— політв'язень таборів Воркути і Тайшета. 1957 р. працював слюсарем у Донецькій обл., згодом — будівельником у

м. Іллічівську Одеської обл., де проживає зараз. З 1982 р.— на пенсії. Одружений, має дочку».

4 січня 1996 року Ярослав Пащак помер. Похований на цвинтарі в місті Іллічівську біля Одеси. Спогади про рідне село Бонарівку, Українську гімназію в Перемишлі та Лемківщину, Надсяння не закінчив — довів до 1940 року. А почав він їх писати після наполегливого прохання моєї дружини, а його двоюрідної сестри, Олександри Пащак-Болехівської. У листі до нас від 3 грудня 1992 року писав: «*Проте, що просила мене Леся, я почав писати. Але довго не можу писати, бо очі слабнуть. Писанина йде поволі, я поки що списав два зошити і довів спогади до 1921 року*». А в наступному листі 21 січня 1993 року повідомляв: «*Писати поки що перестав, бо вдень холодно, батареї ледве гріють, а при світлі писати не можу, бо дуже слабкі лампи (нема де купити інших) і тому болять очі. Хотів би дописати, але не знаю, чи вдастися*». У тому ж листі сповістив, що 28 грудня 1992 року отримав з Івано-Франківська довідку про реабілітацію його, як політичного в'язня.

Хоча стан здоров'я і матеріальні умови Ярослава Паща-ка не дозволяли йому працювати на повну потужність, все ж таки його енциклопедичні знання, наукова ерудиція і любов до всього рідного допомогли йому майже повністю довести свої спогади до кінця. Не встиг він лише описати найбільшу трагедію односельчан і українців усієї Лемківщини і Надсяння — депортацію з їхніх правічних земель. Тому я, доповнюючи коротку біографію автора спогадів, опишу це насильне переселення на підставі свідчень моєї дружини і бонарівських старожилів.

Коли в 1941 році почалася війна німців із СРСР, Ярослав Пащак, як учасник Похідних груп, став членом Вінницького обласного і міського проводів ОУН, де разом з іншими проводив організаційну роботу по відбудові української державності. Повернувшись у 1943 році з Вінниці, працював у Ряшеві і час від часу навідувався до рідного села.

Восени 1944 року, ще під час війни, польська і радянська військова влада закликала переселитися всіх українців до УРСР. Люди і чути не хотіли про це. Взимку польські бандити почали нападати на села. У Гвоздянці вони вирізали

кільканадцять українських родин, а в Петрушій Волі замордували вчительку Юлію Опарівську. Доктор Ярослав Падох у своїх спогадах під назвою «Моя Бонарівка» («Лемківський календар», 1965 рік, Торонто, Канада) так пише про родину Опарівських: «Андрій Опарівський оженився з моєю найстарішою тіткою Анною. Мали вони кількох дітей, поміж ними — сина, о. Василя Опарівського, який, закінчивши в Красній народну школу, а в Сяноці гімназію, вступив на теологічні студії в Перемишлі і, будучи короткий час парохом Нижанкович, зголосився на капелана Галицької Армії, врядах якої загинув від фозрибу гранати коло Підгайців, де його й похоронено. Він був одружений з Юлією Ганьківською, яка, повдовівші на зафарі подружнього життя, не бажала вдруге одружуватися, мимо своєї великої краси, частих пропозицій подружжя та своїх заледви 19 років життя. Вона присвятила своє життя вихованню своїх діток, сина Левка і доночки Ярослави. Вчителюючи в селах Сянічини, вона важко пробивалася крізь життя. На превеликий смуток матері-вдови, в 1943 році гестапо, мимо всіх можливих заходів, застрілило у Львові в часі масових розстрілів українських патріотів, сина Левка, студента хемії на Віденськім університеті; а 1945 року польська бойовка замордувала її в селі Петруша Воля. Похоронено її в Опарівці. Жорстока доля не пощастила також доночки покійної. І вона в ранньому віці, з малолітнями дітьми, втратила чоловіка, поклавши свою жертву на віттарі батьківщини. Її мужем був сл. п. Степан Бандера».

Як твердять Роман Совтисік та інші bona r'яни, Юлія Опарівська похована не в Опарівці, а в рідному селі — Бонарівці. Довідавшись про її мученицьку смерть, bona r'яни привезли тіло покійної з Петрушії Волі і по-християнськи поховали на bona r'ському цвинтарі. Ховав її отець Іван Клюфас.

Чоловіки організували варту в різних кінцях Бонарівки. Охорона села настільки була добре організована, що польські банди не сміли на нього напасті. Ми ледве пережили ту тяжку зиму, а навесні змушені були виїжджати¹⁷.

Після Великодніх свят ми з великим сумом і плачем покидали рідну землю, прощалися з селом, ціували батьків-

ські пороги... Взяли з собою все рухоме майно і церковні реліквії, залишили порожні хати і господарські будівлі. Я. Солтисік та І. Трач у статті «Виїхали цілим селом» в історично-мемуарному збірнику «Депортовані чи репресовані?» (Івано-Франківськ, 1994. — С. 86—93) пишуть: «У селі зосталась лише одна жінка, яка не мала ні чоловіка, ні дітей. Але протягом літа її стільки разів обкрадали і немилосердно били, що восени вона померла. Поховали її в сусідньому селі на польському цвинтарі, але поляки помстилися бодай на її могилі»¹⁸. Юрій Дмитрович Качмарський з Івано-Франківська не пам'ятає депортації, бо мав три роки, але переказав мені розповідь свого покійного батька: «В останній день перебування на станції в Коросні батько пішов до Бонарівки і побачив, що поляки вже розбирають країці будинки, в тому числі і його власний. Такий жаль його огорнув, що слози самі потекли з очей, хоч до того він ніколи, навіть за найгірших умов, не плакав»¹⁹.

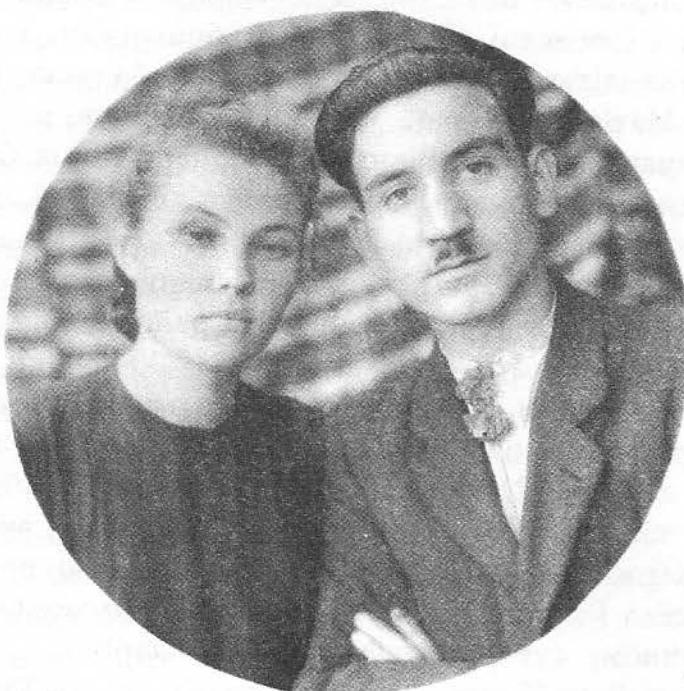
Вантажилися в Коросні по 3—4 родини в товарний вагон. У Хирові стояли два тижні. Стояв травень, усе зеленіло, цвіло, а їх, невинних людей, насильно вигнали з рідних осель і везли у невідоме. Щовечора в церкві відправлявся молебень на честь Пречистої Діви, багато bonař'ян ходило на «маївки» з дітьми і в молитвах своїх благали Пресвяту Трійцю і Матір Божу, щоб у такий тяжкий час не залишали їх, а опікувалися ними. Відправили bonař'ян на Станіславщину трьома ешелонами. Один прибув до Отинії, другий — до Снятиня, а третій — до Городенки. Їхали більше місяця.

До Отинії потяг прибув уночі. Частину вагонів відправили до станції Годи-Турка. Отинійська районна влада звеліла переселенцям шукати собі хати в селах Угорники і Грабич, покинуті поляками, які виїхали до Польщі. Але там виявилися порожніми лише старі невеличкі, а деякі й розвалені польські халупи. Поляки, які жили в колонії Глибока, були записані на виїзд до Польщі, але не спішили виїжджати. Після одержання хабаря районне керівництво прискорило виїзд із села Глибока поляків і поселило в ньому bonař'ян. Таким чином, тут замешкали самі bonař'яни. Тих, що заїхали до Годи-Турки, поселили недалеко від Глибокої, в колишній польській колонії Станіславівці.

Бонарів'ян, що заїхали до Городенки, поселили в селах Дубки і Білка. До Дубок попала половина родини Пащаків, а також дід і баба моєї дружини — Іван та Єва Лиски з дітьми. Поселили їх там у нужденних халупах, хоч у Бонарівці вони здали добротні будинки і мали на це документи.

До Снятина bonaariv'jani прибули 2 червня 1945 року. Розмістили їх у селі Залуччі Горішньому, в хатах, з яких виїхали або чекали на виїзд поляки. Землю депортовані одержали, але засіяти її вже не вдалося, бо не було чим. Під час жнив ходили до місцевих людей жати за десятий сніп.

У 1946—1947 роках у Східній Україні та в Бессарабії почався голод, тисячі молдаван снували по селах Галичини в пошуках хліба. Це, звичайно, відбилося і на харчуванні галичан — багато людей голодувало. У наступні роки проводилася насильницька колективізація селян. У колгоспах люди бідували. Декотрим bonaariv'sким родинам вдалося перейхати до села Глибока, а іншим — до міста Снятина й за винагороду поселитися в добrotних будинках колишньої німецької колонії Августдорф.

Марія і Ярослав Пащаки.

Разом з усіма bona rіv'янами до Снятина приїхали й папох bona rіvської церкви Покрови Пресвятої Богородиці отець Іван Клюфас і автор цих спогадів — Ярослав Пащак з родиною. Перед їхнім приїздом більшовики заарештували священика села Залуччя. Єпархіальне управління на вакантну посаду прийняло отця Клюфаса. Батько Ярослава став дяком у церкві села Княже, а поселився з родиною в Залуччі Горішньому. Там же дістав хату і стрийко його Микола, а в Августдорфі — стрийко Адам, тітки Юстина, Параска, Анастасія і Теодосія з родинами.

Ярослав Пащак влаштувався учителем школи в селі Карлів (тепер — Прутівка) коло Снятина, одружився з учителькою Марією Іванічук, а згодом обоє вступили до Чернівецького університету. В Чернівцях восени 1949 року у них народилася донечка Ізяслава. Через кілька місяців Ярослава Пащака заарештували і засудили на 25 років ув'язнення. На такий же термін було засуджено і його брата Мирослава, 1924 року народження, а другого брата — Богдана — виключено зі Снятинського сільськогосподарського технікуму. Мирославова наречена, двадцятілітня учителька Ірина Мартинюк, шість років чекала на його повернення.

Бонарівські старожили, які тепер мешкають у селі Глибока, Іван Андрійович Опарівський (брать отця Василя Опарівського) та Роман Совтисік (обидва — 1909 року народження), активні члени всіх українських просвітянських товариств села, свідчать про те, що разом із Левком Опарівським, племінником Івана Опарівського, у 1943 році у Львові німці розстріляли Василя Падоха і Йосафата Голея²⁰. Після переселення в 1945 році більшовики заарештували й ув'язнили на довгі роки 36 bona rіv'ян. Серед ув'язнених були вже згадувані Ярославом Пащаком такі патріоти, які брали активну участь в українському русі в 30-х роках: Кость Лиско, Дмитро Совтисік, Юрій Добрянський, Микола Падох, Михайло Опарівський, Максим Кушнір, Антін Шуплат, Василь, Дмитро і Петро Качмарські, а також Семен Хом'як, Юрій Буцьо, Адам Голей, Марко Лиско, Михайло Хом'як та інші. Померли в ГУЛАЗі Кость Лиско і Йосафат Беднарчик. Загинули в боях за волю України воїни УПА Орест Качмарський, Маркіян Качмарський, Богдан Голей і Володимир Пітула.

Свій строк Ярослав Пащак відбував у Чернівецькій і Владимирській тюрмах, Воркутинських і Тайшетських таборах ГУЛАГу. Іван Вількос із Коломиї у своїх спогадах про Воркутинське повстання політичних в'язнів у 1953 році писав: «Українське підпілля на шахті № 29 очолювали Пащак Ярослав...» і три інші галицькі патріоти. У статті «Повстання політв'язнів у Воркуті влітку 1953 року» Ярослав Пащак теж описав цю розправу, під час якої було вбито 56 і поранено 283 особи, з яких багато померло (газета «Політичний в'язень». — Івано-Франківськ. — 1997. — 12 берез. — № 3; 19 трав. — № 5; 24 черв. — № 6).

Коли 1 серпня 1953 року пролунали кулеметні й автоматні черги по чотирьохтисячному натовпу безборонних людей, в'язні попадали. Військо почало стріляти у лежачих. Ярослав Пащак упав у рів, облитий кров'ю іншого в'язня, вбитого на місці. Коли закінчилось воркутинське побоїще, Пащака з іншими уцілілими в'язнями відправили до Владимирської тюрми. Після звільнення з ув'язнення, під час хрущовської «відлиги», йому заборонили проживати в Західній Україні, а також працювати учителем, хоч у вироку такого присуду й не було. Мусив виїхати на Східну Україну та працювати на будівництві нового міста Іллічівська до пенсії. Дочекався внука Володимира і правнука Ярослава.

Депортовані з Засяння українці, чесні, порядні, релігійні, поступово адаптувалися і вкорінилися на нових місцях, але ностальгія і любов до залишеної рідної землі домінують у душі кожного й донині.

Тепер bonaїв'яни внаслідок природного розселення живуть у різних містах і селах України, та компактно ними заселена від 1945 року лише Глибока, де старі й молоді спілкуються своїм діалектом нарівні з українською літературною мовою. Хоч у селі мешкає всього 70 родин (у Бонаївці було 220), незважаючи на економічну скрутку, вони за п'ять років побудували велику муровану церкву Покрови Пресвятої Богородиці. Якщо йти чи їхати широким асфальтованим шляхом із Хлібичина до Глибокої, то перед очима весь час красується блискуча, покрита оцинкованою бляхою баня. Село ж Глибока розкинулося не в глибокому яру чи в долині, а на похилому пагорбі.

Ярослав Пащак в Бонарівці, під Пітулчиним дубом. Серпень 1990 року.

Ярослав Пащак дуже тужив за рідним селом і Перемишлем та мріяв ще хоч раз їх побачити. Це бажання сповнилося влітку 1988 року, коли вдалося одержати дозвіл поїхати до Польщі з дружиною Марією і внуком Володимирком. Тоді оглянули Перемишль і Бонарівку. Вдруге з дружиною, дочкиою і внуком він там побував у серпні 1990 року. В листі до нас від 26 грудня 1990 року він писав: «В серпні були ми всі четверо другий раз в Перемишлі. Як звичайно, заїхали до Бонарівки машиною. Назад вертаючись, заїхали до Стрижева і окружною дорогою через Березів, Сянок, Ліско і Бірчу вернулись до Перемишля. Любувались нашою околицею, по красоті вона перевищує Гуцульщину з її прикрами страймкими горами. Не могли налюбуватись з найвищої точки Солоних гір на величні Бещади — край «білих лемків».

Показав я своїм і школу в Стрижеві, де вчився, і завів до пречудового стрижівського костьолу й показав також уцілілу хату в центрі міста, де я мешкав. Стрижів змінився до невпізнання. Ізі (вона була там вперше) дуже сподобалась Бонарівка, хоч заросла лісом і хат зосталось мало. Піднялись

ми вище, і так мені там приємно було на душі, що не хотілось із того місця відходити. Нафвали грушок маленьких на подвір'ї колишньої хати Митра Лешкового. Вони нам стали в пригоді в поїзді Перемишль — Одеса, коли було душно і дуже хотілося пiti. Ті грушки відганяли спрагу. Поляк із Годови, який вимурував на нашому і Кайтановому подвір'ях хату, дозволив нам нафвати скільки хочемо яблук. Поляк цей має 15 гектарів поля, живе сам і ледве їх обробляє своїми тракторами. Показував він нам хату, завалену мішками з житом, і скаржився на те, що нема кому його продати. Обідали на Луговій площі, яка дивом не заросла лісом. Надсилаю два знімки: під Пітулчиним дубом і коло каплички...²¹

Бонарівка ще має 50 хат, а села в околицях Перемишля і Бірчі зовсім заросли лісом, тільки де-не-де є по н'ять хат — нових, мурованих, кількаповерхових, що їх будують наші люди, повертаючись із західних польських земель. У місті Перемишлі живуть тепер 12 тисяч українців. Повернули їм цієї осені будинок колишньої школи імені Шашкевича».

Дуже хотілося Славкові (так його називали рідні і друзі) ще побувати в Перемишлі. В листі до нас від 29 березня 1991 року він писав: «Мене дуже тягне до Перемишля. Я люблю ходити по його вулицях і згадувати молоді роки... Коли ми вдруге побували в Бонарівці, мали більше часу, і я походив по ній довше, ніж у 1988 році».

У лютому 1992 року Ярослав Пащак гостював у нас, у Рогатині, кілька днів. Згадали минуле, обговорили сучасне — наговорилися досхочу. Леся попросила його написати спогади, особливо про рідне село. В грудні йому сповнилося сімдесят років. Я написав акровірш, привітав його з ювілеєм:

Сімдесят — це людська рання осінь,
Лагідна, тривожна чи тужлива,
Або ще багате наше жниво
В світовому морі стоголосім,
Країного життя предвічна мрія,
Одинока пам'ять молодечча,
Віра в людську добромуту, надія
І від злого лиходія втеча.

Просимо у Бога небагато:
Ангельської чистоти, здоров'я,
Щастя, у любові повнокров'я,
Адже це є ювілейне свято —
Користь з Твого досвіду і знання
Обережно розсівай усюди;
Все Ти пережив — Твоє страждання
Іншим людям зрозумілим буде.

Рогатин, 27 листопада 1992 року

Ще двічі побував Ярослав Пащак у Перемишлі — у 1994 та 1995 роках. У листі до нас від 13 червня 1994 року він писав: «Виїжджаю 21 червня на п'ять днів. Я давно знав, що у червні буде з'їзд розкиданих по світу перемишлян, і хоч мріяв побути там, побачити ще живих своїх товаришів, яких не бачив з 1939 року, знав також і те, що грошей у нас на поїздку не буде. Але коли отримав офіційне, із гербом Перемишля, запрошення від товариств «Перемишина», що у Львові і Торонто, та від Перемишльського українського товариства, всі мої рідні захотіли, щоб я поїхав, сказавши: «Складемось потроху — і їдь! Все одно не забагатіємо. З'їзд буде тривати до 26 червня включно».

А ось як описує Славко відчуття рідної землі в листі до нас від 26-го грудня 1994 року: «До рідних у Залуччі і Карлові не їдемо, бо квитки стали такі дорогі, що й пенсії не стане для двох. А ѿ мені, і Марії хочеться побути на свята серед своїх, на своїй землі, бо, повірте, хоч і живемо тут уже тридцять восьмий рік, відчуття рідної землі в нас не з'являлося, а тільки розумом ми сприймали тутешні околиці як рідну землю. А от коли приїжджаю в Перемишль, то мені здається, що я дома, а не на чужій землі».

Всі листи Ярослава Пащака писані до нас з Іллічівська. Я процитував ті абзаци, які стосуються його поїздок до Перемишля і Бонарівки та характеризують його ставлення до рідної землі. В останньому листі від 14 квітня 1995 року він виклав своє бачення нашого теперішнього становища: «Жити стало нестерпно не тільки із-за матеріальних труднощів, а ѿ тому, що гнітить нас та безперспективна ситуація, що склалася в державі. Два роки «вожді-патріоти» скликували з'їзди, наради, мітинги, хизувалися своїми про-

мовами і високими посадами і більше нічого не робили. А ти спокійно розкрадали країну, тишком сміялися з «патріотів» і ввергли нас у яму, виходу з якої знайти майже неможливо. Тим часом наші «вожді» розсварилися між собою, бо кожний із них вважав, що тільки він, а не хто інший, має право бути «вождем нації». Я завжди вважав ворогом усякого, хто не гуртував, а розсварював людей наших і творив свої гуртки і пафтійки». А продовженням цієї думки є абзац із його листа від 10 лютого 1994 року: «Завжди згадую наше підпілля, як ми ходили, слабо вдягнені і взуті, ніхто нас не фінансував, самі себе утримували, ділилися всім, помагали один одному, вірили в те, що дочекаємося свого. Як шкода цих прекрасних людей, які життя своє віддали за нашу справу. Не уявляю собі, як можна було за два роки розкрасити таку велику і багату країну, як наша».

Журився, що через брак грошей не зможе поїхати на 100-ліття своєї альма-матері — Української державної гімназії в Перемишлі. Та з Божою допомогою влітку йому вдалося поїхати. Повернувшись задоволений і щасливий з того, що походив, поїздив по рідній землі, зустрівся з товариша-ми, яких не бачив п'ятдесят років. А через кілька місяців — відійшов у вічність.

Батьки Ярослава Пащака померли у Залуччі Горішньому: мати — в 1984 році, на дев'яностім році життя, а батько — у 1986 році, коли йому йшов 91-й рік; брат Мирослав загинув у шляховій пригоді у віці 63 роки. А брат Маркіян помер у Калуші в 1966 році, на тридцять третьому році життя.

Ярослава Пащака поховали на самий Святий вечір — 6 січня 1996 року на цвинтарі в місті Іллічівську біля Одеси. В Іллічівську залишилися вдова Марія, осиротілі дочка Ізяслава, внук Володимир і правнук Ярослав. Сестри Євгенія і Марія проживають нині у Залуччі Горішньому, брат Богдан — в Одесі.

Нехай ця книжка спогадів Ярослава Пащака про його рідне село Бонарівку, місто Перемишль, Надсяння і Лемківщину в широкому історичному аспекті буде букетом квітів на його могилу і перлиною у скарбниці національної пам'яті.

Олександр Болехівський

ДОДАТКИ

СПОМИН ПРО БОНАРІВКУ*

Цілий окремий світ

Бонарівка! Ані не знат я, що таке село існує до часу, коли одного дня викликано мене телефоном з редакції «Діла» на поверх низче, в будинку Ринок ч. 10, до Централі Матері Просвіти. Мій любий д-р І. Брик, голова, і шляхетний С. Магаляс, секретар гол. управи, запропонували мені поїхати на велике Просвітянське Свято до Бонарівки. Вияснювали: це – центр справжнього українського острова під Коросном, звідусіль оточеного поляками, решта колись суцільної нашої території. Ні-ні, не Лемківщина, казав д-р І. Брик, від Лемківщини відділений цей острів теж широкою смugoю поляків. Кілька сіл тримаються міцно, добре зорганізовані, тепер роблять Просвітянське Свято, просили делегата з Матері Просвіти, бо досі мало хто туди заїздив, а з Централі таки ще ніхто ніколи їх не відвідував. Показали мені на мапі, дали на дорогу й адресу: зголоситися до о. декана Клюфаса в Бонарівці; повідомлення, що приїдете, піде ще сьогодні.

В найближчу суботу потяг поніс мене в далеку, як на Галицьку Волость, дорогу. Перемишль, Ряшів, пересівся на Коросно. В Коросні чекала на мене, як завжди при таких поїздках, фіра (підвода) з добрими кіньми і двома людьми, з якими за час дороги ми стали приятелями. Їхати було добре дві галицькі милі, пізно увечері в'їздили ми в повне садків село, на дорозі чекали нас люди, і по селу з місця пішла вістка, що делегат приїхав. На подвір'ї приходства вітали мене о. декан Клюфас з їмостею, двома синами, дочками. Відразу сіли до вечері. Отець декан був наче зі старої книги – високий, худий, суворий на вигляд, але й з усміхом батька і приятеля.

* Курдицьк Анатоль. Спомин про Бонарівку // Поступ (ж-л, Вінніпег).— Передрук з «Лемківщини». — Ч. 2. — 1981.

Львівський гість був цікавий на Бонарівку і завтрашнє свято, господарі – на вістки зі Львова і світу.

В час вечері прийшли люди і сказали, що в будинку Читальні повно людей і якщо я можу, то просять прийти. Це було зворушливо. Будинок Читальні Просвіти – велетенська, під народний стиль, поверхова будова з дерева світила всіма вікнами. Прекрасна театральна зала, читальня з бібліотекою, крамниця кооперативу і кредитової спілки, нагорі – кімнати Союзу українок і Лугу. Повно ясних облич, міцних стисків рук. Голова кружляла від розмов зі старшим, повносилими, молодими.

Неочікуване й неймовірне

Чергового дня, в неділю, була вроциста відправа. Народу в церкві і довкола неї – як на велетенський празник. Хор – Львів міг би позавидувати! Я чув, як на мене спиралися всі погляди, ледве протискався, знову вітаній та стискаючи десятки рук, до господарів, що взяли мене на обід, на який отець декан запросив також голову Читальні, Кооперативи, Лугу, Кредитівки і Союзу українок.

Десь о четвертій годині пополудні мені дали знати, що нас чекають. Під будинком Читальні, який тепер, удень, та серед клумб із квітами виглядав на справжню палату Просвіти і лопотів на вітрі прaporами України, було більш тисячі людей. Не змогли поміститися в залі – всі вікна було відкрито, щоби ті, надворі, чули все зі сцени. Від дороги до входу до будинку стояли шпалерами лави Лугу в одностоях, делегат Матері Просвіти, отець декан із родиною, голови організацій села пройшли на місце під самою сценою. Тут ще раз доводилося стискати руки: голів Просвіт та організацій із сусідніх сіл, з цього українського острова, учителів, студентів. Це було щось таке, чого я досі не переживав.

Свято було до подробиць обдумане і підготоване. Промови, декламації, виступи хорів – не хотілося вірити в те, що це – на селі, за кількасот кілометрів на захід від Львова, перед польського моря!

Нарешті – моя промова. Я піднявся, щоб іти на сцену, та довкола сталося щось непередбачене. Залунали хмароломом оплески й вигуки. Я пішов, наче тріумфатор, а коли станув

на сцені, то не міг опануватися: люди не тільки плескали й кричали «Слава!», а й плакали! Плакали, як діти, аж шльох стрясав стінами.

Слово про бастіон

Тривало довший час, заки все це спинилося і заки я зміг заговорити. І я почав з того, що Бонарівки я не знав навіть із мапи, що її не знають багато українців, але знає про неї Мати Просвіта. Знає і пам'ятає, а мій приїзд сюди – доказ того, що всі ми – велика просвітянська родина, один і той самий народ, що йде до своєї мети і для неї працює. Я говорив, що Бонарівка – наш бастіон, найдальше на захід висунена фортеця українства, і що ми на неї рахуємо. Знаємо, що вона витримує найбільший тиск, але мусить вистояти на варті та в поготівлі, бо раз вона вступиться чи впаде, ворожий фронт тиснутиме на нас безпосередньо. Я казав, що я вже знаю з оповідань і розмов, які тут люди, і казав, що передам усій Галицькій волості вістку про них, тих братів і воїків, які стоять на бастіоні, вперто і жертвоно, що ми горді за них та що завжди будемо з ними, якщо їм буде потрібно підтримки чи помочі. Що прапор Просвіти й організаційних її дітей і тут мусить лопотіти гордо, на славу українського народу і як знак його незігнутої волі бути господарем на своїй, прадідній, землі...

Мені ледве давали говорити. Я губився серед оплесків і знову шльохів, часом просто ридань. Ледве зійшов зі сцени, ледве досидів – таке усе це було величне, святочне, будуюче і неймовірне.

А потім я пішов по селу. Ні, такого села, мабуть, по всій Галицькій волості не було, я принаймні не бачив. Острів під Кросном мав сім сіл – Близнянку, Бонарівку, Ванівку, Красну, Опарівку, Ріпник і Чорноріки, але столицею його була Бонарівка, а її «конкурентом» – Опарівка. Крім кількох учителів, студентів і студенток, не було тут інтелігентів і ніхто сюди не заїздив. Але батьком усього життя цього «острова» був о. декан Клюфас, і його поважали, як гетьмана. А на місці була своя – міцна, високо й самотужки освічена, патріотична аристократія з селян, – дай Боже нам мати таких інтелігентів! І отець декан умів їх віднаходити та ставити у проводі місцевого життя: головами всіх місцевих

установ, диригентами хорів, провідниками театральних гуртків, секцій Союзу українок, Лугових чот були селяни,— незабутні і такі, яких Україна потребує. Село саме собі провело і збудувало дорогу, хати і подвір'я були прекрасні. Луг зробив чудовий майдан для вправ, огородивши його березовим частоколом з майстерною брамою. Ба, навіть на дубі, з під якого било джерело, висіла на ланцюжку квarta, і на дощинці було написано «Лугова криничка». Як Вам це подобається?

Безсмертна Бонарівка

Я повернувся до Львова і не знаходив слів, оповідаючи д-рові І. Брикові про мої відвідини Бонарівки й дякуючи за вислання мене туди. Потім у кількох числах «Неділі» я вмістив репортаж із того справжнього бастіону. Чергових вакацій був я з дружиною в Бонарівці, і жили ми в селян, які стали нашими назавжди інтимними приятелями. А ще потім, перейшовши в 1939 році Сян і вискочивши з кітів «визвольників», куди я міг податися? До Бонарівки. І тут, в іншого мого друга з селян²⁰, прожив кілька тижнів, поки мені не було скинено гіпсу з розбитої бомбою ноги.

Сьогодні Бонарівки немає. Її вивезено кудись на Теребовельщину²¹. Але вона живе як символ українського бастіону, що витримав усі натиски і не здавався ніколи.

Анатоль Курдидик

СПОМИН ПРО АВГУСТДОРФ

Августдорф заснували німецькі колоністи, які за німеcko-радянським договором виїхали звідти перед Другою світовою війною.

Село розташувалося на північ від міста Снятина, на високому пагорбі, з якого на тлі далеких Карпатських гір, що пролягли далеко за Прутом, височить міська ратуша. Обабіч від неї здіймаються над зеленими шатами дерев бані двох церков. А трохи лівіше, в напрямку Чернівців, костел і синагога.

Від міської ратуші до центру Августдорфа — рівно 3 км. Свою колонію німці побудували літерою «Н». Ліва сторона цієї літери спускалась вниз і сполучалась з вулицею Прикордонною у Снятині. Вона називалась так тому, що до війни неподалік від Августдорфа по маленькому Турецькому потоку пролягав кордон між Польщею і Румунією, а з 1939 рр.— між СРСР і Румунією. Чавунні стовпчики на бетонних підмурках на відстані близько 50 метрів один від одного простояли до колективізації початку 50-х років, а потім їх використав колгосп «Комунар» для будівництва тваринницької ферми. Центральною вулицею Августдорфа вважалась «перемичка» літери «Н». Там же стояла німецька католицька кірха і великий гарний, критий оцинкованою бляхою клуб. На жаль, при потуренні влади і байдужості заклопотаних щоденними турботами людей наприкінці п'ятдесятих років цей клуб розтягли два сусідських «газди». Залишились лише посаджені біля нього горіхи і невеликий спортивний майданчик. Лютеранська церква, пізніше перебудована під приміщення для будинку інвалідів, стояла при в'їзді, напроти садиби М. Павлюка. По війні в Августдорфі розмістилась військова частина. В одному з будинків, за клубом, мешкав німець Нібергаль з дружиною-ук-

Григорій Буцьо. Світлина з посвідчення ріпника села Ванівка.

Лиска, Марти Худоби. З Джуркова — Степана Хом'яка, Афтана Левка, а також дід Гриць Буцьо з сім'єю сина Миколи, та ще родини з цих та інших сіл.

На Августдорф з Сорок ми переїжджали влітку польовими дорогами колишніх Гвіздецького та Заболотівського районів. Приїхали до Снятина пізно. Коні були потомлені, і батько не став виїжджати на високий Холявчуків пагорб, а зупинився в родині пані Крупської, що мешкала в будинку над потоком, який тече з с. Потічок. Там нас привітно прийняли. Віз, навантажений майном, помістився у високій столі, де ми і заночували.

Рано ми були вже дома. Татові, за документами про вартість залишеного нового будинку в Бонарівці, виділили два помешкання: одне на Августдорфі, куди ми і приїхали, а друге — цегляний просторий будинок на вулиці Марка Чемершини, в центрі Снятина. З часом батько був змушений за безцінь продати цей будинок, бо в сім'ї не було повнолітніх дітей, які могли б успадкувати його. Дім на Августдорфі — великий цегляний, з трьох кімнат, кухні, комірки й коридору — стояв на центральній дорозі, фасадом на південь.

райнкою. Вони не виїхали до Німеччини. Невдовзі Нібергаль помер, і його поховали в родовому склепі на німецькому цвинтарі.

Про запланований від'їзд військових з Августдорфа стало відомо бонарів'янам.

Антін Качмарський і мій тато Юрій Буцьо були ініціаторами переговорів з місцевою владою про переселення родин бонарів'ян. З Сорок в Августдорф,крім нас, разом з родиною діда Василя Голея переїхали сім'ї Олекси Беднарчика, Олекси Голодинського. Із Залуччя приїхали родини Антона Качмарського, Адама Пащака, Юстина

У дворі — стайня, вглибині, під великим садом, — стодола. Августдорф побудовано з німецькою акуратністю за чітким планом. Широка, добре вимощена дорога, обладнана містками (трубами) для дощових вод, — одним біля будинку, де поселився О. Беднарчик, другим — біля костелу. Побіч — фоси, за ними з обох боків тротуари. Вздовж тротуарів висаджено сливи. На однаковій відстані від тротуарів споруджено будинки. Садиби були розраховані на 2 будинки — для господаря і сина. Тому деякі будинки стоять близько один до одного там, де син побудувався, інші — ширше. Пізніше ці родини виграли не лише ширину двору, але й городу, коли колгосп відрізав його всім рівно від дороги на 100 м. Так, у нас за цими ста метрами залишилось чи не півсаду, який з часом донищили як люди, так і трактори, що орали ці відрізані городи разом з полем.

Біля кожного дому скраю стояла стайня, а далі, в кінці подвір'я, — стодола. Перед будинками вздовж вулиці росли ясени, ялиці. Ще й сьогодні вони стоять біля хат О. Голодинського, С. Голея, костелу, де в прибудові мешкав колись священик, а після війни була розміщена Августдорфська початкова школа, яку я закінчив 1950 року.

Вчила нас Юстина Василівна Чепига. Ми з нею ставили на сцені «Рукавичку», танцювали і співали, були учасниками районних конкурсів.

На жаль, сьогодні на Августдорфі з'явилися добудови і перебудови, які порушили той строгий архітектурний і садово-декоративний рисунок села, що був тоді, коли ми перехали.

Але життя є життя, і не може все стояти так, як було раніше. За селом пролягали дреновані поля, які перетинали із заходу на схід так звані долини — Перша Долина, Друга, Третя і так аж до Теребеж під Стецевою, де жила родина Долошицьких з-під Лютчі. З долин витікали струмки, що впадали в Турецький потік, який плив з півночі на південь до села Кулачина і впадав у річку Прут. На цих полях всім переселенцям наділили землю. Наше поле пролягло між Першою і Другою Долиною. На межі росла велика розлога груша. Та працювали на цих полях недовго. На початку п'ятдесятих почали «записувати» в колгосп. Контора розмістилась на вулиці Прикордонній в половині хати

сина священика Сингалевича, який учителював на Августдорфі.

Все стало «нашим». Колгосп «Комунар» охоплював північну частину міста, зокрема і вулицю Гоголя, якою став Августдорф, здається, в 1947 р.

Крім німця Нібергаля, на Августдорфі мешкали родини Павлюків, Маслянки, а також дещо осторонь, на Стецівській дорозі, якою щоп'ятниці до Снятина на базар тягнулись вервечки жінок в чорно-білій покутсько-буковинській одежі з бесагами на плечах, мешкали родини Ляшкевичів, Мардевичів, Цибульки, Миколи Костинюка, звідки походить відомий на Івано-Франківщині енергетик Богдан Костинюк. Марія Ляшкевич залишилась одна з дітьми — Григорієм, Любою і Тарасом — після арешту чоловіка Петра, котрий не повернувся з заслання. Доля цієї колись заможної родини — це окрема історія, але й сьогодні пам'ятаю цю красишу, мужню і роботячу жінку, що, крім дітей і хати, втратила все, але зуміла вистояти, важко працюючи в колгоспі, і дала вищу освіту своїм трьом дітям.

В різний час переїхали на Августдорф жителі навколоїшніх сіл. Це родини Вагілів, Кунічаків, Марії Ткачук, Романовичів, Кравчуків та інші.

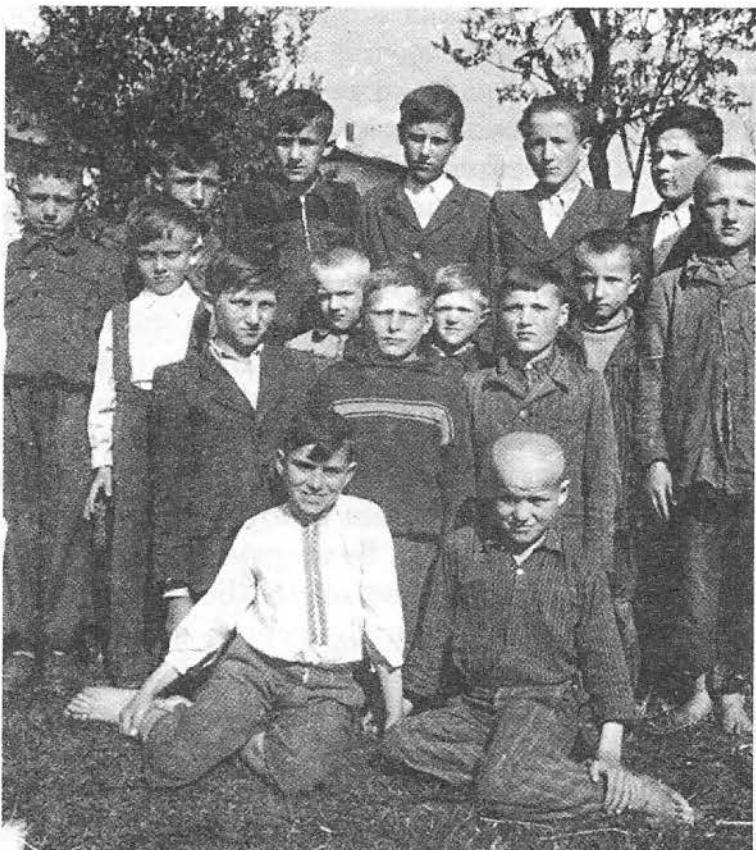
Поселились на Августдорфі також переселенці з Лемківщини — родини братів Яворницьких, В. Тваринського, Г. Баньковської, С. Макара, Ю. Беци та з Ярославщини — Савойка, Горошка. Всі ці люди з різних країв жили посусідськи, дружно, виручали й допомагали одне одному.

Після утворення колгоспу і життя перебудовувалось по-іншому. Забрали коней, млинки, вози, сани. Розібрали всі стодоли, щоб з демонтованих матеріалів побудувати колгоспні ферми. Пам'ятаю, що сани з усієї території колгоспу позвозили в стодолу Олекси Голодинського, нашого сусіда. Ми, діти, зо два роки влаштовували на тому звалищі ігри.

Людей звели в бригади. Була будівельна бригада, де працювали Антін Качмарський, Олекса Голодинський, Станко Яворницький, Адам Пащак, Станко Макар та інші.

Жінки, як старші — моя мама, Ксеня Голей, Марта Худоба, так і молодші — Марина Беднарчик (ланкова), Славка Хом'як, Марія Голодинська (Хом'як), Катерина Худоба (Голей), дочки Насти Падох — Марія і Надія та багато інших, працювали в полі.

*Діти
Августдорфа.
1953 р.*

Афтан Левко був ковалем колгоспу, мій вуйко Федір (Голей) — його підручним.

Працювали і на інших роботах. Вуйко Петро забрав до себе в Неполоківці на лісокомбінат, де він після закінчення Коломийського деревообробного технікуму працював головним механіком, брата Івана, коли той повернувся з армії. Там він став кваліфікованим механіком. Високопрофесійним кравцем став Василь Голодинський. Брати Беднарчуки (Гутові) виїхали в Росію. Іван і Мирон живуть там і тепер, а Петро жив на батьківщині дружини в м. Тальному.

Стрийко Микола працював конюхом на нашій бригаді колгоспу «Комунар». Пам'ятаю випадок, коли згоріла стола і від неї почала горіти конюшня. Стрийко виводив коней, а останній кінь витяг його напівпритомного з палаючої будівлі. Грамоти, а тим більше премії, він не отримав, зате довго викликали на допити, чи, бува, не він підпалив конюшню. Добре, що знайшли свідки, які бачили сусіднього

хлопчика, що грався в стодолі, і він призвався, що розклав там багаття.

Перші роки були, може, і легшими. Більше було роботи з зерновими. Сіяли кок-сагиз, чумизу. Садили городину. А пізніше все перекрив буряк. Це була справжня панщина для всієї родини: просапати, прорідити, викопати, скинути на купки, очистити, знову скласти, викинути на машину, поїхати на залізничну станцію і знову, як і до цього, вручну, гляями (вилами) скинути з машини на кагат.

А рядків багато, краю не видно, з кожним роком ділянка все більшала.

Хоч працювалось людям у молоді роки важко, але весело. Приїздили на роботу з піснями (в колгоспі з'явилася машина — газон). Літніми вечорами дівчата і хлопці збирались, як повелося, біля Беднарчиків або біля Марти (Худоби), і пісні лунали аж за північ. Беззаперечний верх тримали «наші», bona r'яни. По-перше, нас було значно більше. По-друге, bona r'вка вміла співати. Співанок власне bona r'вських, етнічно-замішанських було дуже мало. Їх (вважаю, що даремно) витісняли в 30-ті роки, ще в bona r'вці, загальновідомі українські пісні, що прийшли в село після живих контактів з Великою Україною, про що згадує в книжці Ярослав Пащак, та, головне, через роботу «Просвіти». Це пісні народні, пісні Миколи Лисенка, пісні з постановок українських п'єс.

Найкращими співаками, яких об'єднав хоровий і драматичний гурток при клубі Августдорфа, були Мирон Хом'як, Мирон Левко, Петро Голей, Богдан Левко, Іван Голей, Йосип Маслянка. Серед молодших, моїх однолітків, добре співали Василь Хом'як, Василь Голодинський («З Гірки»), Петро Беднарчик, Володимир Яворницький. В дівочому хорі вирізнялись Марія Голодинська (Хом'як), Ярослава Хом'як (Маслянка), Катерина Худоба (Голей), Ганна Беднарчик (Хом'як), Надія Падох та ін.

Завклубом довгий час працював Стефан Москалик, якого всі по-доброму називали Башко, бо любив він після армії говорити: «Треба мати башку», «думай башкою». Це був дуже активний і щирий чоловік. Надавався до цієї роботи, любив її. Без нього багато чого не вийшло б. Десь у 1956—58 рр. ми ставили одноактну п'єсу «На перші гулі». Я, батько молодої дівчини, починав її словами: «Олено, загнала корови?»

Хор у нас був невеликий, але злагоджений, згуртований. Ми ставили вистави і виступали хором не лише дома, але і в Стецівці, Кутах, Горішньому Залуччі та інших селах. Соло виконував Мирон Хом'як, що мав прекрасний тенор, здавалось, безмежної висоти. На жаль, він, як і його однолітки, хлопці і дівчата 1930—1935 років народження, не здобув належної освіти. Переїзд позбавив їх можливості закінчити школу, і вони переважно залишились на різних роботах в колгоспі, а пізніше в будинку інвалідів чи в учгоспі технікуму, який розмістився на Августдорфі. Окрасою хору був соліст Мирон Левко, коли він, навчаючись у зооветеринарному інституті, приїздив на канікули. (По закінченні інституту працював в Городенківському районі, зокрема головним ветеринарним лікарем району. В цьому ж районі працював головою колгоспу і вчений-агроном Богдан Беднарчик (Луцийн).

Коляда на Августдорфі: Володимир Яворницький, Василь Хом'як, Петро Голей, Зиновій Буцьо, Федір Голей, Іван Голей, Василь Голдинський, Михайло Кунічак, Мирон Хом'як біля хати Голеїв.

У Львові, вже студентом, я слухав Левка як соліста інститутського хору.

Навколо клубу об'єднувались хлопці і в спорті. У нас була досить сильна волейбольна команда. Ми вигравали у збірних сусідніх сіл, таких як Потічок, Кулачин. В основному складі були Мирон Левко, Іван Голей, Зиновій Буцьо, Василь Голодинський («З Костківки»), Богдан Беднарчик, Василь Хом'як. Гарними гравцями вважались Степан Москалик, Федір Беца, Григорій Беца, Тарас Ляшкевич, Федір Яворницький, Федір Голей.

Вряди-годи приїжджав додому Степан Романович, який прекрасно співав в квартеті разом з Мироном Левком, Петром Голеєм і Мироном Хом'яком. Степан добре грав і в волейбол.

Молодша генерація більше полюбляла футбол, зокрема Василь Голодинський («З Костківки»), Богдан Беднарчик (Луциїн), Василь Хом'як, Григорій Беца, Богдан Костинюк, пізніше — Іван і Юрко Голеї (Тимкові), Роман Голей (Христинин).

Я, представник Августдорфа, грав у районній збірній команді школярів з волейболу і молодіжній футбольній команді Снятина. Але найрадіснішою подією для bonaїв'ян у ті роки було весілля, на яке з'їжджалися «наші» звідусіль. Зустрічались рідко, а тут траплялася оказія. Залишилося в моїй пам'яті весілля Марії Голодинської («З Гірки») і Мирона Хом'яка, на яке я приїхав в січні 1957 р. з інституту. Вступне слово виголосив саме Ярослав Пащак, двоюрідний брат молодої. Він згадував ліси і гаї Бонарівки, спів птахів, дзюрчання струмків. Це був незабутній виступ. Люди плакали. Проминуло 12 років від дня виселення, а все це не забувалося, залишилося в серці.

За день до цього відбулося весілля Івана Голея і Катерини Худоби. Приїхали гости з Залуччя, Глибокої та інших сіл.

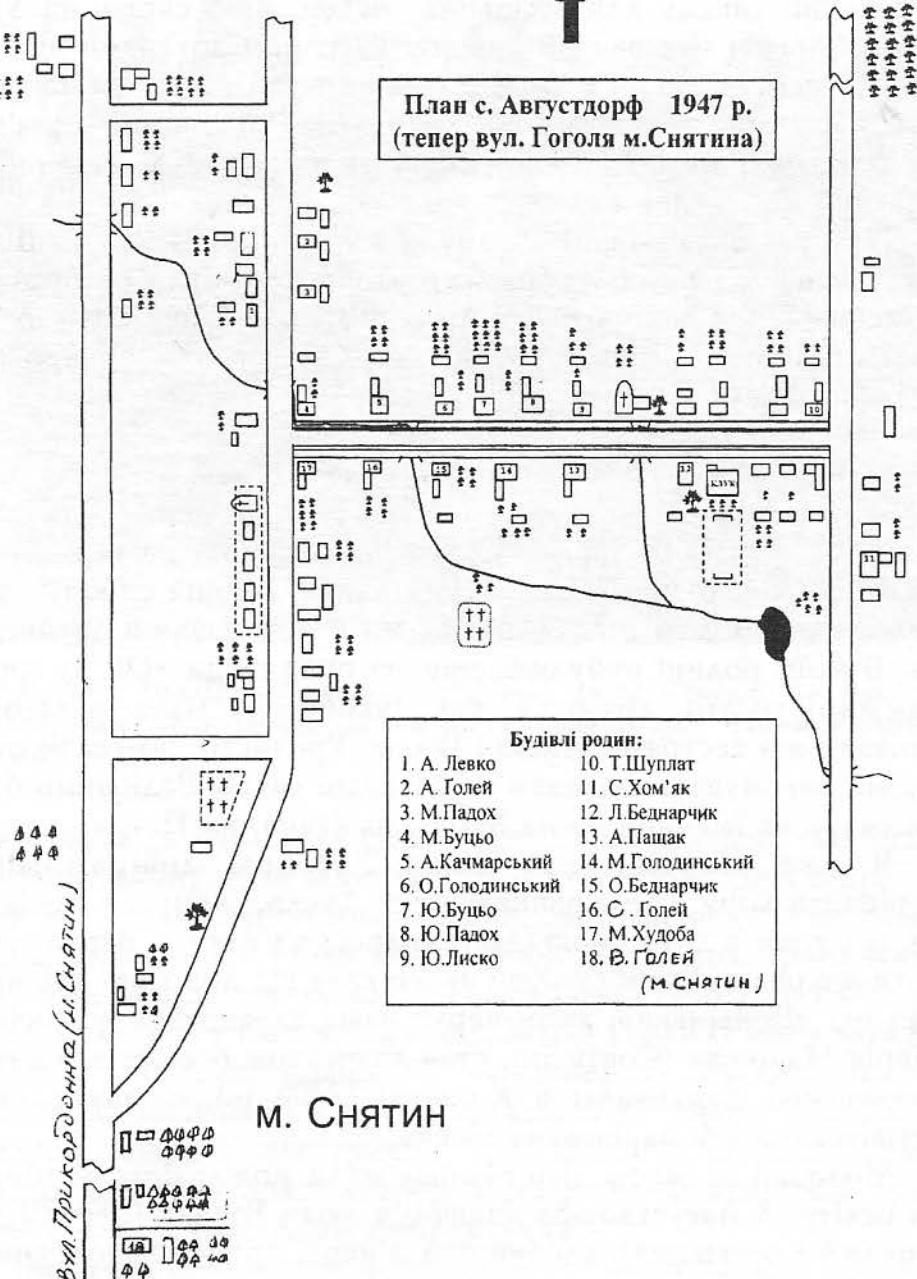
Линули наші bonaївські весільні мелодії, які вперше на Августдорфі заграв Михайло Хом'як: «Оріхове сіделечко і кінь вороненький...» та «А у наших галичанок» з гучним приспівом: «А інженер, великий пан, не дивиться на очі, на чорні брови, на красу, лише долярів хоче».

Дуже красивим був вивідний танець. Весільний староста під повільний вальс виводив молоду. Проходив з нею коло,

Пн.

План с. Августдорф 1947 р.
(тепер вул. Гоголя м. Снятин)

підводив до молодого, і вони робили наступне коло. Далі проходила перша дружка і так далі. Нарешті оголошувався загальний танець для весільних гостей. Як і скрізь на Україні, гарним був звичай викупу. Весело, з дотепами відбувалося перевдягання в «молоду» на другий день, «на поправинах». Найкраще цю роль виконував Володимир Хом'як (Влодко Цурів) з Глибокої, який за вдачею був веселий і здатний на всілякі жарти та вигадки.

Він працював в Івано-Франківську разом з Методієм Шуплатом на залізниці. Добрими товаришками були і їхні дружини — Ганна Беднарчик (з Августдорфа) і Ганна Качмарська (з Глибокої). Вони створили один з осередків bona rīv'yan в Івано-Франківську. В цих осередках збирались на свята, на іменини звідусіль.

Одного разу спів в хаті В. Хом'яка (Цурового) на вулиці Чайковського, за вокзалом, зібрав сотні людей. А співали Хом'яки, Голеї, Шуплати, Совтисіки, Фецові (четири брати, чотири голоси). Співали цілі родини. Вміння співати «на голоси», як і самі тексти пісень, ми всмоктували з дитинства. В моїй родині найулюбленнішою була пісня «Ой за гори кам'яної голуби літають», яку виконували мама з татом. Співав і я з сестрами Генею і Галею. Урочисто, по-святковому ми виконували колядки на Різдвяні свята. Радісними були свята на іменини — на Марії, на Івана, на Петра.

Я вже згадував про Івана Кушніра, довголітнього керівника хору «Лемковина», Леся Лиска, скрипала і співака, що живе з дружиною Олександрою в Снятині. Варто згадати ще раз с. Глибоку. Хор цього села під дорогою для нас назвою «Бонарівка», яким керує наша талановита землячка Марія Мачошак (Совтисік), став лауреатом Всесвітнього гуцульського фестивалю в Коломії (2000 р.) за виконання лемківських і bona rīv'yan пісень.

Молодші за віком діти пізніше мали можливість отримати освіту. З Августдорфа вийшов у люди Василь Голодинський («З Костківки»), здобув фах лікаря, працював головним урологом Волинської області. Зараз живе і працює в Луцьку. Його сестра Катерина — педагог, закінчила Чернівецький університет. Цей же вуз закінчила моя сестра Євгенія (математичний факультет), сестра Галина — інженер-економіст — здобула освіту в Харкові. Брати Голеї (Тимкові) Іван, Юрко — інженери, їхня сестра Катерина — вчений-економіст,

Родина Голей у Снятині (сидять: зліва направо — Василь Голей, Михайло Голей, за ними стоять瑪рія Голей і Анна Голей).

очолювала економічну службу однієї з найбільших сільгоспартілей району. Діти Миколи Падоха — Ігор і Олександра — теж закінчили вищі учбові заклади. Здобули вищу освіту Настя Шуплат, Надя і Оля Голей, Ярослава Падох, Ірина Качмарська, Марія Лиско, дочки Ганни Голей — Марія і Ольга, що поселилися в Снятині пізніше. Марія Голей (Раборська) — інженер-електрик; працівник «Обленерго» Василь Пащак очолив залізничне управління калуської «Оріани». Там же, в Калуші, працює електриком мій двоюрідний брат Олег Буцьо. Головним архітектором міста Івано-Франківська працював наш земляк Адам Добрянський.

Закінчив сільськогосподарський технікум Василь Хом'як. Музичну освіту здобув Петро Голодинський («З Гірки»). Син Івана Голя, Роман, закінчив Чернівецький медінститут. Живе разом з дружиною Ольгою і дочкою Оксаною і працює в Коростені Житомирської області. Багато хлопців і дівчат, здобувши освіту, роз'їхалися по світах, отож вулиця Гоголя значною мірою втратила своє bona fide обличчя.

Велика родина. Весілля bonaфів'ян і покутян.

чя. Третє покоління, що живе там,— покоління снятинців. Крім цього, вулиця розширилась, бо приїхали на роботу люди в учгосп технікуму. Там же довгі роки працює мій двоюрідний брат Ігор Буцьо. А ще шлюби молоді з різних сіл і міст. На жаль, на сьогодні не вдалось зробити щось конкретне, щоб зберегти в пам'яті мешканців історію колишнього Августдорфа,— нема навіть місця, де можна було б спробувати створити щось на зразок краєзнавчого музею. Клуб розібрали, костел «спалили» хімікатами, цегла знизу «підгнила», висипається. А можна було б зробити хоч би фотомонтажі, бо ж збереглось багато світлин Петра Голея часів 50-х років, інші експонати, які є свідками тих і пізніших років.

Зиновій Буцьо

ПРИМІТКИ

¹ У праці Дмитра Блажейовського «Історичний шематизм Пере-
миської єпархії з включенням Апостольської Адміністратури
Лемківщини (1828–1939)». – Львів: Каменяр, 1995, на стор. 108–109
читаємо (у перекладі українською мовою):

Бонарівка (Боднарувка, Бонарувка), повіт Коросно

Покрова

Історична довідка: Дуклянський (після 1842 – Короснянський)
прихід. Дерев'яна церква побудована у 1841 та відремонтована у
1897. До цього приблизно з 1828 існувала старіша дерев'яна церква.
Церква використовувалася римо-католиками після вигнання ук-
раїнців 1946 р.*.

Перші згадки про село датуються 1439 роком, але сам прихід
уперше згадується у 1684 р.

1934 р. прихід був підпорядкований адміністрації Лемківщини.

Пастори:

Василь Глушкевич (1828–1829)

Посада вакантна (1830–1831)

Михайло Юрчакевич (1832–1837)

Іван Котович (1837–1839;

1839–1864)

Юліян Хиляк (1864–1865)

Яким Савчин (1865–1877)

Антін Масляник (1877–1878)

* Переселення Бонарівки відбулося в 1945 р. — З.Б.

Антін Масляник (1878–1887)

Євстахій Пелех (1887–1889;

1889–1895)

Іван Мудрий (1895–1896;

1896–1924)

Олексій Хархаліс (1925–1927)

Іван Клюфас (1927–1936)*

Кількість українських католиків

1840: 801

1859: 618

1879: 720

1899: 960

1926: 1003

1936: 1175

У 1785 р. на території площею 11,29 кв. км мешкало 543 українських католиків, 10 римо-католиків та 10 євреїв.

У 1936 р. на території нарахувалося 2025 католиків** та 14 євреїв.

Населені пункти приходу:

Бережанка, Буди Високі, Годова, Жизнів у різні часи. 3, 5, 7 та 3 км від Бонарівки.

Історик Д. Зубрицький теж вважав, що Бонарівку засновано в 1439 р., про що далі пише Я. Пащак. Щодо офіційного дозвілу боярина Бонара чотирьом селянам Качмарському, Голдинському, Голеєві і Лискові року Божого тисяча чотириста шістдесятого «*в поблизьких до себе лісах приготувати ріллю*» (підкresлення моє.—З.Б.), то можна вважати, що в цьому акті мова йде не про час поселення цих селян, а про наділ (розширення) землі у 1460 році під ріллю за рахунок «поблизьких лісів». Від чого «поблизьких»? Мабуть, від уже існуючого з 1439 року поселення Бонарівки, де жили ці чотири родини і яким уже не вистачало наявної ріллі.

² Верхратський Ів. Говір замішанців // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1894. — Т. 3. — С. 155. Різні по-

* Отець І. Клюфас був парохом Бонарівки до 1945 р., до переселення.

** Мова йде про греко-католиків. — З. Б.

гляди щодо приналежності так званих «замішанських» сіл до тих чи інших говірок підтверджено в кількох академічних виданнях, зокрема в «Енциклопедії українознавства» та у виданні Наукового Товариства ім. Т. Шевченка «Лемківщина». — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1988.

В «Енциклопедії українознавства» за редакцією професора, д-ра Володимира Кубійовича, яку перевидано в Україні (Львів. — 1994. — Т. 4) на с. 1275 читаемо: «На північ від суцільної Лемківщини лежить великий острів замішанців, говірка яких зближена до говірки Л. (лемків — З. Б.) і кількох менших».

Наслідком польської експансії від північного заходу вже тільки як мовний островець залишилася проміжна до надсянської говірки — говірка замішанців (кілька сіл на південнь від Ряшева).

Замішанці, лемківська назва для мешканців 10 укр. сіл, положених між м. Ряшевим і Коросном, на віддалі бл. 30 км від укр.-етногр. території Лемківщини (там же, с. 1284).

³ Зверніть увагу: Я. Пащак часто в дужках біля прізвищ болнарів'ян подає і сільські назви (прізвиська), їх у селі було багато: «З Поля», «З Гори», «З-за Долинки», «З Гірки», «З Луки», «З-над Потока», які походять, так би мовити, з географічних визначень. Близькі до цього «З Голейвки», «З Костівки», «З Кузьмівки» (кутки села), названі за прізвищами чи іменами. Походили назви і безпосередньо від прізвищ та імен: «Федорунць», «Пітувчин», «Пащаків», «Тимків». Були назви і від становища (посад) людей: «Вітові» («Війтіві»), «Дякові», «Писареві» тощо. Дітей мого діда по татові, Гриця, називали «Юрко Гриців», «Микола Гриців»; у той же час багато родин називали «Буцьові», хоча прізвища їхні були вже інші.

⁴ Микола (автор проекту будинку читальні «Просвіта» в Бонарівці) і Василь Шуплати залишилися в Польщі, жили і померли у Варшаві.

⁵ Михайло Голей — син війта Бонарівки Петра Голея, який раптово помер у молодому віці в 1905 (чи 1906) році. На господарстві залишилася дружина Петра — Христина (з Опарівських) з дітьми Василем, Іваном, Михайлом, Ганною, Євою та Марією. Помічником її став старший син Василь, батько моєї матері Юстини Голей (Буцьо), якому сповнилося тоді сімнадцять років. Разом вони справлялися з господарськими і житейськими турботами. Дід Василь, тоді молодий ще хлопець, на возі відвіз молодшого брата Михайла на навчання до Перемишля, в учительську гімназію. Самотужки навчився читати, передплачував газету. Й досі папам'ятаю тихий весняний недільний день, коли всі були в церкві. Надворі світило сонце, а дід із газетою в руках по складах уголос читав но-

вини. По імені жінки війта Петра Голея – Христини⁶ – їх дітей і внуків називали «Христинині» (по-бонарівському говорили: Христинна, Юстинна тощо). Так і досі бонарів'яни називають мою маму Юстина Христинина; Іван і Федір Христинині, які нині живуть у Снятині. Після переселення Михайло Голей із дружиною Анною (з родини Білих) і синами Богуславом та Євгеном і доночкою Любою поселились у Снятині. Кілька років подружжя Голеїв учителювало в с. Княже, де проживало в будинку родини Дзівідзінських, а пізніше – в Снятині. Михайло і Анна Голеї померли і поховані на міському цвинтарі м. Снятини.

Померли і сини Богуслав, який жив у Росії, та Євген (в Івано-Франківську). Дочка Люба (Циркот), лікар, із сім'єю живе у батьківській хаті в Снятині.

Нема в живих ще двох Христининих, дітей Василя і Марії Голей – Йосафата, якого німці розстріляли у Львові в 1941 р., про що пише п. О. Болехівський у післямові до книжки, і Петра, який працював головним механіком Неполоківського лісокомбінату Чернівецької області і трагічно загинув 1961 року. Двоє – Петро і Теодорій – померли в дитячому віці.

В будинку Михайла Голея в Бонарівці після нашого переселення функціонувала польська сільська школа.

⁶ Юрій Добрянський був переселений на Хутір-Будилів (залізнична станція м. Снятини). Під час арешту і слідства в Чернівцях проявив мужність і стійкість, нікого не назавв і не «потягнув» за собою в тюрму і у Сибір. Мій батько, Юрій Буцьо, згадував після повернення з Сибіру, що одного разу у слідчого в Чернівцях під час допиту, на якому батько відповідав одне й те ж – «не бачив», «не знаю», вирвалась репліка: «Этот бандеровец – еще тверже Добрянского!». Син Ярослав, інженер-електрик, живе і працює в Чернівцях. Дружина Орина і дочка Марія живуть в Хуторі-Будилові.

⁷ Дмитро Михайлович Советисік із родиною поселився в с. Глибока. Разом з дружиною – Анною – виховали і дали освіту шістьома синам. Дмитро Советисік помер у 1996 р., а його дружина – у 1997 р. Дмитро Советисік був патріархом бонарів'ян у Глибокій, їхнім добрым порадником. Останньою великою справою його життя була посильна участь в організації будівництва церкви Покрови у Глибокій.

⁸ Юрій Качмарський загинув у роки Другої світової війни. Дружина його, Орина, з дітьми Орестом, Любою, Ганною, Катериною та Степаном поселилася в Глибокій. Мати виховала дітей і вивела їх у люди. Син Орест у загоні УПА загинув у бою.

⁹ Про К. Лиска я згадував у вступному слові. Після переселення він із родиною поселився в Глибокій. Був репресований, помер у Сибіру. Дружина його Єва померла в 1998 р. Померла молодою їхня донька Настя, яка була шанованим людьми дитячим лікарем в Отинії. Син Лесь – музикант, відомий скрипаль, викладач музичної школи у м. Снятині. Син Олег – учитель іноземних мов.

¹⁰ Василь Качмарський («Писарів»), який оселився із сім'єю в Глибокій, був людиною начитаною й активною. Він довгі роки вів записи з історії села Бонарівки. На жаль, цей цінний матеріал втрачено. Він не дійшов до львівського журналу «Жовтень», куди був надісланий для друку. Василь Качмарський до самої смерті вірно служив українській ідеї і церкві.

¹¹ Степан Хом'як поселився в Августдорфі (Снятин); разом із дружиною Ориною Хом'як (Буцьо) виховали синів Мирона, Василя, Ігоря і доньку Ярославу. Помер у молодому віці. Похований поруч із могилою тестя Григорія Буця на німецькому цвинтарі Августдорфа.

¹² Роман Михайлович Совтисік – активний учасник просвітницького руху в Бонарівці. Грав провідні ролі в постановах українських п'єс. Із дружиною Євою (з Голеїв «Христинів») поселився в Глибокій, де живе й досі. У 1992 р. дочки Ярослава (Петрів), Марія (Мачошак), Ольга (Василашко) з чоловіками, дітьми і внуками, родина і приятелі відзначили 90-річчя Романа Михайловича і 85-річчя Єви Василівни. Іменинник був у добром гуморі, продекламував кілька віршів своїх шкільних років і співав пісні, без яких у бонарів'ян, як врешті й у всіх українців, не обходиться жодна гостина чи забава.

¹³ Петро Качмарський – учасник національного і просвітнього руху, один з активістів ОУН у Бонарівці. Після переселення жив із сім'єю в м. Снятині. Був засуджений на 25 років за агітаційну роботу (поширення листівок за самостійність України). У тій же справі – «за недонесення» – проходив і мій батько Ю. Буцьо. Повернувшись П. Качмарський додому в післясталінський період. Помер і похований на цвинтарі Микулинців (Снятина). Дружина Єва і донька Олександра з сім'єю живуть у Снятині. Син Зеновій – у Львові.

¹⁴ Тарас Франко довгі роки підтримував зв'язок з Мироном Завійським, який після заслання поселився в Херсоні, де і помер. Там залишилися його дружина Надія і син Олександр. У книжці подано світлину, на якій ми бачимо отця І. Клюфаса, Михайла і Анну Голей та Тараса Франка з дітьми.

¹⁵ Семен Хом'як також був політично засуджений і висланий у Сибір, звідки повернувся додому лише після смерті Сталіна.

¹⁶ Був на фронті в складі польської армії і татів брат, стрийко Микола. Він розповідав, як під Ченстоховом попав у полон, про поневіряння в таборах в Чехії і Німеччині. З часом німці відпустили українців із цих тaborів, і в кінці 1939 року він повернувся додому.

¹⁷ Перебуваючи одного разу зі швагром Олегом Ствісіком у гостях у Глибокій, ми почули багато історій із життя Бонарівки від батька Олегового Дмитра і його брата, а мого нанашка (хреценого батька) Романа Ствісіка, в хаті якого ми розмовляли. Зокрема вони розповідали, як почалися розмови про переселення в Україну. Коли радянські офіцери і представники польської влади приїхали в село з цією пропозицією, їх висміяли і вирядили ні з чим. «Вийхати? З села, де живемо з дідів-прадідів? А чому і куди?». Та коли почалися події, які були породжені, як писала одна варшавська газета, появою на польсько-українських землях гестапо і НКВС, а саме – переслідування поляків на Волині й українців – на Закерзонні, люди зрозуміли, що довго вистояти в суцільному польському оточенні не зможуть. Брани Ствісіки розповідали: порадившись між собою, bonař'яни вирішили поїхати до представників радянської армії і дати згоду на переселення. Делегацію очолив саме Ярослав Пащак. Взяли з собою для «дипломатії» Романа Ствісіка, а «для товариства» – Семена Хом'яка. Він же і поставив на стіл офіцерам пару пляшок горілки після того, як вони сказали: ми у вас були, але нас відправили ні з чим! Врешті-решт домовились: делегації виділили охорону, бо вже вечоріло, а іхати треба було через польські села. Їхали через Високу, дали кілька черг з автомата – проскочили. За кілька днів склали списки, оцінили майно, землю, хати, почали готовуватися до виїзду.

Пам'ятаю один вечір тих часів. Увечері до хати зайшов сусід Кирило з гвинтівкою. Сів на лавці в коридорі й чекає, доки збереться батько на нічне чергування для самооборони села. Тато одівся, провів нас у пивницю (підвал). Вхід у пивницю був з коридору. Розміром на всю довжину і ширину коридору батько збив дощане покриття, яким закривав нас поверх ляди. Якби поляки увірвалися в хату, то не побачили б ходу в підвал. У підвалі стояло ліжко, на якому ми спали.

Однієї ночі ми прокинулися від пострілів і криків: «Горі, горі!». Мама не розуміла, чи це польське «горить», чи наше «горі», що означало другу частину села (долиняни і горяни). Виявилося – друге. Озброєні охоронці села перебігали в горішню частину села, де сподівалися нападу поляків.

Пам'ятаю ще один епізод, який розповідав стрийко Микола, брат батьків. Він із дідом Грицем жили на краю села. За полем і

лісом було вже польське село Жизнів. Декілька разів жителі Жизнева попереджали бонарів'ян про можливі напади польської партизанки (часто це були просто грабіжницькі банди, дії яких були на руку тим силам, що робили все можливе для виселення українців).

¹⁸ Не виїхала з Бонарівки Текля (Совтисік – ?), яка була замужем за Владзем Пашеняком. Залишилась жінка з родини Шпаковичів, замужем за поляком. Залишився також Станчак, родина якого виїхала в Україну, в тому числі й Настя, дружина Семена Хом'яка (Цурового).

¹⁹ Десь за два тижні після виїзду жителів Бонарівки до залізничної станції Коросно, звідки йшла евакуація в Україну, в село з німецьких примусових робіт повернувся мій вуйко, 24-річний Федір Голей. Після років рабської праці на німецькому авіазаводі, місяців дороги через Чехію і Польщу додому він зустрів пустку. Мертвє село... Знайшов Владзя Пашеняка, який радо його прийняв. Там від утоми і потрясіння він заснув під розквітлими деревами. Яке ж було диво, коли, проснувшись, він побачив над собою усміхнені обличчя брата Петра і кількох його друзів! А вийшло так, що саме в цю неділю Петро вирішив ще раз подивитися перед від'їздом на Бонарівку. Надвечір вони прийшли до Коросна. Мій тато займав на вокзалі один вагон-товарняк із сім'єю діда Василя, батька моєї мати. Як жива картина, стоїть переді мною той вагон. Розсунуті двері, сходинки до нього, на яких сидить, як мені сказали, вуйко Федір. Я підійшов. Він обняв мене, погладив по голові. (Відтоді і до сьогодні вуйко Федір є для мене зразком найдобрішої людини). Він же розповів, що в селі вже розібрали читальню, яку перенесли в сусіднє (польське) село, а також і нашу хату. Тато ще не викінчив її – не була завершена одна кімната. Але добротні дерев'яні колоди, оцинкована бляха, нові вікна і двері на другий же день поїхали в Годову, наступне за Жизневом село.

²⁰ Про розстріл Й. Голея і В. Падоха повідомляла підпільна газета ОУН, яку привозили дідові Василю в Бонарівку. Моя бабуся Марія, мати вуйка Йосипа, все ж чекала його до самої своєї смерті... В той же час загинув і Юрій Качмарський.

²¹ У 1993 році я, як заступник міністра енергетики України, брав участь в енергетичному форумі в Канаді. В Торонто мені пощастило зателефонувати п. Олександру Клюфасу. На жаль, ми розминулися біля церкви, де домовились зустрітися. В цей день якраз хрестили його внука, і він не мав достатньо часу. Наприкінці року я отримав від п. Олександра листа і декілька фотографій з Бонарівки. Одні з них зроблені до 1945 року. «На них побачите церкву, – писав п. Клюфас, – читальню та хату покійного Вашого вуй-

ка (стрийка.— З.Б.) Голея. На цій останній є «бандерія», тобто почесна кіннота, яка супроводжувала єпископа Григорія Лакому з нагоди посвячення читальні». Це фото ми вміщуємо в книзі. Інші, кольорові, фото зняті у 1992 році, під час відвідин Бонарівки з сином Орестом, у т. ч. фото біля Марининого будинку. «Села я не впізнав, обезлюднене, заросле кущами і деревами, ріка майже висохла. Новіша частина цвинтаря заросла деревами, гробів не можна відкрити; на старій частині є ще 3–4 незнищені пам'ятники (до речі, Петра Завійського), решта — порозбивані або не до розпізнання. Сумне і болюче. Тішить мене, що bona fide яни, хоч порозкидані, шанують минуле та хочуть його зберегти. Про деяких згадує в листах Славко (Ярослав) Пащак, який живе в Іллічівську біля Одеси. Деяких зустрічає моя сестра Ліда (у Львові)».

На жаль, не вдалось здійснити Олександрові Клюфасу висловленої в листі до мене мрії — «відвідати хоч деякі поселення, де люди наші проживають». Олександр Клюфас не дожив до тих днів, коли сталися помітні позитивні зрушення в стосунках України і Польщі, які в певній мірі знаходять відображення в духовному і культурному житті обох народів, зокрема на теренах, про які йдеться в цій книжці. Мені пощастило вдруге відвідати із земляками зі Львова рідну Бонарівку у жовтні 1999 року. Ми в'їхали в село з Жизнева. За домом Марининих звернули вліво, на пагорб, де жили мій дід Григорій Буцьо й Олекса Беднарчик. Далеко на схід південною стороною (від Ванівки) тягнулася висока гряда, покрита пожовтілим осіннім лісом.

Проїхали селом. За церквою побачили розчищений цвинтар, принаймні стару його частину, з кам'яними хрестами. На деяких із них можна було ще прочитати:

«Марія Пащак — 1919 (19 р.)»

«А. Н. Голодинський — 1859»

«П. Завійський — »

«Левко...» — 1842–1915»

«В. Качмарський — 1914»

«Станчак, 1855–1923»

Зайшли ми до церкви. Там ішла реставрація. Нам було приємно побачити, як реставрується зафарбований український іконопис. На поперечному сволоку відновлено колись заливаний вапном і цементом напис старослов'янською мовою. Проте в селах, близче до границі, ми бачили понищенні українські цвинтарі і розібрани церкви...

²² Тим другом з селян був Дмитро Михайлович Святисік («З-за Долинки»). Коли розпався Радянський Союз, то поновилися зв'язки багатьох розділених сімей, друзів, знайомих. Вінніпезьку адресу п. Курдида родині Святисіків надав доктор Ярослав Падох, багаторічний голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, бонарів'янина, двоюрідний брат Ганни Святисік (Завійської), дружини Дмитра Михайловича. У своїй відповіді на лист Д. Святисіка А. Курдида пише, що в 89 років йому вже важко, бо праці не поменшало, а сили вже не ті. В листі описано досить типову історію українців-біженців. Табори для біженців, різні заробітки в Німеччині, переїзд до Канади. «В Торонто я «пірнув» у громадську працю, зробив чимало, ... перебрав збанкрутовану газету, зробив із неї добру, ... заснував з грошовитим земляком нову, поставив її на крає, але жив із родиною дуже й дуже скромно. («Ніколи не мав я ні доброго радіа, телевізії, і ні тим більше авта»). Після десяти років праці в Торонто п. Курдида поїхав у Вінніпег головним редактором і лише в 65 років зміг придбати скромну хатину.

Прочитавши цю історію-сповідь, згадав недавно прочитане в одній із київських газет інтерв'ю відомого письменника, де він, «громлячи» діаспору і «західняків» за їх намагання «протягти» харківський правопис 20-х років, недоброзичливо і зверхньо висловлюється про цю діаспору, яка і дітей своїх не вчить української, і якої – лише 500 тисяч, «а нас – 50 мільйонів!». І чому вона, ця... (самі розумієте, яка) діасpora, не повертається в Україну, не везе мільйони доларів США, як, приміром, китайська діасpora – в КНР!. Письменникові вторить інший, російськомовний, «захисник» української мови від українського правопису.

Життя і діяльність А. Курдида є ілюстрацією долі української діаспори, яка жила для України, вчила і вчить своїх дітей залишатися українцями. І не нам, у зруїфікованому Києві зокрема і в зросійщених родинах багатьох українських письменників, дорікати тим, хто на чужині без підтримки, без коштів залишався українцем!

Анатоль Курдида уже не виступить на захист діаспори. Але це робить його життя, його праця в ім'я української ідеї. Праця тут, у Львові, до «визволення» у 1939 році і там, у Канаді, після війни...

²³ Помилково названо Теребовлянщину на Тернопільщині. Насправді ж майже всі бонарів'яни розселені в Станіславській (тепер – Івано-Франківській) області.

Фрагменти з листа Олександра Клюфаса

Шановний і Дорогий Ганкевиче!

Всього чимало часів було зібрано мною пам'яток зі старих
з Бонапітного, до це все, що мені залишилося. Решта зникла, її
це мало, радше родичного характеру і для Вашої цілі не підхо-
дить.

Більшість зниклих відійшли зо часів перед 1945р. За них пода-
ють першу, гуманістичну та замінну покійного Вашого вчіба Сонця.
За цієї останній є "Бонапіт" - тобто посесна відміна, єва сучас-
на висока еліктова Університетська; навколо поставлені гуманісті.
В іншій зниклий - на міні перші - є посеса родина, разом з пра-
менством Марією Голубко.

Сена є не пінав; обезмодрене, заросле виноградом і деревами,
тільки підніме висоту. Новіща пастина північна заросла
деревами, щобів не посеса відврати; на старій пастині є це
3-4 позиченії таємниці (я. ін. Петра Ябліцького), решта пото-
ж вони ють непорозумінням. Супині і більше!

Післям чесне, що ходити вони - хотіть відвідати - дорожать
пам'ятим та хочуть його зберегти. Про це вони згадають в писемах
Славко (Брослав) Ганку, що живе в Тирівському селі Одеси.
Всіх зупирюють под сестра Ріга (з Абаб). Всіх, що живуть
на цюму волинському, разом зупирюють. Іншої пам'ятки відноситься
знову відвідати Україну, то хочу відвідати хотіть відвідати
де може заміні прояснитися?

Кіровоград, днеско Вас відрекаю і учиню. у Вашій праці,
а в особистому її родичному пам'яті радості не знайдено!

Цього здорового Вас і Рігою

Олександр Клюфас

ЇХ ПРИЙНЯЛА СТАНІСЛАВЩИНА

(*Списки розселення bona fide ян
у населених пунктах області в 1945 році*)

I. СНЯТИНСЬКИЙ РАЙОН:

- 1) с. Августдорф;
- 2) м. Снятин;
- 3) с. Горішнє Залуччя;
- 4) с. Княже;
- 5) с. Трофанівка;
- 6) с. Хутір-Будилів.

II. ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН:

- 1) с. Білка;
- 2) с. Виноград;
- 3) с. Джурків;
- 4) с. Дубки;
- 5) с. Колінки;
- 6) с. Росохач;
- 7) с. Семаківці;
- 8) с. Слобідка;
- 9) с. Чернелиця.

III. КОЛОМИЙСЬКИЙ РАЙОН:

- 1) с. Глибока;
- 2) смт. Отинія;
- 3) с. Грабич;
- 4) с. Станіславівка.

IV. ТИСМЕНИЦЬКИЙ РАЙОН:

- 1) с. Тарновиця;

V. м. СТАНІСЛАВ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬК)

VI. РІЗНІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ.

СНЯТИНСКИЙ РАЙОН

с. Августдорф
(тепер – вул. Гоголя м. Снятина)

1. Беднарчик Олекса, 1898
 Марія, 1897
 Марина, 1929
 Ліда, 19_ ?
 Анна, 1931
 Іван, 1934
 Петро, 1937
 Мирон, 1940
2. Беднарчик Луція, 1902
 Петро, 1926
 Іван, 1928
 Богдан, 1934
3. Буцьо Григорій, 1874
 Микола Григорович, 1909
 Юстина Кирилівна, 1911
 Ігор, 1941
 Тетяна Григорівна, 1904
 (У Снятині народився син Олег)
4. Буцьо Юрій Григорович, 1911
 Юстина Василівна, 1916
 Зиновій, 1939
 Євгенія, 1941
 Богуслав, 1945
 (У Снятині народилася дочка Галина)
5. Голей Адам Іванович, 1913
 Ксеня Юріївна, 1919
 Катерина, 1944
 Голей Катерина, 1885
 Христина Іванівна, 1923
 (У Снятині народились сини Іван, Юрко і Левко)
6. Голей Семен Юрійович, 1914
 Юстина, 1916
 Надія, 1943
 (У Снятині народились дочки Ольга і Даниїла)

7. Голодинський Методій Васильович, 1905
Параксової Василівна, 1906
Марія, 1935
Василь, 1937
Надія, 1942
Петро, 1944
Пашак Марія, 1872
(У Снятині народилася дочка Даниїла)
8. Голодинський Олекса Васильович, 1909
Марія Іванівна, 1906
Катерина, 1936
Василь, 1938
9. Качмарський Антін Акимович, 1912
Теодозія Василівна, 1909
Ірина, 1940
Єва, 1896
(У Снятині народилася дочка Оксана)
10. Левко Афтан Іванович, 1901
Орина, 1901
Богдан, 1930
Мирон, 1934
Іван, 1937 (Загинув від вибуху міни на одній із станцій під час переїзду з Коросно на Україну)
Ганна, 1937
11. Лиско Юстин Іванович, 1913
Юстина Василівна, 1906
Марія, 1941
Теодозія, 1943
(У Снятині народився син Іван)
12. Падох Юрій Павлович, 1903
Анастасія Антонівна, 1908
Надія, 1936
Ольга, 1944
Кушнір Марія, 1932
Станчик Назар, 1925
(У Снятині народилася дочка Ярослава)
13. Падох Микола Павлович, 1908
Орина Іванівна, 1917

Ігор, 1941

(У Снятині народилась дочка Олександра)

14. Пащак Адам Васильович, 1911

Юстина, 1915

Марія, 1937

Надія, 1939

Василь, 1941

(У Снятині народились сини Богдан і Зиновій)

15. Хом'як Степан Дмитрович, 1905

Орина Григорівна, 1906

Мирон, 1932

Ярослава, 1934

Василь, 1936

Юстина Дмитрівна, 1917 (Після одруження переїхала в с. Глибоку)

Михайло Дмитрович, 1920 (Після повернення із заслання і одруження переїхав в м. Борислав)

(У Снятині народився син Ігор)

16. Худоба Марта Петрівна, 1909

Катерина, 1935

Лиско Тетяна Петрівна, 1904

17. Шуплат Нестор Степанович, 1906

Катерина Кирилівна, 1916

Анастасія, 1941

(У Снятині народився син Степан)

м. Снятин

1. Голей Василь Петрович, 1888

Марія Акимівна, 1889

Федір, 1921

Петро, 1928

Іван, 1930

2. Голей Михайло Петрович, 1897

Анна Костянтинівна, 1906

Богуслав, 1928

Євгеній, 1939

Любов, 1940

3. Добрянський Афтан, 1908
Меланія, 1922
Адам, 1943
Олександра, 1945
4. Заяць Микола, 1909
Агафія, 1921
Теодозія, 1940
Петро, 1942
Єва, 1881
5. Качмарський Юрій, 1893
Ксеня, 1903
Катерина, 1925
Анастасія, 1928
Теодозія, 1931
Анна, 1933
(У Снятині народилася дочка Меланія)
6. Качмарський Петро Степанович, 1914
Єва Степанівна, 1916
Олександра, 1940
(У Снятині народився син Зеновій)
7. Шуплат Антін, 1910
Анастасія, 1875
8. Лиско Марко Петрович, 1915
Ірина Андріївна, 1919
Ярослава, 1941
Нестор, 1942
(У Снятині народилися сини Петро, Мирон і дочка Надія)
9. Пащак Анастасія Василівна, 1909
10. Станчак Йосафат, 1913
Орина, 1918
Надія, 1945
(У Снятині народилися дочки: Марія, Ганна, Ольга та син Ігор)

с. Горішнє Залуччя

1. Беднарчик Микола, 1873
Катерина, 1875
Анастасія, 1909
Юстина, 1915
2. Голодинський Демко, 1906
Теодозія, 1905
Параска, 1930
Ганна, 1932
Катерина, 1934
Анастасія, 1936
Марія, 1939
Петро, 1941
3. Добрянський Василь, 1894
Ксенія, 1903
Лідія, 1925
Еміліян, 1930
Костянтин, 1933
Надія, 1937
4. Добрянський Федір, 1902
Єва, 1911
Микола, 1928
Василь, 1932
Іванна, 1933
Марія, 1941
Голодинський Михайло, 1875
Марія, 1872
5. Качмарський Андрій, 1895
Анастасія, 1895
Солтисік Роман, 1918
Христина, 1920
Андрій, 1945
6. Качмарський Іван, 1890
Юстина, 1893
Анна, 1921
Василь, 1930
Теодозія, 1934

7. Качмарський Іван, 1897
Агафія, 1900
Теодора, 1924
Марія, 1928
8. Клюфас Іван, 1894
Ярослава, 1896
Лідія, 1923
(Пізніше родина о. Клюфаса
переїхала до Львова. До Львова переїхала також і
Софія Гриниха (Оршак) із сім'єю)
9. Качмарський Кирило, 1909
Ксеня, 1918
Іван, 1939
Олег, 1943
10. Качмарський Петро, 1888
Марія, 1891
Микола, 1923
Анна, 1926
Ольга, 1928
11. Левко Олексій, 1907
Юстина, 1914
Наталія, 1937
Теодозія, 1941
12. Оршак Василь, 1897
Орина, 1900
Володимир, 1925
Степан, 1934
Галина, 1942
13. Пащак Петро, 1895
Анастасія, 1895
Єва, 1891
Ярослав, 1922
Мирослав, 1924
Євгенія, 1927
Богдан, 1930
Маркіян, 1933
14. Пащак Микола, 1903
Tekля, 1913

- Олександра, 1934
Іван, 1936
Ольга, 1940
15. Падох Павло, 1874
Олексій, 1922
Катерина, 1924
Марія, 1926
Михайло, 1928
Іванна, 1930
Єва, 1934
Петро, 1937
16. Сенькович Михайло, 1887
Єва, 1890
Осолінська Параска, 1850
17. Станчак Данило, 1909
Варвара, 1913
Петро, 1938
Катерина, 1942
Сосновська Параска, 1879
18. Станчак Василь, 1901
Тетяна, 1904
Надія, 1929
19. Станчак Ілько, 1900
Тетяна, 1902
Анастасія, 1926
Анна, 1928
Марія, 1931
Ольга, 1933
Андрій, 1937
Петро, 1938
20. Станчак Антін, 1872
Ксенія, 1908
Богдан, 1932
Мирон, 1939
Іван, 1936
21. Солтис Пилип, 1913
Юстина, 1914
Анна, 1938

- Теодозія, 1940
 Ольга, 1944
 Лиско Іван, 1887
 Марія, 1890
22. Солтис Макар, 1909
 Олена, 1922
23. Янош Микола, 1904
 Христина, 1904
 Василь, 1927
 Юрій, 1928
 Іван, 1930
 Зеновій, 1934
 Мирон, 1940
24. Ярош Василь, 1880
 Йосафат, 1917
 Микола, 1920
 Атаназій, 1923
 Ярослав, 1925
25. Хом'як Юрій, 1894
 Катерина, 1898
 Павло, 1922
 Анна, 1926
 Іван, 1934
 Іван, 1864
26. Юрас Єва, 1907
 Зеновій, 1940

с. Княже

1. Голей Пилип, 1906
 Ксеня, 1912
 Іван, 1936
 Микола, 1939
 Юрій, 1942
2. Мамчак Андрій, 1908
 Гафія, 1914
 Богдан, 1938
 Марія, 1944

с. Трофанівка

1. Солтисік Микола, 1904

Теодозія, 1909

Михайло, 1936

Анна, 1940

с. Хутір-Будилів

1. Голей Іван, 1898

Олена, 1902

Ксенія, 1924

Наталія, 1926

Василь, 1929

Марія, 1938

2. Голей Михайло Васильович, 1892

Тетяна, 1894

Йосафат, 1923

Олена, 1926

Стефанія, 1928

Антін, 1931

3. Голей Степан, 1898

Марія, 1904

Катерина, 1927

Марія, 1929

Богдан, 1936

Василь, 1939

Анна, 1944

4. Добрянський Іван, 1896

Анна, 1923

Марія, 1926

Микола, 1933

5. Добрянський Юрій Адамович, 1905

Орина Іванівна, 1913

Ярослав, 1939

Марія, 1940

6. Качмарський Максим, 1897

Парафаска, 1903

Теодора, 1924

Семен, 1926
Катерина, 1929

7. Ланяк Микола, 1896
Параска, 1899
Дем'ян, 1921
Юрій, 1924
Петро, 1927
Теодор, 1930
Дарія, 1932
Теодозія, 1935
Марія, 1939
Іван, 1944

8. Лиско Василь
Марія
Галина
Василь

9. Сенькович Анна, 1893
Василь, 1919
Йосафат, 1921
Варвара, 1923
Юрій, 1926
Катерина, 1927
Анастасія, 1930
Марія, 1932
Іван, 1934

10. Солтисік Іван Васильович, 1883
Марія Антонівна, 1882
Андрій, 1911
Меланія, 1922
Іванна, 1924
Володимир, 1927
Ярослав, 1932
Богдан, 1930
Антін, 1936

11. Оршак Орина, 1920
Прокіп, 1938

12. Хом'як Емілія, 1918
Ірина, 1943

ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН

с. Білка

1. Голодинський Кирило, 1907
Матрона, 1904

2. Качмарський Йосафат, 1909
Ксеня, 1898
Анна, 1937
Іван, 1940
Ланяк Агафія, 1922

3. Лиско Іван, 1896
Теодозія, 1903
Василь, 1923
Петро, 1925
Ольга, 1931
Дарія, 1934
Юрій, 1937

4. Совтис Ілько, 1911
Ксенія, 1920
Іван, 1938
Катерина, 1942
Ярослав, 1944
Совтис Тимко, 1906

5. Солтисік Андрій, 1897
Орина, 1897
Анастасія, 1926
Марія, 1929

6. Солтисік Михайло, 1891
Катерина, 1897
Юлія, 1922
Василь, 1925
Ольга, 1927
Ярослав, 1931
Марта, 1917

7. Фатуляк Степан, 1916
Ксенія, 1904
Юстина, 1918
Катерина

с. Виноград

1. Голей Петро, 1889

Єва, 1897

Юрій, 1923

Йосафат, 1925

Теодозія, 1933

Анна, 1935

2. Пітула Христина, 1884

Василь, 1911

Йосафат, 1921

Парасковія, 1924

Меланія, 1918

3. Хом'як Порфирій, 1906. (Родина виїхала на Донбас)

Єва, 1914

Іванна, 1934

Іван, 1936

Андрій, 1938

Марія, 1941

Михайло, 1943

с. Джурків

1. Волошин Станіслав, 1888

Катерина, 1887

Ярослав, 1925

Іванна, 1929

Степан, 1934

Левко Анна, 1881

2. Опарівський Михайло Максимович, 1886

Анастасія Іванівна, 1892

Варвара, 1923

Микола, 1930

Петро, 1934

3. Совтисік Микола, 1881

Олена, 1889

Василь, 1921

Юстина, 1922

Марія, 1928

- Стефанія, 1930
Мирон, 1933
4. Чорноріцький Степан, 1900
Катерина, 1903
Анастасія, 1927
Василь, 1929
Роман, 1935
Юлія, 1939
Богдан, 1911
5. Чорноріцька Орина, 1906
Юстина, 1912
Петро, 1915
Христина, 1918
Яків, 1942

с. Дубки

1. Голей Михайло, 1892
Єва, 1894
Йосафат, 1820
Катерина, 1938
2. Левко Теодор, 1896
Христина, 1899
Фроліна-Фатина, 1924
Богдан, 1929
3. Лиско Іван Петрович, 1886
Єва Петрівна, 1890
Анастасія, 1923
Мирон, 1926
Ольга, 1928
Богдан, 1932
4. Солтис Іван, 1905
Гафія, 1912
Наталя, 1938
5. Солтис Петро, 1908
Анна, 1909
Мирон, 1935
Іванна, 1939
Євгенія, 1941

с. Колінки

1. Добрянський Василь Адамович, 1899

Юстина, 1902

Петро, 1925

Микола, 1928

Михайло, 1939

с. Росохач

1. Качмарський Микола, 1901

Юстина, 1907

Мирон, 1935

Іванна, 1941

2. Кушнір Петро, 1898

Теодозія, 1904

Ксенія, 1924

Марія, 1930

Богдан, 1937

3. Кушнір Максим, 1905

Юстина, 1908

4. Лиско Дмитро, 1893

Анна, 1897

Єва, 1920

Максим, 1922

Василь, 1929

Михайло, 1934

Мирон, 1937

5. Пащак Михайло, 1865

Ксенія, 1905

Марта, 1911

6. Пащак Ілько, 1869

Єва, 1920

Федір, 1910

Дмитро, 1941

Петро, 1943

с. Семаківці

1. Голей Костянтин, 1905

Марія, 1911
Іванна, 1929
Катерина, 1931
Андрій, 1933
Анна, 1940

2. Качмарський Микола, 1912

Анна, 1912
Марія, 1939
Олексій, 1942

с. Слобідка

1. Солтисік Андрій Іванович, 1883

Єва, 1893
Йосафат, 1918
Максим, 1921
Юрій, 1924
Катерина, 1926
Анна, 1931
Іванна, 1933

2. Солтисік Семен, 1893

Ксенія, 1900
Гафія, 1922
Василь, 1924
Петро, 1928
Катерина, 1930
Марія, 1936
Єва, 1940

с. Чернелиця

1. Добрянський Аким Адамович, 1896

Ксенія, 1905
Стефанія, 1929
Маркіян, 1933

КОЛОМИЙСЬКИЙ РАЙОН
Івано-Франківської
області

с. Глибока

1. Гавай Микола Михайлович, 1902
Єва Василівна, 1910
Марія, 1931
Богдан, 1933
Йосафат, 1936
Петро, 1939
2. Гавай Павло, 1894
Паракса, 1896
3. Глушкевич Дмитро Миколайович, 1893
Фатинія Миколаївна, 1901
Меланія, 1923
Христина, 1925
Микола, 1930
Ганна, 1933
Іванна, 1937
Никифор, 1909
4. Голей Іван Петрович, 1895
Анастасія Петрівна, 1904
Теодозія, 1924
Петро, 1926
Богдан, 1929
Дмитро, 1935
Василь, 1938
5. Голей Олекса, 1882
Єва, 1882
Теодозія, 1912
Максим, 1918
Ксенія, 1920
Андрій, 1927
6. Голодинський Василь, 1898. (Родина виїхала на Донбас)
Анастасія, 1898
Володимир, 1926
Ярослава, 1928

Люба, 1932

Іван, 1937

Ігор, 1942

7. Голодинський Ілько Іванович, 1904

Христина Іванівна, 1901

Теодозія, 1930

Ганна, 1934

Стефанія, 1936

Мирон, 1937

Єва, 1939

8. Голодинський Прокіп, 1897

Тетяна Тимофіївна, 1898

Адам, 1923

Іван, 1925

Ольга, 1929

Юліан, 1930

Богдан, 1934

Іванна, 1936

Мирон, 1938

Ярослав, 1940

Степан, 1943

9. Деренговська Єва, 1900

10. Завійський Богдан Петрович, 1907

Орина Олексіївна, 1909

Петро, 1936

Єва, 1939

Мирон, 1941

Марія, 1945

Марина, 1890

Мирон, 1917

11. Завійський Дмитро, 1900. (Родина виїхала в Борислав)

Ксенія, 1893

Марія, 1926

Ярослава, 1929

Богдан, 1935

12. Качмарська Анастасія Петрівна, 1907

Тетяна Михайлівна, 1902

Йосип, 1901

Михайло Кузьмович, 1939

13. Качмарський Василь Степанович, 1900
 Теодозія Андріївна, 1905
 Марія, 1929
 Маркіян, 1932
 Борис, 1934
 Наталія, 1937
 Іван, 1940
 Ганна, 1945
14. Качмарський Дмитро, 1903
 Тетяна, 1907
 Олекса, 1931
 Ірина, 1933
 Юрій, 1942
 Голей Тетяна, 1872
15. Качмарський Іван Андрійович, 1887
 Єва Степанівна, 1901
 Катерина, 1929
 Розалія, 1928
 Марія, 1931
 Іванна, 1935
 Василь, 1940
16. Качмарський Іван, 1884
 Параска, 1884
 Кирило, 1914
 Орина, 1911
 Ганна, 1941
17. Качмарська Ксенія Василівна, 1909
 Даниїла Костянтинівна, 1938
 Ярош Катерина Олексіївна, 1876
18. Качмарська Орина Ільківна, 1906
 Орест, 1929
 Люба, 1931
 Ганна, 1934
 Катерина, 1938
 Степан, 1940
19. Ковалінська Ганна, 1888
 Чорноріцька Стефанія, 1928

20. Кушнір Максим, 1903
Орина, 1901
Богдан, 1934
Іван, 1939
Надія, 1942
Станчак Анастасія, 1920
21. Кушнір Степан, 1899
Ганна, 1906
Йосафат, 1923
Михайло, 1928
Марія, 1934
Іван, 1938
22. Ланяк Ілько, 1875
Тетяна, 1902
Іван, 1913
23. Ланяк Орина Миколаївна, 1904
Микола Андрійович, 1930
Розалія Андріївна, 1932
24. Левко Марія, 1869
Вероніка, 1900
25. Левко Єва, 1885
Микола, 1910
26. Лиско Андрій Панькович, 1895
Єва Олексіївна, 1895
Орина, 1919
Гнат, 1922
Іван, 1925
Петро, 1930
Анна, 1927
Олексій, 1932
27. Лиско Василь Миколайович, 1874
Костянтин Васильович, 1905
Єва Петрівна, 1912
Анастасія, 1935
Олексій, 1937
Олег, 1943
28. Лиско Петро Васильович, 1890
Катерина Андріївна, 1896

- Паракса, 1925
Богдан, 1933
Юлія, 1935
Теодозія, 1939
Ксенія, 1919
Пашак Ганна, 1890
Орина, 1902
29. Лиско Дмитро Іванович, 1904
Юстина Теодорівна, 1912
Надія, 1937
Іван, 1940
Катерина, 1943
Христина, 1907
30. Лиско Олексій
Катерина
Іван, 1934
Петро, 1935
Марія, 1938
31. Опарівський Михайло Андрійович, 1899
Анастасія Іванівна, 1909
Михайліна, 1928
Володимир, 1929
Левко-Леон, 1931
Мирон, 1932
Опарівський Роман, 1902
Іван, 1909
32. Пабіш Юрій Іванович, 1907
Ксенія Михайлівна, 1907
Маріян, 1929
Стефанія, 1936
Ганна, 1944
33. Періг Степан, 1915
Паракса, 1923
Олександра, 1944
Йосафат, 1918
34. Пітула Дмитро Акимович, 1898
Орина Андріївна, 1905
Володимир, 1930
Василь, 1935
Костянтин, 1937

- Ярослава, 1941
Пітула Христина, 1901
35. Пітула Юстина Андріївна, 1885
Христина, 1908
Єва, 1912
Петро, 1925
Прокіп, 1939
36. Совтисік Дмитро Михайлович, 1906
Ганна Петрівна, 1914
Мирон, 1936
Олег, 1939
Євген, 1942
Анатолій, 1944
37. Совтисік Роман Михайлович, 1909
Єва Василівна, 1914
Ярослава, 1939
Бачар Анастасія Іванівна, 1871
38. Солтис Олекса Петрович, 1911
Катерина Іванівна, 1914
Іван, 1933
Петро, 1869
Кирило, 1906
Методій, 1909
Анастасія, 1914
39. Солтисік Петро, 1915
Парафаска, 1920
Анна, 1945
40. Солтисік Петро, 1886
Юстина, 1901
Ганна, 1929
Мирон, 1931
Михайло, 1933
Микола, 1935
Петро, 1938
41. Солтисік Степан Михайлович, 1912. (Виїхали до Дрогобича)
Олена, 1913
Зеновія, 1941

42. Солтисік Степан, 1914. (Виїхали до Борислава)
Ольга, 1918
Люба, 1941
Заяць Катерина
43. Солтисік Тетяна Іванівна, 1881
Андрій Михайлович, 1903
Анастасія Михайлівна, 1904
Олекса, 1914
Іванна, 1919
Ярослава, 1924
44. Станчак Марія Юріївна, 1893
Анастасія Михайлівна, 1920
45. Станчак Микита, 1885
Тетяна, 1884
Єва, 1922
Михайло, 1932
46. Станчак Тетяна, 1892
Петро, 1924
Максим, 1912
Анастасія, 1922
47. Хом'як Дмитро Іванович, 1911
Олена Михайлівна, 1929
Іванна, 1944
48. Хом'як Кирило, 1906
Анастасія, 1908
49. Хом'як Методій Іванович, 1903
Тетяна Миколаївна, 1903
Петро, 1929
Ганна, 1933
Іванна, 1935
50. Хом'як Марія, 1892
Олена, 1919
Іван, 1924
51. Хом'як Михайло Андрійович, 1875
Семен, 1908
Йосафат, 1917
Володимир, 1925

- Єва, 1919
Трохим, 1941
52. Хом'як Василь Акимович, 1913
Єфросинія Іванівна, 1922
Іван, 1942
Ганна, 1880
Панько, 1921
53. Хом'як Микола Акимович, 1904
Андрій, 1935
54. Хом'як Тимко Акимович, 1908
Tekля Іванівна, 1915
Ірина, 1940
Ярослав, 1945
55. Хом'як Федір Акимович, 1904
Ганна Петрівна, 1896
Василь, 1937
Петро, 1940
56. Цура Параска, 1911
Андрій, 1935
57. Цура Роман, 1907
58. Чорноріцький Микола, 1881
Катерина, 1887
Ярослава, 1927
Петро, 1926
Іван, 1919
Олексій, 1911
Гафія, 1913
59. Чорноріцький Дмитро Миколайович, 1916
Теодозія Василівна, 1922
60. Янош Ілько, 1904
Тетяна, 1903
Ксенія, 1908
61. Янош Степан Михайлович, 1897
Юстина Іванівна, 1904
Теодозія, 1928
Микола, 1936
Розалія, 1945

62. Янош Тимко, 1902
 Паракса
 Степан, 1932
 Марія, 1943
63. Янош Павло Іванович, 1901
 Паракса Іванівна, 1910
 Дарія, 1932
 Іван, 1934
 Марія, 1940
64. Ярош Анастасія, 1882
65. Ярош Костянтин, 1919. (Виїхали на Донбас)
 Катерина, 1924
 Ірина, 1941
 Анна, 1944

смт. Отинія

1. Гавай Йосафат, 1910
 Христина, 1915
 Мирослав, 1940
 Ірина, 1942
2. Голодинський Атаназій Петрович, 1900
 Єва Михайлівна, 1888
 Андрій, 1926
3. Лиско Василь, 1890
 Паракса, 1886
 Ганна, 1929
4. Лиско Михайло, 1898
 Єва, 1898
 Стефанія, 1929
 Андрій, 1930
 Марія, 1933
 Мирон, 1934
 Богдан, 1937
5. Лиско Роман, 1903
6. Мамчак Іван Васильович, 1912
 Олена Тимківна, 1916
 Василь, 1941
 Богдан, 1944

7. Осолінський Семен, 1883

Пелагія, 1898
Єфросинія, 1928
Марія, 1937
Ксенія, 1902
Андрій, 1891

8. Сосновський Семен Андрійович, 1893

Єфросинія Іванівна, 1894
Микола, 1919
Христина, 1921
Параска, 1923
Катерина, 1926
Ганна, 1930
Теодозія, 1933
Юлія, 1937

9. Фатиляк Василь Михайлович, 1891

Орина Максимівна, 1894
Параска, 1921
Ксенія, 1923
Ярослав, 1926
Петро, 1929
Мирон, 1932

10. Хом'як Дмитро, 1911

Анастасія, 1915
Володимир, 1942

11. Шаро Анастасія, 1888

Юстина, 1910
близнюки Ксеня, 1916
Христина, 1916

с. Грабич

1. Бачар Параска, 1882

Іван, 1912

2. Гавай Олекса, 1905

Гафія, 1913
Йосафат, 1941
Михайло, 1942
Катерина, 1945

3. Голей Павло, 1902
Марта, 1911
Анна, 1934
Мирон, 1937
Богдан, 1940
4. Глушкивич Василь, 1882
Марія, 1884
Іван, 1923
Онуфрій, 1916
Петро, 1917
5. Глушкивич Степан, 1908
Тетяна, 1905
Іван, 1934
Анна, 1938
6. Глушкивич Михайло, 1915
Ксеня, 1914
Ярослава, 1942
Василь, 1944
7. Голодинський Гриць, 1897
Тетяна, 1899
Надія, 1930
Марія, 1931
Михайло, 1933
Ольга, 1938
8. Качмарський Петро, 1892
Юлія, 1898
Дмитро, 1923
Ірина, 1933
Ярослав, 1934
9. Качмарський Пилип, 1902
Теодозія, 1903
Іван, 1930
Богдан, 1932
Марія, 1933
10. Левко Михайло, 1879
Марта, 1884
Максим, 1919

- Василь, 1922
Ганна, 1927
11. Лиско Анастасія, 1895
Михайло, 1926
Володимира, 1930
12. Опарівський Микола, 1907
Ярослава, 1931
Єва, 1935
13. Падох Параска, 1900
Тетяна, 1902
14. Періг Гнат, 1900
Єва, 1897
Ольга, 1933
Анастасія, 1934
15. Сенькович Єремій, 1920
Анатазія, 1924
Анна, 1944
16. Сенькович Петро, 1897
Текля, 1893
Кирило, 1921
Гафія, 1923
Іван, 1926
Марія, 1930
Богдан, 1933
17. Сенькович Наум, 1901
Анна, 1913
Іванна, 1933
Стефанія, 1935
18. Сенькович Степан, 1893
Олена, 1899
Михайло, 1931
Анна, 1933
Анастасія, 1935
Іван, 1937
19. Солтисік Іван, 1885
Кирило, 1916
Марта, 1919

- Ксеня, 1921
Анна, 1924
Юрій, 1927
Єва, 1929
Теодозія, 1932
Олекса, 1935
20. Солтисік Дмитро, 1882
Єва, 1893
Петро, 1915
Парасков'я, 1920
Никифор, 1928
Катерина, 1931
Анна, 1945
21. Станчак Костянтин, 1899
Катерина, 1899
Анна, 1924
Михайло, 1931
Іван, 1936
Ярослава, 1943
22. Станчак Максим, 1903
Юстина, 1912
Теодозія, 1939
Омелян, 1941
Андрій, 1944
23. Солтисік Петро, 1888
Тетяна, 1903
Андрій, 1929
Володимир, 1932
Орина, 1935
Костянтин, 1935
Катерина, 1936
Марія, 1939
Теодозія, 1944
24. Смагула Олекса, 1910
Катерина, 1907
Олена, 1938
Люба, 1944
25. Смагула Марія, 1891
Осип, 1876

26. Фляк Михайло, 1902
Єва, 1901
Микола, 1928
Стефанія, 1929
Євгенія, 1934
27. Хом'як Данило, 1896
Олена, 1902
Катерина, 1940
28. Фатиляк Анна, 1882
Микола, 1926
Єва, 1928
Марія, 1932
Кушнір Тетяна, 1908
29. Ярош Христина, 1918
Юстина, 1920
Василь, 1924
Петро, 1927
30. Шуплат Василь Федорович, 1895
Анна Михайлівна, 1896
Кирило, 1924
Методій, 1924
Марія, 1927
Іван, 1931
Петро, 1931
31. Станчак Дмитро, 1894
Марія-Христина, 1895
Анна, 1927
Іван, 1929
Анастасія, 1932
32. Іора Микола, 1904
Христина, 1907
Петро, 1936
Микола, 1940
33. Іора Дем'ян
Юстина
Мирон, 1933
Євгенія, 1937
Петро, 1942

с. Станіславівка

1. Беднарчик Йосафат, 1911

Олена, 1916

Дарія, 1935

Іван, 1937

Марія, 1937

Олена, 1904

2. Голодинський Дмитро, 1916

Надія, 1920

3. Голодинський Костянтин, 1905

Тетяна, 1902

Іван, 1932

4. Беднарчик Максим, 1900

Єва, 1903

Катерина, 1925

Марія, 1927

Богдан, 1931

Наталія, 1935

Іван, 1937

Євгенія, 1940

Ярослава, 1943

5. Голей Василь, 1889

Анастасія, 1889

Текля, 1891

Олена, 1927

Петро, 1927

Іван, 1930

Богдан, 1936

Пелагія, 1939

Качмарський Методій, 1891

6. Завійський Костянтин, 1904

Єва, 1904

Зеновій, 1928

Любомир, 1930

Петро, 1934

Андрій, 1936

Володимир, 1939

Катерина, 1942
Мирон, 1944

7. Качмарський Іван, 1897

Орина, 1899
Параска, 1924
Петро, 1932
Михайло, 1927
Ярослава, 1937

8. Качмарський Петро, 1894

Анна, 1889
Тетяна, 1921
Василь, 1923
Катерина, 1925
Микола, 1928
Богдан, 1934

9. Качмарський Максим, 1903

Єва, 1922
Марія, 1872
Христина, 1901
Марія, 1942
Іван, 1944

10. Качмарський Федір, 1895

Ксенія, 1900
Юстина, 1899
Мирон, 1926
Петро, 1928
Марія, 1932

11. Качмарський Юрко, 1882

Катерина, 1895
Єва, 1934

12. Кріль Теодор Іванович, 1916

Параска Юріївна, 1922
Іван, 1942
Катерина, 1944

13. Лиско Адам, 1901

Ксеня, 1908
Дмитро, 1932
Василь, 1939

14. Лиско Василь, 1911
Юстина, 1916
Іван, 1944
15. Лиско Дмитро, 1894
Тетяна, 1892
Степан, 1930
Іван, 1933
16. Лиско Петро, 1911
Орина, 1918
17. Лиско Афтан, 1905
Микола, 1938
Петро, 1940
Юстина, 1920
18. Лиско Яким, 1875
Єва, 1883
Юстина, 1908
Климентій, 1934
19. Мамчак Микола, 1895
Tekля, 1901
Єва, 1880
Ліда, 1925
Петро, 1928
Євгенія, 1930
Мирон, 1938
20. Опарівський Іван, 1889
Анна, 1897
Мирон, 1926
Зеновія, 1929
Стефанія, 1934
Люба, 1936
Петро, 1940
21. Солтис Олекса, 1911
Катерина, 1914
Іван, 1933
Петро, 1943

22. Станчак Максим, 1903
Юстина, 1912
Теодозія, 1939
Омелян, 1941
Андрій, 1941

ТИСМЕНИЦЬКИЙ РАЙОН

с. Тарновиця

1. Голей Юрій, 1904
Василь, 1935
Богдан, 1936
2. Левко Олена, 1908
Марта, 1910
3. Падох Роман, 1902
Єва, 1906
Надія, 1930
Стефанія, 1934

м. Станіслав (Івано-Франківськ)

Голей Юрій Іванович, 1906 (до переселення жив з сім'єю і працював у Krakovі)
Марта (з с. Вороблик), 1905
Володимир, 1938
Борис, 1940
(В Ів.-Франківську народилася дочка Марія)

Різні населені пункти

1. Лиско Дмитро
Євгенія, 1928
Катерина, 1931
Мирон, 1935
2. Мотовиляк Артим, 1899
Юстина, 1904
Євгенія, 1928

Олександра, 1939
Ярослав, 1941

3. Фльорко Василь Григорович, 1901

Богдан, 1927
Христина, 1930
Лиско Олексій
Петро, 1935
Марія, 1938

ЗМІСТ

<i>Буцьо Зиновій.</i> Споконвічна українська земля	5
Що бачив, чув і пам'ятаю	20
Передісторія Бонарівки.	20
Околиці Бонарівки.	24
Під австрійським пануванням.	26
Національне відродження.	30
Перша світова війна.	39
Польсько-українська війна.	42
Лемківщина в роки польсько-української війни	47
Бонарівка у складі Другої Речі Посполитої	48
Моя родина.	52
Короснянський деканат.	55
Ванівка.	56
Коростенка, або Красна.	57
Чорноріки.	58
Ріпник і Петруша Воля.	60
Опарівка.	62
Близенка і Гвоздянка.	62
Апостольська Адміністрація Лемківщини.	63
Шкільництво.	69
Бонарівські кооперативи.	72
«Сільський господар».	74
«Союз українок».	75
«Рідна школа».	76
Товариство «Луг».	76
«Просвіта».	77
Громадська рада.	80
Підпілля	81
Навчання.	83
У Стрижеві.	86
У Перемишлі.	87
Гімназія.	90
Бурса.	93
«Українська бесіда».	98
Teatr.	99
Останній рік перед війною.	99
Друга світова війна.	111
Південна похідна група ОУН.	114
Повстання політ'язнів у Воркуті влітку 1953 року	128
<i>Болехівський Олександр.</i> Перлина у скарбниці пам'яті.	134
Додатки.	145
<i>Курдидик Анатоль.</i> Спомин про Бонарівку	145
<i>Буцьо Зиновій.</i> Спомин про Августдорф	149
Примітки.	161
Їх прийняла Станіславщина.	171

Науково-популярне видання

ПАЩАК

Ярослав Петрович

РОДИМІЙ КРАЙ, СЕЛО РОДИМЕ

Документальний нарис

Вступне слово і примітки
Буця Зиновія Юрійовича

Післямова

Болехівського Олександра Теодоровича

Художнє оформлення
Лівня Андрія Олексійовича

Завідуючий редакцією
науково-пізнавальної літератури В. І. Ціпко

Редактори О. П. Ємченко, В. І. Ціпко

Художній редактор О. А. Базилевич

Технічний редактор Т. В. Березанська

Коректори І. П. Лисюк, М. З. Волович

Підписано до друку з плівок 28.09.2001. Формат 84x108 1/32.

Папір офсетний. Гарнітура балтика. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 10,92. Умовн. фарб.-відб. 12,12.

Обл.-вид. арк. 8,95. Тираж 2000 пр. Зам. 1-260.

Замовне видання.

Видавництво дитячої літератури «Веселка»,
Мельникова, 63, МСП, Київ, 04655

Свідоцтво про державну реєстрацію 02473079
від 7 червня 1995 року

Віддруковано на ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги»,
Богговутівська, 17-21, МСП, Київ, 04107

ББК 63.3(4VKP)-6

ao cboi npara, Gopavaocra sa boao i he3aaeckichti.
kpan, hacaeheha skoro nportiom brikir critiko Gopohn-
Khnika choraiib upo icropilo ceaa Bohapibka,

ISBN 966-01-0150-3

206 c.: ja.

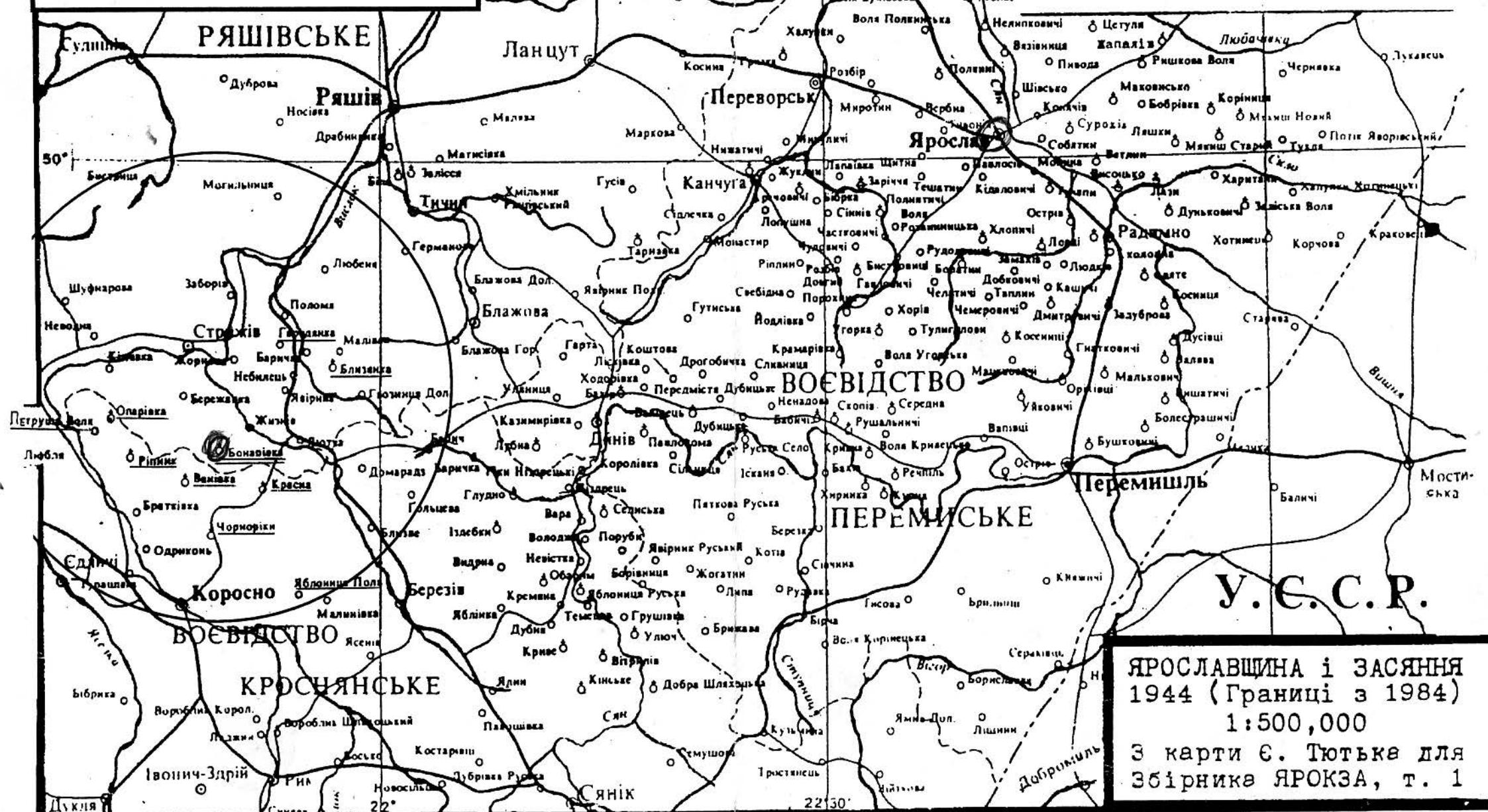
xiBcpkor; Xyaox. A. O. Aibehb]. — K.: Beceaka, 2001.—
caobo, upnmitr. 3. Ho. Byu4a, Tlicamoba O. T. Boae-
H22 Poanmin kpan, ceao poanme: Aok. hapnc / [Bcrys].
Thauak A. II.

В колі, між Ряшевом
і Коросном, розташовані
Бонарівка та інші села
Замішанщини

УКРАЇНСЬКА ЯРОСЛАВЩИНА І ЗАСЯННЯ до 1946 р.

МІРІЛО. 1:500.000

- МІСТА 50 000 - 250 000 МЕШКАНЦІВ
- МІСТА 10 000 - 50 000 МЕШКАНЦІВ
- ◎ МІСТА І СЕЛА 1000 - 10 000 МЕШКАНЦІВ
- СЕЛА НІЖЧЕ 5000 МЕШКАНЦІВ
- ПАРАФІЛНІ СЕЛА І МІСТА В ЯКИХ БУЛИ ЦЕРКВІ
- НЕПАРАФІЛНІ СЕЛА В ЯКИХ БУЛИ ЦЕРКВІ
- ГОЛОВНІ ШЛЯХИ
- - - ІНШІ ШЛЯХИ
- — — ГРАНИЦІ ДЕРЖАВІ 1945 р.
- . . ГРАНИЦІ ВОСІДСТВ 1945 р.

ISBN 966-01-0150-3